

ศึกษาการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุธรรมของพระพักุลเถระ
A STUDY OF THE PERFECTION CULTIVATION AND
ENLIGHTENMENT OF BHAKKULATHERA

VEN.WATTANA CHHAN

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

ศึกษาการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุธรรมของพระพักุลเถระ

VEN.WATTANA CHHAN

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Study of the Perfection Cultivation and
Enlightenment of Bhakkulathera**

Ven.Wattana Chhan

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2015

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “ศึกษาการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุนิพพานของพระพักเกล้าพระ” เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระมหาสุทิตย์ อากาศโร, ดร.)

ประธานกรรมการ

(พระราชปริยัติเวที, ดร.)

กรรมการ

(ดร.ณัฐพงษ์ มะลิซ้อน)

กรรมการ

(ดร.ชินญ์ ทรงอมรสิริ)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระราชปริยัติเวที, ดร.
ดร.ชินญ์ ทรงอมรสิริ

ประธานกรรมการ

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(Ven.Wattana Chhan)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุธรรมของพระพักุลเถระ

ผู้วิจัย : Ven. Wattana Thanacaro (Chhan)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระราชปริยัติเวที (สุชาติ กิตติปัญญา) ดร.ป.ธ.๘, พธ.บ., ศศ.ม., พธ.ด.
(พระพุทธศาสนา)

: ดร. ชินัญ ทรวงอมรสิริ บธ.บ., วท.ม., พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๐๘ มีนาคม ๒๕๕๙

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และ ๓) เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุธรรมของพระพักุลเถระ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา คัมภีร์วิสุทธิมรรค และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องนำมา เรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนาและตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญพบว่า

การบรรลุธรรม หมายถึง การตรัสรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ได้เข้าถึงมรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ เป็นพระอริยบุคคลมีพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ตามลำดับ ด้วยการปฏิบัติตามหลักโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ อันเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ธรรมในทางพระพุทธศาสนา และการบรรลุธรรมนั้น มีความแตกต่างกันไปตามบุญบารมีที่เคยสั่งสมมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น บางท่านบรรลุธรรมด้วยการฟัง บางท่านบรรลุธรรมด้วยการปฏิบัติตามหลักวิปัสสนาญาณ ๘ หรือ ญาณ ๑๖ บางท่านบรรลุธรรมด้วยการเจริญอนุปัสนาญาณ ๗ บางท่านบรรลุธรรมด้วยโยนิโสมนสิการ คือการพิจารณาตัจจุจกกรรมฐาน บางท่านบรรลุธรรมด้วยการตอบปัญหาจากพระพุทธองค์ ดังนั้นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาจึงมีหลายระดับที่มีความสามารถแตกต่างกันมากมาย จนทำให้พระพุทธองค์ต้องประทานตำแหน่งต่าง ๆ แก่พระสาวกให้เหมาะสมตามฐานะเป็นผู้เลิศ เรียกว่า “พระอสีติมหาสาวก”

การบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุธรรม หมายถึง การสร้างบุญกุศลต่าง ๆ เช่น การบริจาคทาน การรักษาศีล การออกบวชบำเพ็ญตบะจนได้ฌานสมาบัติ เมื่อทำบ่อย ๆ บุญกุศลเหล่านี้จะกลายเป็นบารมี บารมีนั้นมี ๑๐ อย่างคือ ทานบารมี สีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี และบารมีทั้ง ๑๐ อย่างนี้แต่ละอย่างแบ่งออกเป็น ๓ คือ ๑) การให้ทานเป็นปกติทั่วไปเรียกว่า ทานบารมี ๒) การให้อภัยวะเลียดเนื้อเป็นทานแก่ผู้อื่นเรียกว่า ทานอุปบารมี และ ๓) การให้ชีวิตของตนเองมาเป็นทานเรียกว่า ทานปรมัตถบารมี เป็นต้น และบุญบารมีเหล่านี้เป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่การบรรลุธรรมในอนาคต

พระพักตร์พระเศียรเคยได้บำเพ็ญบุญกุศลต่าง ๆ มาแล้วในอดีตชาติตลอดจนได้ฉานสมาบัติ ในชาติสุดท้าย อยู่ครองเรือนมานานจนถึงอายุ ๘๐ ปี จึงได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา หลังจากบวชมาแล้วได้ ๗ วัน ในเช้าวันที่ ๘ ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ วิโมกข์ ๘ ต่อมาท่านก็ได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดาว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายทางด้าน “ผู้มีอาพาธน้อย” ส่วนแนวทางการบรรลุธรรมของพระพักตร์พระเศียรนั้น ท่านได้เจริญอุปัฏฐกา ๗ ได้แก่ การพิจารณาปัญญาชั้นธัมมิกะให้เห็นเป็นของไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, เป็นอนัตตา, เห็นความเปื้อนง่าย, เห็นความคลายกำหนด, เห็นความดับ, และเห็นความสละคืนในสังขารทั้งหลาย, ท่านพิจารณาจนชำนาญทำให้มีญาณเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วร่างกาย ในที่สุดก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ท่านชอบอยู่ในป่าเป็นวัตรไม่อนตลอด ๘๐ ปี เมื่อมีอายุถึง ๑๖๐ ปี ก็ได้ปรินิพพานในท่ามกลางหมู่สงฆ์ นับว่าท่านเป็นผู้มีอายุมากกว่าภิกษุทั้งหมด

Thesis Title : A Study of the Perfection Cultivation and Enlightenment of Bhakkulathera

Researcher : Ven Wattana Thanacaro (Chhan)

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Rajpariyattivetee Pali VIII, B.A., M.A., Ph.D.

: Dr. Chin Songamornsiri (B.B.A., M.S., Ph.D.)

Date of Graduation : 08/March/2015

Abstract

This thesis has three objectives: to study the enlightenment in the context of the Theravada Buddhist scripture, to study the Ten Virtues in the context of the Theravada Buddhist scripture and to study the enlightenment and the Ten Virtues of venerable Bhakkulathera in term of document research. Clarified and analyzed data are taken from the Theravāda Buddhist scriptures namely, the Tipitaka, commentaries, sub-commentaries, the Visuddhimagga and related academic texts and researches then composed, explained in details, corrected and verified by Buddhist scholars. The study found that:

The word enlightenment means having thorough knowledge in the Four Noble Truths, which one can attain the Four Paths, Four Fruitions and Nibbāna. Such persons will become a Sotāpanna, Sakadāgāmī, Anāgāmi and an Arahant respectively. By following the principle of the thirty-seven virtues, which are the main elements for practitioners to attain enlightenment. Also the enlightenment can be obtained differently according to the merit-based in the previous life and present life. For example, some people get enlightened by listening, some people get enlightened by following the principle of the Nine Vipassañānas or the Sixteen Vipassañānas, some people get enlightened by the Seven Anupassanañānas, some people get enlightened by Yonisomanasikāra, which is Tacapaṅcakakhammathāna, some people get enlightened the direct answering from the Buddha. Therefore, to be enlightened in Buddhism comes in different forms and levels, with different knowledge and abilities.

This is the reason why the Buddha had to appoint his followers in many positions according to their abilities and they are called Asīti or main disciples.

The practice to attain the enlightenment means to perform many types of merit such as donation, observe the precepts, and get ordained to attain the Jhānaśamāpatti. When one often performs these merits, they will become a charismatic of the Ten Virtues. There are ten Pāramitā, which are: Dāna Pāramitā, Sīla Pāramitā, Nekkhamma Pāramitā, Paññā Pāramitā, Viriya Pāramitā, Khanti Pāramitā, Sacca Pāramitā, Adhiṭṭhāna Pāramitā, Mettā Pāramitā and Upekkhā Pāramitā. They can be divided into 3 main groups: 1) charity, or Dāna Pāramitā, 2) donate organs, flesh and blood to others called Dāna Uppa Pāramitā and 3) giving life to others as a Dāna called Dānaparamat Pāramitā, and etc. These Pāramitā are one's foundation in order to attain enlightenment in the future.

Bhakkula therā had done these merits in many past lives, then he attained the Jhāna śamāpatti in his last life. He had a family life until he was 80 years old, and decided to ordain as a Buddhist monk. After ordination for 7 days, in the 8th day he became an Arahat with the Four Discrimination, Six kinds of Superknowledge and The Eight stages of release. Later on he has been praised by Buddha that he was Excellent in "Sickless". For the approach to achieve enlightenment of Pāramitā. Therā is that he used the seven Anupassanas which are: the consideration of Five Aggregates to see that things are impermanent, suffering and non-self, to see the boredom, relief-ness, decay and returning of all judgement. He considered until he gained the expertise in this field. Finally, he attained the Arhatship, which is the ultimate goal. He preferred to stay in the forest and not sleeping for 80 years. When he was 160 years old, he passed away among monks. He was the oldest of all monks. At that time.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสम्महाเถร, ป.ธ. ๙, ศาสตราจารย์พิเศษ) กรรมการมหาเถรสมาคม, รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบافیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่ได้เมตตาเปิดหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ทำให้ผู้ศึกษาได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาและได้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นระยะเวลา ๗ เดือน โดยพระเดชพระคุณฯ ได้เมตตาอนุเคราะห์ในเรื่องค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ทั้งที่พักและอาหารตลอดระยะเวลา ๗ เดือน

ขอกราบขอบพระคุณพระวิปัสสนาจารย์ทุกท่านทั้งชาวไทยและชาวพม่า ที่แนะนำการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตลอด ๗ เดือน ทั้งที่ศูนย์ปฏิบัติธรรมธรรมโมลี จังหวัดนครราชสีมา วัดนาหลวง จังหวัดอุดรธานี และสำนักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนามหาสี่สานแยกท่า วัดมหาสิริกรุงย่างกุ้ง ประเทศสหภาพเมียนมาร์

ขอขอบคุณคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ทั้ง ๒ ท่าน คือ พระเดชพระคุณพระราชปริยัติเวที, ดร. และ ดร. ชินัญ ทรวงอมรสิริ รวมทั้งอาจารย์ที่ปรึกษาทั่วไป คือ รศ. เวทย์ บรรณกรกุล และพระมหาสุรชัย วราสโภ ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บافیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ผู้ให้ความรู้วิชาการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลด้านเอกสารหนังสือในการทำวิทยานิพนธ์ และคำแนะนำต่าง ๆ จนวิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยดี ขอกราบขอบพระคุณ พระครูพิศาลธีรธรรม เจ้าอาวาสวัดบุคคโล พระครูเป็นผู้แนะนำให้กำลังใจ และช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้ทุนการศึกษาแก่กระผม ได้เข้ามาศึกษาในระดับปริญญาโท แห่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนี้ด้วย ขออนุโมทนาขอบคุณท่านผู้มีอุปการคุณทุก ๆ ท่านที่ได้ช่วยเหลือสนับสนุนปัจจัย ๔ เป็นทุนในการศึกษาสาขาวิชาวิปัสสนาภาวนานี้ และเพื่อนนิสิตวิปัสสนาภาวนารุ่น ๘ และรุ่น ๙ ทุกรูป/คน ที่ช่วยเหลือเป็นกำลังใจตลอดมา

อานิสงส์แห่งบุญกุศลในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตลอดทั้งคุณประโยชน์แห่งวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขออ้อมถวายบูชาคุณพระรัตนตรัย คุณบิดามารดา คุณครูอุปัชฌาย์อาจารย์ และท่านผู้มีพระคุณทั้งหลาย ขอบุญกุศลนี้จงเป็นปัจจัยแห่งมรรคผล นิพพาน ด้วยกันทุกท่าน ทุกคน เทอญฯ

VEN. WATTANA THANACARO (CHHAN)

วันที่ ๐๘ เดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๙

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายการใช้อักษรย่อชื่อคัมภีร์	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ การบรรลุลุทธิธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๑๐
๒.๑ ความหมายของการบรรลุลุทธิธรรม	๑๐
๒.๒ ประเภทและลำดับการบรรลุลุทธิธรรม	๑๒
๒.๓ หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุลุทธิธรรม	๑๘
๒.๓.๑ สมถกรรมฐาน	๑๘
๒.๓.๒ วิปัสสนากรรมฐาน	๒๑
๒.๔ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุลุทธิธรรม	๒๒
๒.๔.๑ สติปัฏฐาน ๔	๒๒
๒.๔.๒ สัมมัปปธาน ๔	๒๔
๒.๔.๓ อธิธิบาท ๔	๒๕
๒.๔.๔ อินทริย์ ๕	๒๗
๒.๔.๕ พละ ๕	๒๘
๒.๔.๖ โพชฌงค์ ๗	๒๙
๒.๔.๗ มรรคมีองค์ ๘	๓๐
๒.๔.๘ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการบรรลุลุทธิธรรม	๓๓

	ก) นิเวศ ๕ อย่าง	๓๔
	ข) วิปัสสนูปกิเลส ๑๐	๓๔
	ค) ธรรมที่เป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรมมี ๖ อย่าง	๓๖
๒.๔.๙	หลักธรรมที่เกื้อหนุนเพื่อการละนิวรณ์	๓๗
	ก) ธรรมที่เกื้อหนุนเพื่อละกามฉันทนิวรณ์	๓๘
	ข) ธรรมที่เกื้อหนุนเพื่อละพยาบาทนิวรณ์	๓๘
	ค) ธรรมที่เกื้อหนุนเพื่อละถีนมิตนิวรณ์	๓๙
	ง) ธรรมที่เกื้อหนุนเพื่อละอุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์	๓๙
	จ) ธรรมที่เกื้อหนุนเพื่อละวิจิกิจฉานิวรณ์	๔๐
๒.๕	วิธีการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม	๔๐
	๒.๕.๑ อปัณณกปฏิบัติ	๔๐
	๒.๕.๒ วิปัสสนาญาณ ๑๖	๔๒
๒.๖	ผลการบรรลุธรรม	๔๘
	๒.๖.๑ วิชชา ๓	๔๘
	๒.๖.๒ ปฏิสัมภีทา ๔	๔๘
	๒.๖.๓ อภิญญา ๖	๔๙
	๒.๖.๔ วิโมกข์ ๘	๔๙
	๒.๖.๕ ประเภทของนิพพาน	๕๐
๒.๗	สรุปท้ายบท	๕๒
บทที่ ๓	การบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๕๔
๓.๑	ความหมายของบารมี	๕๔
	- บารมี ๑๐	๕๕
๓.๒	การบำเพ็ญบารมี	๕๗
	๓.๒.๑ การสะสมบารมี ๑๐	๕๗
	๓.๒.๒ การตัดวงจรปฏิจสมุปบาท	๕๙
๓.๓	หลักการบำเพ็ญบารมี	๖๒
๓.๔	หลักธรรมกับการบำเพ็ญบารมี	๖๕
	๓.๔.๑ การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า	๖๖
	๓.๔.๒ การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า	๖๙
	๓.๔.๓ การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระอริยสาวก	๗๑
๓.๕	ความสำคัญของการบำเพ็ญบารมี	๗๒
๓.๖	สรุปท้ายบท	๗๔

บทที่ ๔	การบำเพ็ญบารมีและการบรรลุนิพพานของพระพักุลเถระ	๗๕
๔.๑	ประวัติความเป็นมาในชาติปัจจุบันของพระพักุลเถระ	๗๕
	๔.๑.๑ ทารกมีบุญมากได้มารดาใหม่	๗๖
	๔.๑.๒ พระราชาทรงวินิจฉัยคดีทารก	๗๗
	๔.๑.๓ เหตุการณ์สำคัญก่อนอุปสมบท	๗๘
๔.๒	การบำเพ็ญบารมีในอดีตของพระพักุลเถระ	๗๙
	๔.๒.๑ การสั่งสมบารมีในสมัยพระอโนมทัสสีพุทธเจ้า	๘๑
	๔.๒.๒ การสั่งสมบารมีในสมัยพระปทุมุตตระพุทธเจ้า	๘๓
	๔.๒.๓ การสั่งสมบารมีในสมัยพระวิปัสสิพุทธเจ้า	๘๓
	๔.๒.๔ การสั่งสมบารมีในสมัยพระกัสสปะพุทธเจ้า	๘๔
๔.๓	การบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุนิพพานของพระพักุลเถระ	๘๕
๔.๔	การบรรลุนิพพานของพระพักุลเถระ	๘๖
	๔.๔.๑ ได้รับตำแหน่งเป็นเอตทัคคะ	๘๗
	๔.๔.๒ วิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีกับการบรรลุนิพพานของพระพักุลเถระ	๘๗
๔.๕	วิเคราะห์บทบาทของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	๙๑
	๔.๕.๑ การสนทนากับอเจลกัสนปะจนเกิดศรัทธาขอบวช	๙๑
	ตารางสังเขปการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุนิพพานของพระพักุลเถระ	๙๓
	๔.๕.๒ อเจลกัสนปะจนเกิดศรัทธาขอบวช	๙๔
	๔.๕.๓ การเข้าสู่ปรีนิพพานของพระพักุลเถระ	๙๔
๔.๖	สรุปท้ายบท	๙๕
บทที่ ๕	สรุปผลของการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๙๖
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๙๖
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๙๙
	๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้	๙๙
	๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยต่อไป	๑๐๐
บรรณานุกรม		๑๐๑
๕.๓	ภาคผนวก	๑๐๔
	ก. ตารางคัมภีร์พระไตรปิฎกอรุณกถาฉบับมหายุคฯ (ฉบับเก่า)	๑๐๕
	ข. ตารางคัมภีร์พระไตรปิฎกอรุณกถาฉบับมหายุคฯ (ฉบับใหม่)	๑๐๕
	ค. ตารางคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับมหายุคฯ ชื่อว่า พระพักุลเถระ	๑๐๖
ประวัติผู้วิจัย		๑๐๗

คำอธิบายการใช้อักษรย่อชื่อคัมภีร์

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎกและอรรถกถา

๑) คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ อ้างอิง โดยใช้อักษรย่อว่า เล่ม/ข้อ/หน้า ตรงเชิงอรรถ ระบุชื่อคัมภีร์ เช่น ม.อ.(ไทย) ๑๔/๒๐๙/๒๔๒. หมายถึง สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัญญาสกั ภาษาไทย เล่มที่ ๑๔ ข้อที่ ๒๐๙ หน้า ๒๔๒. เป็นต้น

การอธิบายอักษรย่อพระวินัยปิฎก (ไทย)

เล่มที่	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๑	วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
๔	วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

การอธิบายอักษรย่อพระสุตตันตปิฎก (ไทย)

เล่มที่	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๙	ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกวรรค (ภาษาไทย)
๑๒	ม.มู. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัญญาสกั (ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัญญาสกั (ภาษาไทย)
๑๕	สั.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
๑๙	สั.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
๓๐	ขุ.จ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิตเทศ (ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฎิสัมภิตามรรค (ภาษาไทย)
๓๒	ขุ.อป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปาทาน (ภาษาไทย)
๓๓	ขุ.พุทธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ (ภาษาไทย)

การอธิบายอักษรย่อพระอภิธรรมปิฎก (ไทย)

เล่มที่	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๓๔	อภิ.สง. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
๓๕	อภิ.ธ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก ธาตุกถา (ภาษาไทย)
๓๖	อภิ.ปุ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก ปุคคัลบัญญัติ (ภาษาไทย)

๒) คำย่อในคัมภีร์อรรถกถา

คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ชุด ๙๑ เล่ม พิมพ์ พ.ศ. ๒๕๕๖ อ้างอิงโดยใช้อักษรย่อว่า เล่มที่/เล่ม/ภาค/ตอน/หน้า เช่น

ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๓/๒/๓/๔/๔๖๔ หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกายเถรคาถา อรรถกถา ภาษาไทย เล่มที่ ๕๓ เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๔ หน้า ๔๖๔.

อรรถกถาพระวินัยปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย

เล่มที่	เล่ม	ภาค	ตอน	คำย่อ	ชื่ออรรถกถา
๑	๑	๑	-	วิ.มหา.อ. (ไทย)	สมันตปาสาทิกา มหาวิงค์อรรถกถา
๒	๑	๒	-	วิ.มหา.อ. (ไทย)	สมันตปาสาทิกา มหาวิงค์อรรถกถา
๗	๕	๒	-	วิ.ม.อ. (ไทย)	สมันตปาสาทิกา มหาวรรคอรรถกถา
๙	๗	-	-	วิ.จ.อ. (ไทย)	สมันตปาสาทิกา จุฬวรรคอรรถกถา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย

เล่มที่	เล่ม	ภาค	ตอน	คำย่อ	ชื่ออรรถกถา
๑๑	๑	๑	-	ที.สี.อ. (ไทย)	สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา
๑๓	๒	๑	-	ที.ม.อ. (ไทย)	สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา
๑๔	๒	๒	-	ที.ม.อ. (ไทย)	สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา
๑๕	๓	๑	-	ที.ปา.อ. (ไทย)	สุมังคลวิลาสินี ปาฎีกาวรรคอรรถกถา
๑๖	๓	๒	-	ที.ปา.อ. (ไทย)	สุมังคลวิลาสินี ปาฎีกาวรรคอรรถกถา
๒๐	๒	๑	-	ม.ม.อ. (ไทย)	ปปัญจสูทนี มัชฌิมปัณณาสกอรรถกถา
๒๑	๒	๒	-	ม.ม.อ. (ไทย)	ปปัญจสูทนี มัชฌิมปัณณาสกอรรถกถา
๒๒	๓	๑	-	ม.อุ.อ. (ไทย)	ปปัญจสูทนี อุประิณณาสกอรรถกถา
๒๓	๓	๒	-	ม.อุ.อ. (ไทย)	ปปัญจสูทนี อุประิณณาสกอรรถกถา
๒๙	๔	๒	-	สั.สพา.อ. (ไทย)	สารัตถปกาสินี สฬายตนวรรคอรรถกถา
๓๐	๕	๑	-	สั.ม.อ. (ไทย)	สารัตถปกาสินี มหาวรรคอรรถกถา
๓๑	๕	๒	-	สั.ม.อ. (ไทย)	สารัตถปกาสินี มหาวรรคอรรถกถา
๓๒	๑	๑	-	อง.เอกก.อ. (ไทย)	มโนรทปุรณี เอกกนิบาตอรรถกถา
๓๓	๑	๒	-	อง.เอกก.อ. (ไทย)	มโนรทปุรณี เอกกนิบาตอรรถกถา
๓๕	๒	-	-	อง.จตุกก.อ. (ไทย)	มโนรทปุรณี จตุกกนิบาตอรรถกถา
๓๖	๓	-	-	อง.ปญจก.อ. (ไทย)	มโนรทปุรณี ปัญจนินบาตอรรถกถา
๓๙	๑	-	-	ขุ.ขุ.อ. (ไทย)	ปรมัตตโชติกา ขุททกปาฐอรรถกถา
๔๒	๑	๒	๓	ขุ.ธ.อ. (ไทย)	ปรมัตตโชติกา คาถาธรรมบท
๔๓	๑	๒	๔	ขุ.ธ.อ. (ไทย)	ปรมัตตโชติกา คาถาธรรมบท
๔๔	๑	๓	-	ขุ.อุ.อ. (ไทย)	ปรมัตตโชติกา อุทานอรรถกถา

๔๕	๑	๔	-	ช.อิตี.อ.	(ไทย)	ปรมัตถโชติกา	อิติวุตตกอรรถกถา
๔๖	๑	๕	-	ช.สุ.อ.	(ไทย)	ปรมัตถโชติกา	สุตตนิบาตอรรถกถา
๔๗	๒	๒	-	ช.เปต.อ.	(ไทย)	ปรมัตถโชติกา	เปตวิัตถุอรรถกถา
๕๐	๒	๓	๑	ช.เถร.อ.	(ไทย)	ปรมัตถโชติกา	เถรคาถาอรรถกถา
๕๑	๒	๓	๒	ช.เถร.อ.	(ไทย)	ปรมัตถโชติกา	เถรคาถาอรรถกถา
๕๓	๒	๓	๔	ช.เถร.อ.	(ไทย)	ปรมัตถโชติกา	เถรคาถาอรรถกถา
๖๗	๖	-	-	ช.จู.อ.	(ไทย)	สัทธัมมปัสโชติกา	จูฬนิตเทสอรรถกถา
๖๘	๗	๑	-	ช.ป.อ.	(ไทย)	สัทธัมมปัสโชติกา	ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา
๖๙	๗	๒	-	ช.ป.อ.	(ไทย)	สัทธัมมปัสโชติกา	ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา
๗๐	๘	๑	-	ช.อป.อ.	(ไทย)	วิสุทฺธชนวิลาสินี	อปทานอรรถกถา
๗๑	๘	๒	-	ช.อป.อ.	(ไทย)	วิสุทฺธชนวิลาสินี	อปทานอรรถกถา
๗๓	๙	๒	-	ช.พุทธ.อ.	(ไทย)	มธูร์ตถวิลาสินี	พุทธวังสอรรถกถา
๗๔	๙	๓	-	ช.จรียา.อ.	(ไทย)	ปรมัตถทีปนี	จรียาปิฎกอรรถกถา

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหายานมหาวิทยาลัย

เล่มที่	เล่ม	ตอน	ภาค	คำย่อ		ชื่ออรรถกถา
๗๗	๒	๑	-	อภิ.วิ.อ.	(ไทย)	วิภังค์ สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา
๘๑	๔	๒	-	อภิ.ก.อ.	(ไทย)	กถาวิัตถุ ปัญจปกรณ์อรรถกถา
๘๒	๕	๑	๑	อภิ.ย.อ.	(ไทย)	ยมก ปัญจปกรณ์อรรถกถา

ข. การอธิบายอักษรย่อฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. ฎีกา. (ไทย) ปรมัตถมัญจสุสา วิสุทฺธิมรรคมหาฎีกา (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งปัญญา ที่มีแนวคิดอย่างมีเหตุผล คือมีหลักคำสอนไม่ให้ทำบาปทั้งปวง ควรพยายามสร้างกุศลให้เกิดขึ้น และผู้ที่เข้าถึงความสุขในทางพระพุทธศาสนาได้นั้น ก็ต้องอาศัยความเพียรพยายามฝึกอบรมจิตใจของตนให้เกิดสติปัญญา จนสามารถกำจัดกิเลส ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ได้อย่างเด็ดขาดแล้ว จึงจะเข้าถึงการบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนาได้ นับว่าเป็นการเข้าถึงความสุขอันยอดเยี่ยมที่สุดเรียกว่า “พระนิพพาน” เพราะไม่มีปัจจัยใด ๆ มาปรุงแต่งอีกเลย นี่เป็นการบรรลุถึงเป้าหมายอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา สมดังสุภาษิตที่กล่าวไว้ว่า “นิพพาน ปรม สุขิ แปลว่า พระนิพพานเป็นความสุขอย่างยิ่ง”^๑ พระพุทธเจ้าทรงอุบัติเกิดขึ้นในโลกนี้ เพื่อจะมาเป็นครูฝึกบุคคลที่สมควรฝึกและไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^๒ เพราะพระองค์ทรงสอนบุคคลให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องว่า สิ่งนี้คือความทุกข์ นี่คือเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ นี่คือความดับทุกข์ นี่คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์^๓ พระองค์ทรงชี้แจงหนทางอย่างชัดเจนแก่ชาวโลกให้ได้รับรู้ เมื่อพวกเขาปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์แล้วก็สามารถทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงได้ ดังนั้นชาวโลกจึงพากันเรียกตถาคตว่า เป็น “พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”^๔

ความสุขในทางพระพุทธศาสนาเป็นความสุขที่เกิดขึ้นในภายในจิตใจที่ประกอบด้วยเมตตา เป็นความสุขอันสงบปราศจากกิเลสตัณหาทั้งหลาย เป็นความสุขที่ไม่อิงอาศัย แต่ความสุขของชาวโลกที่อาศัยกิเลสตัณหาอยู่ เป็นความสุขที่อิงด้วยอาศัย และความสุขที่อิงด้วยอาศัยนี้ตรงกับชีวประวัติความเป็นมาของพระพุทธกกุณเระ ท่านเป็นผู้ที่มีบุญมาก เป็นผู้เกิดในยุคของพระพุทธเจ้าของเราเอง แต่ท่านได้เกิดก่อนพระพุทธองค์ตรัสรู้ประมาณเกือบ ๘๐ ปี ท่านได้ใช้ชีวิตอยู่ครองเรือนถึง ๒ ตระกูล คืออยู่ในตระกูลฝ่ายมารดาบิดาผู้ให้กำเนิดในเมืองโกสัมพี ๔ เดือน และ ๔ เดือนต่อมา ก็ไปอยู่ในตระกูลของมารดาเลี้ยงในเมืองพาราณสี ท่านอยู่สลับกันอย่างนี้ที่ละ ๔ เดือน จนท่านเติบโตใหญ่ และต่อมาท่านได้เป็นเศรษฐีสองตระกูล มีทรัพย์สมบัติมากมาย ในชีวิตฆราวาสของท่านไม่เคยขาดแคลนสิ่งใด ๆ เลย คือสมบูรณ์พร้อมทุกอย่าง มีชีวิตเต็มไปด้วยความสุขที่ประกอบด้วย รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย มีผู้คนมาบำรุงบำเรอ

^๑ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑/๒/๓/๓๑๙.

^๒ ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑/๑/-/๔๒๓.

^๓ วิ.จ.อ. (ไทย) ๙/๗/-/๑๓๐.

^๔ ชุ.ช.อ. (ไทย) ๓๙/๑/-/๑๐๕.

ให้ท่านมีความสุขเต็มที่ ความสุขเช่นนี้ พระพุทธองค์ไม่ทรงสรรเสริญ ทรงสอนให้สาวกทั้งหลายงดเว้นเสียซึ่งการประพฤติกามสุขัลลิกานุโยค^๕ (การคลุกคลีเกี่ยวข้องกับกามสุข) และให้งดเว้นจากการประพฤติดะแบบทรามานตนเองด้วยวิธีการต่าง ๆ อย่างหนัก เรียกว่า อตตกิลมณานุโยค ทั้ง ๒ อย่างนี้ พระองค์ทรงห้ามไม่ให้ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ทำ ทรงให้ปฏิบัติตามสายกลาง เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา”^๖ พระพุทธองค์ทรงประทานเส้นทางสายใหม่นี้มา มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ชาวโลกได้นำไปศึกษาปฏิบัติตามจะได้บรรลุถึงความสงบสุขที่สมบูรณ์ กล่าวคือ มรรคผลนิพพาน

ฉะนั้นปุถุชนที่ไม่ได้ศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาให้เข้าใจอย่างชัดเจน หรือได้ศึกษาแล้ว แต่ไม่นำไปประพฤติปฏิบัติตามก็ไม่สามารถออกจากกองทุกข์ทั้งปวงได้ บางคนยังมีความเข้าใจที่ผิด ๆ พวกนี้แสวงหาสิ่งที่เป็นกิเลสตัณหา คิดว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐที่เลิศ ยิ่งแสวงหาก็กิ่งจมอยู่ในความทุกข์ จึงไม่สามารถถอนตัวออกจากกองทุกข์ได้เลย พระพุทธองค์จึงทรงแนะนำให้เราดำเนินชีวิตตามทางสุจริตธรรม คือการแสวงหาความสุขที่ไม่มีโทษแก่ตัวเองด้วยแก่ผู้อื่นด้วย เป็นการแสวงหาความสุขอย่างพระอรหันต์บุคคล จึงจะเกิดประโยชน์สุขอันสูงสุดให้ตัวเองได้

ดังนั้น พระพักุลเถระ เมื่อได้มาพบพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นครั้งแรก ในระหว่างทางก็เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธองค์จนได้ฟังพระธรรมเทศนาโดยตรง เกิดความเข้าใจพระธรรม จึงสละทรัพย์สมบัติทั้งปวงของตนแล้วเข้ามาบวชในพุทธศาสนา หลังจากท่านบวชมาแล้วไม่นาน ท่านตั้งใจทำความเพียรโดยไม่ประมาท ก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา ๔ ในวัย ๘๐ ปี ต่อมาท่านได้รับการยกย่องจากพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายทางด้าน “ผู้มีอาพาธน้อย” ทำให้ชีวิตของท่านได้มาสัมผัสกับความสุขทางธรรมที่ประเสริฐบริสุทธิ์ กว่าความสุขทางโลกอีกมากมาย และหยุดการเวียนว่ายตายเกิดในภพต่าง ๆ อีกต่อไป

ท่านพระพักุลเถระผู้มีอาพาธน้อย ในอดีตนั้นท่านเป็นหมอได้ช่วยรักษาโรคต่าง ๆ ถวายพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสาวกทั้งหลาย ให้หายจากโรคเป็นปกติ ด้วยอาณิสสงส์นี้ท่านจึงเป็นผู้มีสุขภาพดีไม่มีโรคร้ายเบียดเบียน การที่ท่านช่วยรักษาดูแลภิกษุอาพาธให้หายจากโรคต่าง ๆ นั้น ก็ถือว่าได้บุญกุศลมาก ได้อานิสงส์มาก สมดังสุภาษิตที่กล่าวไว้ว่า “อาโรคยปรมา ลาภา แปลว่า ความเป็นผู้ไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง”^๗ ในกาลต่อมามีภิกษุอาพาธเกิดขึ้นโดยไม่มีใครช่วยดูแลรักษาเลย ทำให้พระพุทธองค์ต้องมาช่วยดูแลภิกษุไข้พร้อมทั้งได้ตรัสว่า “ผู้ใดต้องการอุปัฏฐากเรา ผู้นั้นพึงพยาบาลภิกษุอาพาธเถิด”^๘ เพราะเหตุนี้ ท่านพระพักุลเถระเคยช่วยรักษาพยาบาลพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายในอดีตมาแล้ว จึงทำให้ท่านมีสุขภาพดี มีอายุยืนถึง ๑๖๐ ปี นับว่า ท่านเป็นสาวกที่มีอายุยืนที่สุดในพระพุทธศาสนา ถ้าผู้ใดอยากมีสุขภาพดี มีอายุยืนเหมือนอย่างท่านพระพักุลเถระ จงรีบทำบุญด้วยยารักษาโรค หรือช่วยดูแลรักษาพยาบาลภิกษุไข้เถิด

ดังนั้น ผู้วิจัยมีจุดประสงค์สำคัญ คือ ต้องการศึกษาย่างละเอียดในเรื่องชีวประวัติ

^๕ อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๑/๑/-/๓๙๐.

^๖ ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๕/๓/๑/-/๒๔๑.

^๗ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑/๒/๓/๓๒๐.

^๘ วิ.ม.อ. (ไทย) ๗/๕/๒/-/๒๘๘.

ความเป็นมาของพระพักุลเถระพร้อมทั้งต้องการรู้หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การบรรลุมรรคผลนิพพาน ฉะนั้นผู้วิจัยจึงพยายามค้นคว้าหาหลักฐานจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาที่เกี่ยวข้องกับชีวประวัติการบรรลุธรรมของพระพักุลเถระมากแล้ว จึงทำให้มั่นใจได้ว่า ผู้ที่ปฏิบัติตามหลักวิปัสสนาภาวนา ด้วยการเจริญสติอย่างต่อเนื่อง มีความเพียรพยายามไม่ประมาท ก็สามารถเข้าถึงความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงได้ หลักธรรมดังกล่าวมานี้ จึงสมควรที่จะนำมาศึกษาและทำความเข้าใจให้มาก ๆ แล้วนำไปปฏิบัติให้มากด้วย จึงจะเกิดประโยชน์สุขอันสูงสุดได้ในพระพุทธศาสนา ตามความสามารถของตน ๆ สืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุธรรมของพระพักุลเถระ

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ การบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ การบำเพ็ญบารมีและการบรรลุธรรมของพระพักุลเถระเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ภาคเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยแบ่งออกเป็นสองส่วน คือ ขอบเขตด้านเอกสาร จะกำหนดเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ และขอบเขตทางด้านการศึกษาก็จะกำหนดเอาเนื้อหาประเด็นต่าง ๆ ทั้งเนื้อเรื่องประวัติความเป็นมาทั้งอดีตและปัจจุบัน ตลอดจนถึงหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาศึกษาในการวิจัยครั้งนี้ มีรายละเอียดดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

ในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งเอกสารสำหรับทำการวิจัยออกเป็น ๒ ตอน คือ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและปกรณ์วิเสสเป็นต้น โดยผู้วิจัยใช้เฉพาะคัมภีร์ที่มีการแปลเป็นภาษาไทยเท่านั้น เนื่องจากผู้วิจัยไม่มีความรู้ด้านภาษาบาลีพอ และขอใช้เพียงการวิเคราะห์ศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเท่านั้น ส่วนภาษาต่างประเทศก็ไม่ได้นำมาใช้ในเชิงเอกสารของการวิจัยครั้งนี้ ดังนั้นคัมภีร์ที่จะเลือกเอามาใช้มีดังต่อไปนี้

- ๑) ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๘

๒) ใช้วรรณคดีภาษาไทย จากพระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ชุด ๙๑ เล่ม พิมพ์ครั้งที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๕๖

๓) ใช้ปกรณ์วิเสส วิสุทธิมรรค ฉบับแปลและเรียบเรียง โดยสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ พ.ศ. ๒๕๕๔

ส่วนเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ผู้วิจัยใช้เอกสาร หนังสือ ตำรา บทความ และหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ของพระเถระ นักปราชญ์ ผู้เชี่ยวชาญและนักวิชาการต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา นำเอกสารเกี่ยวข้องเหล่านั้นมารวบรวมเพื่อทำงานวิจัยให้สมบูรณ์

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ ผู้ทำการวิจัยได้กำหนดเอาข้อมูลมาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อมุ่งเน้นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการบรรลुरुธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท และเรื่องประวัติความเป็นมาในการสั่งสมบารมีเพื่อบรรลुरुธรรมของพระพักุลเถระ ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ส่วนตำราที่นำมาใช้ เช่น พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค รวมทั้งเอกสารงานวิจัยวิทยานิพนธ์ของบัณฑิตวิทยาลัยและตำราต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการบรรลुरुธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท รวมทั้งข้อมูลการบรรลुरुธรรมของพระพักุลเถระที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ด้วย

๑) ขอบเขตด้านเนื้อหา เป็นการเรียบเรียงข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการบรรลुरुธรรมของพระพักุลเถระ ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๒) ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอันเป็นแนวทางเพื่อนำไปสู่การบรรลुरुธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑) การบรรลुरुธรรม หมายถึง การทำให้กิเลสดับสนิทตราบจนหมดแล้ว กิเลสต่าง ๆ ไม่กลับมาเกิดขึ้นอีกอย่างเด็ดขาด เข้าถึงความเป็นผู้ตรัสรู้ธรรมขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา ได้แก่ การบรรลุพระอรหันต์ หลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงได้ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์

๒) พระพักุลเถระ หมายถึง พระภิกษุที่มีชีวิตอยู่ร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า ท่านได้นับเข้าเป็นพระอสีติมหาสาวกองค์ที่ ๖๑ และท่านได้รับการยกย่องจากพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายทางด้าน “ผู้มีอาพาธน้อย” ท่านมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่ง ที่ปรากฏในอรรถกถาบางแห่งว่า “พระพากุลเถระ” มาจาก ทวิกุล หมายถึง ในชีวิตของท่านเกิดได้สองครั้ง คือเกิดจากมารดามาแล้ว ก็มาเกิดจากท้องปลาอีกครั้ง และท่านได้เจริญเติบโตอยู่ในสองตระกูล คือตระกูลฝ่ายมารดาบิดาผู้ให้กำเนิดอยู่ที่เมืองโกสัมพี และตระกูลมารดาบิดาเลี้ยงอยู่ที่เมืองพาราณสี

๓) ปฏิสัมภิตา หมายถึง ความรู้ ความเฉลียวฉลาด มีปัญญาแตกฉานในด้านต่าง ๆ

๔) ปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ รู้เหตุรู้ผลตามความเป็นจริง รู้ความเปลี่ยนแปลงของสังขารทั้งหลายอย่างชัดเจน โดยที่สุด รู้ในทุกข์ รู้เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ รู้ความดับทุกข์ รู้หนทางปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความดับทุกข์

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งเอกสารออกเป็นสองส่วน คือ เอกสารชั้นปฐมภูมิ ประกอบด้วยคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณวิเสสวิสุทธิมรรค และเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำรา บทความ วิทยานิพนธ์ของบัณฑิตวิทยาลัย เอกสารทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ในส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นปัจจุบัน ผู้วิจัยได้ทบทวนรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งเผยแพร่ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๕๓ เป็นต้นมา มีรายละเอียดดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑) คัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาฯ มีเนื้อความกล่าวถึงผลในการถวายการรักษาโรคในอดีตของพระพักุลเถระ พอสรุปได้ว่า พระพักุลเถระได้กล่าวว่า ข้าพเจ้ารีบขึ้นภูเขาไปเก็บยาทุกสิ่งมาปรุง ให้เป็นยาสำหรับดื่ม มาถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าอนิมทัสสี เมื่อพระองค์เสวยแล้ว โรคลมก็สงบลงฉับพลัน พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “เราจักพยากรณ์ผู้ที่ได้ถวายยาแก่เรา และระงับอาพาธของเราได้ ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าวเถิด ผู้นี้จักรื่นรมย์ในเทวโลกตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ อันกุศลมูลตักเตือนมาเกิด ยังมนุษย์โลกแล้วจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ขาติ เขาเกิดเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ตามจักเป็นผู้มีอาพาธน้อย ผ่านพ้นความเจ็บไข้ได้ในโลก จะไม่รู้จักทุกข์เลย” นี้เป็นผลแห่งการถวายการรักษาโรค และท่านพระพักุลเถระได้กล่าวต่อไปว่า ข้าพเจ้าเข้ามาบวชในสำนักของพระพุทธเจ้าแล้ว ได้ทำให้แจ้ง ซึ่งวิชา ๓ ปฏิสัมภิยา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ โดยลำดับ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว^๙

๒) คัมภีร์อรรถกถาฉบับมหามกุฏฯ มีเนื้อความกล่าวถึงคนที่มีอายุยืน พอสรุปได้ว่านางวิสาขาอุบาสิกาอยู่ได้ ๑๒๐ ปี พรหมณ์โปกขรชาติ พรหมณ์พรหมายู พรหมณ์เสละ พรหมณ์พาวริยะ พระอานนทเถระ พระมหากัสสปเถระ ก็เหมือนกัน แต่พระอนูรุทธเถระอยู่ถึง ๑๕๐ ปี พระพักุลเถระอยู่ถึง ๑๖๐ ปี ท่านผู้นี้มีอายุยืนกว่าทั้งหมด แม้ท่านก็อยู่ไม่ถึง ๒๐๐ ปี^{๑๐}

๓) คัมภีร์ปกรณวิเสส วิสุทธิมรรค มีเนื้อความกล่าวในปัญญาภาสา สรุปได้ว่า ปัญญา มีการแทงตลอดสภาวะธรรมเป็นลักษณะ มีการกำจัดความมืดคือโมหะที่ปกปิดสภาวะ มีความเป็นจริงของธรรมทั้งหลายเป็นกิจ มีความไม่หลงเป็นผล ก็สมาธิเป็นเหตุใกล้ของปัญญา และปัญญาเป็นแสงสว่างที่สามารถกำจัดความมืดคืออวิชชาได้ มีสุภาษิตกล่าวว่า นัตถิ ปัญญาสมา อภา

^๙ ชู.อป. (ไทย) ๓๒/๓๔๗/๖๓๖.

^{๑๐} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๒/๑/-/๗๗.

แปลว่า แสงสว่างใดเสมอด้วยปัญญาไม่มี และผู้มีจิตตั้งมั่น ย่อมรู้ ย่อมเห็นตามความเป็นจริงได้^{๑๑}

๑.๖.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้อธิบายเกี่ยวกับวิปัสสนาไว้ในหนังสือ “นิพพานกถา” มีเนื้อความตอนหนึ่งว่า ผู้เจริญวิปัสสนาจะรู้ด้วยวิปัสสนาญาณว่า สังขารทั้งหลาย (สภาพที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) มีการเกิดดับต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา จึงมีความเชื่ออย่างมั่นคงว่า สิ่งทั้งหลายไม่ยั่งยืน สิ่งที่ไม่ยั่งยืนย่อมไม่น่าพอใจ และสิ่งที่ไม่น่าพอใจย่อมเป็นความทุกข์ ทั้งยังเห็นว่า ไม่มีอัตตาตัวตนอยู่ในสภาวะธรรมทั้งหลาย เมื่อทำการกำหนดรู้ความเกิดดับของรูป-นาม ต่อไปจักเห็นว่า วัฏจักร คือ การเกิดดับนี้เป็นไปอย่างต่อเนื่องหาที่สิ้นสุดไม่ได้ สิ่งที่เห็นด้วยวิปัสสนาญาณนี้เรียกว่า ปวัตตะ ต่อมาเมื่อเพ่งพิจารณาการเกิดดับของรูปนามต่อไปอีก ก็จะบรรลุถึงสังขารูปเอกาญาณ (ปัญญาที่เป็นกลางในสังขารทั้งปวง) มีจิตโน้มไปในความสงบของกระแสแห่งรูปนาม เพราะไม่มีการเกิดขึ้นของสังขารในขณะนั้น จึงเรียกว่า อปวัตตะ ในขณะนั้นปัญญาจะพัฒนาจนแก่กล้าด้วยมรรคจิตและผลจิต ซึ่งจะเป็นขณะที่ได้เห็นอริยสังขและบรรลุนิพพาน^{๑๒}

๒) พระธรรมธีรราชฆาณิก (โชดก ญาณสิทธิ) ได้อธิบายเกี่ยวกับวิปัสสนาไว้ในหนังสือ “วิปัสสนากรรมฐาน” มีเนื้อความตอนหนึ่งว่า ศิลที่บุคคลรักษาโดยมิได้เห็นแก่อาภิสใด ๆ ทั้งสิ้น แม้ชีวิตและเลือดเนื้อทุกหยดหยาดก็ยอมเสียสละได้ เพราะเห็นแก่ศีล มิได้ปรารถนามนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติเลย ต้องการแต่นิพพานสมบัติเท่านั้น ถึงคราวเข้าที่คับขันก็มีใจตั้งมั่นอย่างเด็ดเดี่ยวต่อ มรรค ผล และนิพพานที่ตนมุ่งหวัง เมื่อมีความมุ่งหวัง มีความปรารถนาต่อสิ่งใด สิ่งนั้นก็ย่อมสำเร็จไม่เร็วก็ช้า ข้อสำคัญอยู่ที่สัจจะ คือความตั้งใจจริง ความซื่อสัตย์ต่อตัวเอง ซื่อสัตย์ต่ออุดมคติที่ตนตั้งไว้ ซื่อสัตย์ต่อคำปฏิญาณที่ตนตั้งไว้ เมื่อได้โอกาสแล้ว ก็ลงมือเจริญวิปัสสนากรรมฐานทันที ไม่ช้านานก็ได้บรรลุมรรคผลนิพพาน เป็นพระอริยบุคคลชั้นใดชั้นหนึ่งในพระพุทธศาสนาอย่างแน่นอน^{๑๓}

๓) สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) ได้อธิบายเกี่ยวกับวิปัสสนาไว้ในหนังสือ “อริยวังสปฏิปทา” มีเนื้อความว่า ผู้ยินดีในการเจริญภาวนาแล้วปฏิบัติวิปัสสนาจนเห็นแจ้งอริยสัง ๔ ด้วยมรรคปัญญา ย่อมบรรลุมรรคผลนิพพาน เป็นพระอรหันต์ผู้ละกิเลสโดยสิ้นเชิงสามารถระงับความโศกเศร้า ความคร่ำครวญ ดับความทุกข์ทางกายและโหม่นสททางใจในภพนี้ได้ เมื่อได้ปรินิพพานแล้ว ก็ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดในภพใหม่ได้รับทุกข์และโหม่นสทอีกเลย เป็นผู้

^{๑๑} สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๗๓๓.

^{๑๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), นิพพานกถา, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร: จัดพิมพ์โดย ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๖๑.

^{๑๓} พระธรรมธีรราชฆาณิก (โชดก ญาณสิทธิ), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๔๕.

บรรลุมรรคญาณ ๔ มีโสดาปัตติมรรคญาณเป็นต้น พร้อมทั้งรู้แจ้งพระนิพพานอันเป็นสภาพดับความทุกข์ทั้งปวง ได้ดำเนินถึงจุดหมายปลายทางอันยิ่งใหญ่ในชีวิต ประสบสมบัติที่เป็นโลกุตตรสมบัติ ซึ่งไม่มีสมบัติใดมาเปรียบเทียบได้^{๑๔}

๔) พระศาสนโสภณ (พิจิตร จิตตวณฺโณ) ได้อธิบายเกี่ยวกับวิปัสสนาไว้ในหนังสือ “วิปัสสนาภาวนา” มีเนื้อความตอนหนึ่งว่า พระพุทธศาสนาจึงพยายามสอนให้มนุษย์ทั้งหลายรักษาศีล ๕ แต่ก็เป็นกรยากที่มนุษย์ทั้งหลายจะปฏิบัติได้โดยทั่วกัน เพราะเมื่อกิเลสที่จะฆ่า ที่จะลักขโมยหรือโกง ที่จะล่วงประเวณี ที่จะพุดบด และที่จะเสพสุรายาเมายังมีอยู่ กิเลสเหล่านี้ จะพุ่งตัวขึ้นทำให้ล่วงละเมิดศีล ๕ ได้ง่าย ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ว่า การกระทำเช่นนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ดีงามหรือไม่สมควรกระทำ แต่กิเลสเช่นนี้ไม่มีอยู่ในจิตใจของพระโสดาบัน เพราะท่านละกิเลสเช่นนี้ได้เด็ดขาดแล้ว ศีล ๕ ของท่านบริสุทธิ์หมดจดทุกข้ออยู่จนตลอดชีวิต และจะไม่ล่วงละเมิดศีลข้อใดข้อหนึ่งอย่างเด็ดขาด^{๑๕}

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) พระมหาสมชาย สุธเตโช (สิงหา) ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาการบรรลุมรรคของพระจุฬินภิกขุเถระ” ได้ศึกษาพบว่า การบรรลุมรรคตามหลักสติปัฏฐาน ๔ นี้ คือการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโดยมีสติคอยกำกับดูแลใน ๔ ฐานคือ (๑) ร่างกายและพฤติกรรมทางกาย (๒) เวทนาคือความรู้สึกสุขทุกข์ต่าง ๆ (๓) ภาวะจิตที่เป็นไปต่าง ๆ (๔) และธรรมารมณ์ต่าง ๆ จนสามารถพัฒนาสภาวะจิต เข้าสู่สภาวะญาณ เห็นยวพระนิพพานเป็นอารมณ์ เข้าสู่ความเป็นพระอริยบุคคลขั้นต้น และพัฒนาเรื่อยไปสู่ความเป็นพระอริยบุคคลขั้นกลางและที่สุด จบกิจในพระศาสนา กล่าวคือถึงซึ่งความเป็นพระอรหันต์^{๑๖}

๒) พระหิรัญชัย ปรุกโกโม (บ่อทอง) ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาการบรรลุมรรคของพระสีวลีเถระ” ได้ศึกษาพบว่า ผลของการบรรลุมรรคแต่ละระดับสามารถจัดกิเลสได้ตามลำดับ ตั้งแต่กิเลสอย่างหยาบไปจนถึงกิเลสอย่างละเอียด สุดท้ายบรรลุมรรควิเศษมีโสดาปัตติมรรค เป็นต้นว่า “พระอริยบุคคล” มีทั้งหมด ๔ บุคคล ๘ จำพวก ซึ่งได้ชื่อว่าผู้ถึงฝั่งคือพระนิพพานตามลำดับ มีการดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครอง อยู่อย่างปลอดภัย ไร้ทุกข์ มีความสุขผ่องใส และเป็นปฏิปทานำไปสู่ความรู้แจ้งอริยสัจธรรมยิ่งขึ้นไปจนกว่าจะปรินิพพาน^{๑๗}

^{๑๔} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ หจก. ประยูรสาส์นไทย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๘.

^{๑๕} พระศาสนโสภณ (พิจิตร จิตตวณฺโณ), วิปัสสนาภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มหาภูมิบาลวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๒๓๐.

^{๑๖} พระมหาสมชาย สุธเตโช (สิงหา), “ศึกษาการบรรลุมรรคของพระจุฬินภิกขุเถระ”, วิทยานิพนธ์-พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๓๓.

^{๑๗} พระหิรัญชัย ปรุกโกโม (บ่อทอง), “ศึกษาการบรรลุมรรคของพระสีวลีเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธ-ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๕๑.

๓) พระศิริชัย ภูริญาโณ (แซ่นิม) ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาการบรรลุลหณะของพระปุณณ มันทานีบุตรเถระ” ได้ศึกษาพบว่า การบรรลุลหณะ หมายถึง การพัฒนาปัญญาหยั่งรู้รูปนามรู้แจ้ง ในอริยสัจ ๔ ประการตามระดับโลกุตตรธรรม ๙ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ การหลุดพ้น จากกิเลส ดับทุกข์เป็นความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงสิ้นเชิงดับภพชาติ หยุดการเวียนว่ายตายเกิด และไม่ต้องทุกข์กายทุกข์ใจโดยผู้บรรลุลหณะเรียกว่า อริยบุคคล มี ๔ ระดับคือ พระโสดาบันบุคคล พระสกทาคามีบุคคล พระอนาคามีบุคคล และระดับสูงสุดได้แก่ พระอรหันต์ โดยเฉพาะสำหรับ พระอรหันต์นั้นมี ๒ ประเภทคือ พระอรหันต์ที่เป็นเจโตวิมุตติ เป็นผู้หลุดพ้นได้ด้วยอำนาจทางจิต และพระอรหันต์ที่เป็นปัญญาวิมุตติ เป็นผู้หลุดพ้นได้ด้วยอำนาจทางปัญญา^{๑๘}

๔) นายประจวบ สะพุ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาสาเหตุบุคคลกับการบรรลุลหณะ” ได้ ศึกษาพบว่า การบรรลุลหณะ หมายถึง การบรรลุโลกุตตรธรรม ๙ อย่างใดอย่างหนึ่ง การรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ โดยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เจริญสมณะและวิปัสสนา ตามหลักการเจริญสติ ปฏิฐาน ๔ คือกำหนดรู้ กาย เวทนา จิต ธรรม ทั้ง ๔ อย่างนี้รวมลงคือ “รูปและนาม” ให้เห็นเป็น ไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าดำเนินตามวิปัสสนาวิถีสถิตปฏิบัติสามารถละสังโยชน์และอนุสัยได้ตามกำลังของมรรค สามารถบรรลุผลนิพพาน^{๑๙}

๕) แม่ชีวันเพ็ญ อนุสนธ์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการบรรลุลหณะของพระกุนทล เกสีเถรี” ได้ศึกษาพบว่า ความรู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจ ๔ เป็นการดับทุกข์ในพระพุทธศาสนา พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงวางแนวทางปฏิบัติไว้เรียกว่า ข้อปฏิบัติสายกลาง สำหรับปฏิบัติเพื่อตัดต้นเหตุแห่งทุกข์ทั้งหลาย และทรงแสดงธรรมให้เหมาะสมแก่บุพพจริยาของพุทธบริษัทเหล่านั้น แม้ต่างกันบ้าง ตรงการถือข้อวัตรปฏิบัติแบบภิกษุอย่างหนึ่ง ภิกษุณีอย่างหนึ่งเป็นต้น หากสามารถรู้ทุกข์ รู้เหตุให้ทุกข์เกิด รู้วิธีดับทุกข์และรู้ทางปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์ ก็จักเป็นบุรุษ ๔ คู่ ๘ บุคคลเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น^{๒๐}

ดังนั้นจากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้มองเห็นว่า มีข้อความใน คัมภีร์และเอกสารต่าง ๆ ในเรื่องการบรรลุลหณะไว้มากมายแง่มุมและแนวทางปฏิบัติพร้อมทั้ง หลักธรรมที่จะนำไปสู่การบรรลุลหณะก็มีกล่าวไว้หลายข้อธรรม ส่วนประวัติของพระพักกุลเถระ มีปรากฏชัดเจนในพระไตรปิฎก อรรถกถา และมีผู้เขียนหนังสือไว้จำนวนหนึ่งพอที่จะศึกษาค้นคว้าได้ แต่ทั้งนี้ยังไม่มีปรากฏการศึกษาวิจัยในเชิงเอกสารเรื่องการบำเพ็ญบารมีเพื่อการบรรลุลหณะของพระพักกุลเถระเลย จึงเป็นเหตุให้ผู้วิจัยมีความสนใจศึกษาเพื่อให้มีความชัดเจนสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

^{๑๘} พระศิริชัย ภูริญาโณ (แซ่นิม), “ศึกษาการบรรลุลหณะของพระปุณณ มันทานีบุตรเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๕๘.

^{๑๙} นายประจวบ สะพุ, “ศึกษาสาเหตุบุคคลกับการบรรลุลหณะ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๖๗.

^{๒๐} แม่ชีวันเพ็ญ อนุสนธ์, “ศึกษาการบรรลุลหณะของพระกุนทลเกสีเถรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๘.

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการวิจัยดังนี้

๑.๗.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary source) ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา รวมทั้งชีวประวัติการสั่งสมบุญบารมีจนถึงแนวทางการบรรลุธรรมของพระפקุลเถระ

๑.๗.๒ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary source) ได้แก่ หนังสือ ตำรา บทความทางวิชาการ และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมเพื่อนำไปสู่การบรรลุธรรมของพระפקุลเถระ พร้อมทั้งขยายเนื้อความให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

๑.๗.๓ เรียบเรียงเอกสารทั้งชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ เพื่อให้ทราบชัดในเรื่องการบรรลุธรรมของพระפקุลเถระ

๑.๗.๔ เรียบเรียงหลักการและแนวทางปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระפקุลเถระ ให้เป็นรูปแบบความรู้ใหม่

๑.๗.๕ ตรวจสอบความถูกต้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และผู้เชี่ยวชาญ

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้เกิดความเข้าใจมากขึ้นถึงการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงการบำเพ็ญบารมีเพื่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบถึงการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุธรรมของพระפקุลเถระ

บทที่ ๒

การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

การบรรลุธรรม หมายถึง การหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาทั้งปวง การได้สำเร็จมรรคผล การกระทำมรรคให้แจ้ง การแทงตลอดอริยสัจ ๔ ด้วยปัญญาในมรรค การเข้าถึงโลกุตตรธรรม ได้แก่ มรรคผลนิพพาน ของพระอริยบุคคลทั้งหลาย คือเริ่มตั้งแต่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ พระอริยบุคคลเหล่านี้สามารถเข้าถึงพระนิพพานได้ ก็ต้องอาศัยความเพียรพยายามตั้งใจประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อกำจัดกิเลสให้หมดไปจากจิตใจของตน กิเลสที่ต้องกำจัดได้แก่ ราคะ โทสะ และโมหะ เพราะกิเลสตัณหาเหล่านี้เป็นเหตุก่อให้เกิดทุกข์ ความดับแห่งกิเลสตัณหาได้เป็นความสงบสุขที่ยั่งยืน และเป็นหนทางเดียวคือมีขณิมาปฏิบัติทาที่สามารถดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ได้ ฉะนั้นบทบาทของการบรรลุธรรมที่จะต้องศึกษาคือ

- ๒.๑ ความหมายของการบรรลุธรรม
- ๒.๒ ประเภทและลำดับการบรรลุธรรม
- ๒.๓ หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม
- ๒.๔ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรม
- ๒.๕ วิธีการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม
- ๒.๖ ผลการบรรลุธรรม
- ๒.๗ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความหมายของการบรรลุธรรม

การบรรลุธรรม หมายถึง การตรัสรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ คือ ปัญญา รู้แจ้งในทุกข์ รู้แจ้งในเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ รู้แจ้งสภาวะแห่งความดับทุกข์ และรู้แจ้งหนทางที่ปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงความดับทุกข์ สามารถเข้าถึงความสุขอันไพบูลย์กล่าวคือ พระนิพพาน เป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงได้ และความหมายของการบรรลุธรรมที่มีปรากฏตามตำราต่าง ๆ เช่น

ในหนังสือ “มังคลัตถทีปนี” มีเนื้อความเกี่ยวกับการบรรลุธรรมว่า การทำให้แจ้งพระนิพพานนั้น ชื่อว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม กิ้อตภาพที่บุคคลพึงเห็นเฉพาะหน้า ท่านเรียกว่า ทิฏฐธรรม การบรรลุพระอรหันต์ ชื่อว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลุธรรมเป็นเครื่องอยู่ผาสุกในทิฏฐธรรมนั้น^๑

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายเกี่ยวกับความหมายการบรรลุธรรมที่ปรากฏในหนังสือ “วิธีฝึกสมาธิวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์)” มีเนื้อความว่า ปิติปราโมทย์นั่นเอง ทำให้เกิดความแจ่มใส

^๑ พระพุทธโฆษาจารย์, มังคลัตถทีปนี (ทูตโย ภาโค), พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (นครปฐม: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๒๗.

สดชื่น มีใจสงบระงับเป็นปัสสัทธิ เป็นเหตุให้มีสมาธิตามธรรมชาติอยู่อย่างอัตโนมัติ จนเห็นความจริงว่า ไม่มีอะไรน่าเอา น่าเป็น น่าอยู่ ขณะใดสติเป็นไปแรงกล้าจิตก็หนาย คลายกำหนดจากสิ่งที่เคยยึดถือ จนหลุดออกมาจากสิ่งที่เคยยึดถือ แม้แต่การยึดถือว่าตัวตน หรือของตน ไม่มี ความหลงอยากในสิ่งใดด้วยกิเลสตัณหาอีกต่อไป ความทุกข์ไม่มีที่ตั้งที่อาศัยก็สิ้นสุดลง ผู้นั้นได้ชื่อว่า เป็นผู้ถึงที่สุดแห่งการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ ไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพื่อให้ตนพ้นทุกข์อีกต่อไป^๒

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับการบรรลุนิพพานไว้ว่า ภาวะของผู้บรรลุนิพพาน อาจศึกษาได้จากคำเรียกชื่อ และคำแสดงคุณลักษณะของผู้บรรลุนิพพานนั่นเอง มีทั้งความหมายแง่บวกและแง่ลบ เช่น พระอรหันต์ (ผู้ควร หรือผู้ไกลจากกิเลส) พระชินาสพ (ผู้สิ้นอาสวะแล้ว) พระอเสขะ (ผู้ไม่ต้องศึกษา ผู้จบการศึกษาแล้ว หรือผู้ประกอบด้วยอเสขธรรม) ปริกชินภวสังโยชน์ (ผู้หมดสังโยชน์ที่เป็นเครื่องผูกมัดไว้ในภพ) วุสิตวันต์ หรือ วุสิตพรหมจรรย์ (ผู้อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว) เป็นต้น คำว่า บรรลุนิพพานนี้ เป็นคำคั่นหู หรือฟังง่ายสำหรับคนทั่วไป แต่ความจริงคำที่ถูกต้องถือได้ว่าเป็นศัพท์เฉพาะสำหรับกล่าวถึงการบรรลุนิพพาน ได้แก่คำว่า สัจฉิกิริยา (คัมภีร์รุ่นหลังใช้ สัจฉิกรณะบ้าง รูปกิริยาเป็น สัจฉิโรติ เป็นต้น ซึ่งแปลตามแบบว่า การทำให้แจ้ง แปลตามอรรถกถาว่า การทำให้ประจักษ์ หมายถึง ประสบเอง คำว่า กระทำนิพพานให้แจ้ง ฟังไม่สะดวกสำหรับคนทั่วไป จึงเปลี่ยนมาใช้คำว่า บรรลุนิพพาน^๓

พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙) อธิบายการบรรลุนิพพานในหนังสือ “นิพพานกถา” ว่า นิพพาน หมายถึง สภาพที่ดับทุกข์ คือ วนเวียนของกิเลส กรรม และวิบาก เมื่อวนเวียนของกิเลสถูกตัดให้ขาดลงด้วยอรรถตมรรคแล้ว กรรมที่กระทำไว้ในภพนี้และภพก่อนก็เป็นอโหสิกรรมไป ภพใหม่ก็ไม่ปรากฏอีก ตามที่กล่าวมานี้ วัฏฏะทั้งสามก็จะสงบไป ดังนั้นลักษณะของนิพพานจึงเป็นความสงบจากวัฏฏะทุกข์ เป็นสันติสุขอันยอดเยี่ยม พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า สันติลักษณะ (มีลักษณะสงบ) คือสงบจากการวนเวียนของกิเลส เมื่อมีความสงบเกิดขึ้น ถ่านไฟของความทุกข์ก็จะถูกดับลงไปด้วย^๔

พระธรรมมังคลาจารย์ วิ. (ทอง สิริมงคล) ได้อธิบายถึงการบรรลุนิพพานไว้ในหนังสือ “ทางสายเอก” ว่า ผู้ที่ได้บรรลุนิพพานขั้นสูงสุดเป็นพระอรหันต์ จะเป็นผู้ที่มิจิตบริสุทธิ์ปราศจากกิเลส ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ไร้ความทุกข์ทางจิต ไม่หวั่นไหวในโลกธรรม ดวงจิตมีความสงบอย่างสมบูรณ์ ไม่ดูด ไม่ผลึก ไม่รัก ไม่ชัง จิตตั้งอยู่ท่ามกลางความยินดียินร้ายอยู่กับโลกได้ สัมผัสสัมพันธ์กับโลกได้ ทำประโยชน์ให้กับโลกได้ แต่จิตอยู่เหนือความยึดติดใด ๆ ทั้งสิ้น ถ้าผู้ปฏิบัติได้บรรลุ

^๒ พุทธทาสภิกขุ, **วิธีฝึกสมาธิวิปัสสนา ฉบับสมบูรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่ง-แสงการพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๒๐๕.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๓๖๕.

^๔ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รจนา, **พระพรหมโมลี ตรวจชำระ พระคัมภีร์สาราภิงค์ แปลและเรียบเรียง, นิพพานกถา**, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

ญาณต่าง ๆ อย่างละเอียดและชัดเจนที่สุด จะมีคุณธรรมครบถ้วนสมบูรณ์ ก็ตัดสินตนได้ว่า ได้บรรลุธรรมผลขั้นสูงสุดเป็นพระอรหันต์แล้ว^๕

สรุปความว่า ลักษณะแห่งการบรรลุธรรมนั้น ต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องกำจัดกิเลสทั้งหลายได้อย่างเด็ดขาด จึงจะชื่อว่าได้บรรลุธรรม ถ้าไม่ได้บอรรถปัญญาให้เกิดขึ้นแล้วก็ไม่สามารถกำจัดกิเลสได้ และเมื่อกิเลสทั้งหลายถูกกำจัดออกไปด้วยมรรคจิตเบื้องต้น ก็เรียกว่า เป็นพระโสดาบันบุคคลที่สามารถปิดประตูอบายภูมิได้ เป็นพระอริยบุคคลขั้นแรกในพระพุทธศาสนา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พระเสขบุคคล” คือบุคคลผู้ที่จะต้องศึกษา เมื่อศึกษาและปฏิบัติต่อไปโดยไม่ละความเพียรก็จะได้บรรลุถึงพระสกทาคามี พระอนาคามี หรือบรรลุธรรมขั้นสูงสุดเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้หมดจดจากกิเลสทั้งปวง เป็นพระอเสขบุคคล คือบุคคลที่อยู่จบพรหมจรรย์แล้วไม่ต้องศึกษา แต่ท่านยังปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดตามพระธรรมวินัยอยู่เสมอ

๒.๒ ประเภทและลำดับการบรรลุธรรม

ประเภทและลำดับแห่งการบรรลุธรรมของพระอริยบุคคลมี ๔ คู่ ๘ บุคคล ได้แก่

(๑) พระโสดาปัตติมรรค	(๒) พระโสดาปัตติผล	นับเป็นคู่ที่ ๑
(๓) พระสกทาคามีมรรค	(๔) พระสกทาคามีผล	นับเป็นคู่ที่ ๒
(๕) พระอนาคามีมรรค	(๖) พระอนาคามีผล	นับเป็นคู่ที่ ๓
(๗) พระอรหัตตมรรค	(๘) พระอรหัตตผล	นับเป็นคู่ที่ ๔

พระอริยบุคคลเหล่านี้ บรรลุธรรมด้วยการกำจัดกิเลสทั้งหลายได้อย่างเด็ดขาดเป็นสมุจเฉตพหวน จะต้องอาศัยองค์มรรคเป็นเครื่องทำลายกิเลสตามลำดับ ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ ตรงจุฬสีหนาทสูตร ได้อธิบายเรื่องการประหานกิเลสต่าง ๆ ของพระอริยบุคคล มีปรากฏรายละเอียดดังนี้คือ^๖

๑) พระโสดาบัน คือ ผู้ที่เข้าถึงกระแสแห่งพระนิพพานเป็นครั้งแรก เป็นการละสังโยชน์เบื้องต้นได้ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส เป็นสมุจเฉตพหวน และสังโยชน์ทั้ง ๓ อย่างนี้ไม่กลับมาเกิดอีก

ในอภิธรรมปิฎกได้กล่าวถึงพระโสดาบันไว้ ๕ ประเภทคือ^๗

(๑) เอกพีชีโสดาบัน ได้แก่ บุคคลผู้ที่สามารถเกิดได้อีก ๑ชาติเท่านั้น เมื่อเกิดมาอีกครั้งก็จะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ เป็นพระเอกพีชีโสดาบันบุคคล เพราะท่านเป็นผู้มีอินทรีย์ยังอ่อนกว่าพระสกทาคามีบุคคล

^๕ พระธรรมมัจฉลาจารย์ (ทอง สิริรังคโล), *ทางสายเอก*, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ดาราวรรณการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๙๓.

^๖ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๙/๑๓๓.

^๗ อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๓๑/๑๕๔.

(๒) โกลังโกลโสดาบัน ได้แก่ บุคคลผู้ที่ได้จากตระกูลสู่ตระกูลสามารถเกิดได้อีก ๒ หรือ ๓ ชาติ หรือไปเกิดในสุคติภพอีก ๒ หรือ ๓ ชาติ ก็จะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ เป็นพระโกลังโกลโสดาบันบุคคล เพราะว่า ท่านเป็นผู้มีอินทรีย์อ่อนกว่า พระเอกพีซีโสดาบัน

(๓) สัตตักขัตตูปรมโสดาบัน ได้แก่ บุคคลผู้ที่สามารถเกิดได้อีก ๗ ชาติเป็นอย่างยิ่ง ก็จะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์^๔ เป็นผู้ไม่ตกไปสู่อบายภูมิ ๔ อย่างแน่นอน และจะได้ตรัสรู้มรรคเบื้องต้นอีก ๓ ในกาลที่ตนได้เกิดในสุคติภูมิ จะเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็เกิดไม่เกิน ๗ ชาติ เป็นพระ สัตตักขัตตูปรมโสดาบัน เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่า พระโกลังโกลโสดาบัน

(๔) อัมมานุสาร์โสดาบัน ได้แก่ บุคคลผู้เล่นไปตามธรรม คือผู้ที่ปฏิบัติเพื่อบรรลุพระโสดาบันมีปัญหาแก่กล้าแล้วจะบรรลุเป็นทิวฐิปัตตะ เป็นพระอัมมานุสาร์โสดาบัน เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่า พระสัตตักขัตตูปรมโสดาบัน

(๕) สัทธานุสาร์โสดาบัน ได้แก่ บุคคลผู้เล่นไปตามศรัทธา คือผู้ที่ปฏิบัติเพื่อบรรลุเป็นพระโสดาบันมีศรัทธาแก่กล้า เมื่อบรรลุผลแล้วเปลี่ยนเป็นสัทธาวิมุตติ เป็นพระสัทธานุสาร์โสดาบัน เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่า พระอัมมานุสาร์โสดาบัน^๕

๒) พระสกทาคามีบุคคล ได้แก่ บุคคลผู้ที่ได้เข้าถึงกระแสแห่งพระนิพพาน ๒ ครั้ง เป็นการเข้าถึงพระสกทาคามีผล เป็นเหตุให้ทำการละสังโยชน์ได้ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สीलัพพตปรามาส เป็นสมุจเฉทพหวน และสามารถทำ ราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบางลง

ในหนังสือวิปัสสนาภาวนา ที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก ได้อธิบายถึงเรื่องการแบ่งพระสกทาคามีบุคคล ไว้เป็น ๕ ระดับดังนี้

(๑) พระสกทาคามีบุคคล ได้แก่ ผู้ที่ได้บรรลุพระสกทาคามีผลในมนุษย์โลกนี้แล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้เอง

(๒) พระสกทาคามีบุคคล ได้แก่ ผู้ที่ได้บรรลุพระสกทาคามีผลในมนุษย์โลกนี้แล้ว จุตติจากโลกนี้ไปบังเกิดใน เทวโลกจะปรินิพพานในเทวโลก

(๓) พระสกทาคามีบุคคล ได้แก่ ผู้ที่ได้บรรลุพระสกทาคามีผลในเทวโลกแล้ว จะปรินิพพานในเทวโลกนั้นเอง

(๔) พระสกทาคามีบุคคล ได้แก่ ผู้ที่ได้บรรลุพระสกทาคามีผลในเทวโลกแล้ว มาเกิดในโลกมนุษย์นี้จึงปรินิพพาน

(๕) พระสกทาคามีบุคคล ได้แก่ ผู้ที่ได้บรรลุพระสกทาคามีผลในโลกนี้แล้ว ไปเกิดใน เทวโลกหมดอายุแล้ว กลับมาเกิดในโลกนี้อีกจึงจะปรินิพพาน และชื่อว่า พระสกทาคามีบุคคล เพราะ อรรถว่า มาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้นด้วยอำนาจปฏิสนธิ มรรคแห่งสกทาคามีนั้น ชื่อว่า

^๔ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, หน้า ๗๘.

^๕ พระมหาสมชาย สุธะเทโว, “ศึกษาการบรรลุมรรคของพระจุฬปันถกเถระ” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๓๖.

สกทาคามีมรรค และอธิบายว่า ถ้าพูดถึงการกลับมาเกิดในโลกนี้นั้น หมายถึงเอาพระสกทาคามีบุคคลประเภทที่ ๕ อย่างเดียว เพราะว่าสกทาคามีมรรคทำสังโยชน์เบื้องต่ำ ๒ คือ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ อย่างหยาบให้เบาบางลง^{๑๐}

๓) พระอนาคามีบุคคล ได้แก่ ผู้ไม่เวียนกลับมาเกิดในโลกนี้อีก เป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ ละได้อย่างเด็ดขาด และท่านได้จำแนกพระอนาคามีไว้ ๕ ประเภทคือ

ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต ได้กล่าวถึงพระอนาคามีบุคคลไว้ ๕ ประเภทคือ^{๑๑}

(๑) อันตราปรินิพพายี หมายถึง พระอนาคามีผู้ปรินิพพานในระหว่าง คือ เกิดในสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงกึ่งของอายุผู้เกิดในชั้นสุทธาวาสก็ปรินิพพานเสียในระหว่างมี ๓ จำพวก คือ พวกที่ ๑ เกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหาเป็นต้น ซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัปป์ ก็บรรลुพระอรหัตตผลในวันที่เกิด ถ้าไม่บรรลुในวันที่เกิดได้ก็บรรลुไม่เกินภายใน ๑๐๐ กัปป์ พวกที่ ๒ เมื่อไม่สามารถบรรลุพระอรหัตตผลในวันที่เกิดได้ก็บรรลุภายใน ๒๐๐ กัปป์ พวกที่ ๓ บรรลุเป็นพระอรหัตตผลไม่เกินภายใน ๔๐๐ กัปป์

(๒) อุปหัจจปรินิพพายี หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่งแล้วจนจะถึงปรินิพพาน คือ อายุพ้นกึ่ง (พ้น ๕๐๐ กัปป์) แล้วจนจะถึงสิ้นอายุจึงปรินิพพาน

(๓) อสังขารปรินิพพายี หมายถึง พระอนาคามีบุคคลผู้ปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้แรงชักจูง ไม่ต้องใช้ความเพียรมากนัก คือ ปรินิพพานโดยง่าย

(๔) สสังขารปรินิพพายี หมายถึง พระอนาคามีบุคคลผู้ปรินิพพานโดยต้องใช้แรงชักจูง คือ ปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก

(๕) อุทธังโสโตกนิภูคคามิ หมายถึง พระอนาคามีบุคคลผู้มีกระแสในเบื้องบนเข้าไปสู่ออกนิภูคภพ คือ เกิดในชั้นสุทธาวาสพรหมภพใดภพหนึ่งก็ตาม จะเกิดเลื่อนต่อขึ้นไปจนถึง ออกนิภูคภพแล้วจึงปรินิพพาน^{๑๒}

พระอนาคามีบุคคลส่วนใหญ่ เมื่อจุติจากอัตตภาพนั้นแล้วถ้ายังไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ก็จะไปบังเกิดในสุทธาวาสพรหม ๕ ภูมิใดภูมิหนึ่งตามกำลังแห่งอินทรีย์ ๕ ดังนี้

(๑) พระอนาคามีบุคคล ได้แก่ ผู้ที่มีสัทธินทรีย์แก่กล้ากว่าอินทรีย์อื่น ๆ เมื่อจุติจากอัตตภาพนั้นแล้ว ย่อมไปบังเกิดในพรหมชั้น อวิหา

^{๑๐} พระภควาณาพิศาลเมธี, วิปัสสนาภาวนา ที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสารสันการพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๒๓๒.

^{๑๑} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๓/๑๔๑.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, หน้า ๗๙.

(๒) พระอนาคามีบุคคล ได้แก่ ผู้ที่มีวิริยอินทรีย์แก่กล้ากว่าอินทรีย์อื่น ๆ เมื่อจตุตจากอรรถภาพนั้นแล้ว ย่อมไปบังเกิดในพรหมชั้น อตปปา

(๓) พระอนาคามีบุคคล ได้แก่ ผู้ที่มีสติอินทรีย์แก่กล้ากว่าอินทรีย์อื่น ๆ เมื่อจตุตจากอรรถภาพนั้นแล้ว ย่อมไปบังเกิดในพรหมชั้น สุทัสสา

(๔) พระอนาคามีบุคคล ได้แก่ ผู้ที่มีสมาธิอินทรีย์แก่กล้ากว่าอินทรีย์อื่น ๆ เมื่อจตุตจากอรรถภาพนั้นแล้ว ย่อมไปบังเกิดในพรหมชั้น สุทัสสี

(๕) พระอนาคามีบุคคล ได้แก่ ผู้ที่มีปัญญาอินทรีย์แก่กล้ากว่าอินทรีย์อื่น ๆ เมื่อจตุตจากอรรถภาพนั้นแล้ว ย่อมไปบังเกิดในพรหมชั้น อภิญญา^{๑๓}

๔) พระอรหันต์ ได้แก่ บุคคลที่ได้บรรลุธรรมชั้นสูงสุดของพระพุทธศาสนา เป็นพระอเสขบุคคล ผู้อยู่จบพรหมจรรย์แล้วไม่ต้องศึกษา เพราะท่านได้ละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ภูมิมะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และ อวิชชา ได้เด็ดขาดเป็นสมุจเฉตพหวน จึงได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ไม่มีกิเลสสามารถทำ ไตรสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญาให้บริบูรณ์ เป็นผู้ที่ควรรับทักษิณาทานและควรทำการเคารพบูชา อย่างยิ่งและพระอรหันต์ที่มีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ท่านได้กล่าวไว้หลายประเภทคือ

(๑) นับตามวิธีปฏิบัติ มี ๒ ประเภท คือ

ก) สุขวิปัสสโก ได้แก่ ท่านที่ได้บรรลุธรรมด้วยการเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ไม่มีสมถะเป็นบาท คือ ผู้ที่เห็นแจ้งอย่างแท้จริง แต่ไม่ได้ฌานอภิญญาเลย

ข) สมถยานิก ได้แก่ ท่านที่ได้เจริญสมถะจนได้ฌานสมาบัติมาแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาต่อจนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๑๔}

(๒) นับตามผลที่ได้รับมี ๔ ประเภท ดังนี้

ก) สุขวิปัสสโก คือ ผู้ที่เจริญวิปัสสนาล้วน

ข) เติวิชโช คือ ผู้ที่ได้วิชชา ๓

ค) ฉฬภิญโญ คือ ผู้ที่ได้อภิญญา ๖

ฆ) ปฏิสัมภทปปัตโต คือ ผู้ที่ได้บรรลุปฏิสัมภทา ๔^{๑๕}

นอกจากนี้ ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ได้แบ่งผู้ที่บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ มี ๗ ประเภทคือ

^{๑๓} พระมหาสมชาย สุธเตโช, “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระจูฬปันถกเถระ” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๑๘.

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, หน้า ๕๑๔.

^{๑๕} พระมหาสมชาย สุธเตโช, “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระจูฬปันถกเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๑๙.

๑) ผู้เป็นอุกโตภาควิมุตติ ได้แก่ ผู้ที่หลุดพ้นทั้งสองส่วน หมายถึง พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมณะมาจนได้สมบัติ ๘ แล้วจึงใช้สมณะนั้นเป็นฐานบำเพ็ญวิปัสสนาต่อ ชื่อว่าหลุดพ้น ๒ ส่วน คือ (๑) หลุดพ้นจากรูปกายด้วย อรูปสมบัติ (วิกขัมภนะ) (๒) หลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค (สมุจเฉตะ) หมายความว่า ท่านผู้หลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรูปสมบัติและหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค ได้แก่ พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมณภาวนา ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย ได้เจโตวิมุตติขั้นอรูปสมบัติ และสิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา เป็นพระอรหันต์ผู้ได้ปัญญาวิมุตติ อุกโตภาควิมุตติ มี ๕ ประเภท คือ บุคคลผู้ได้อรูปสมบัติ ๔ ออกจากรูปสมบัติแล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายบรรลุเป็นพระอรหันต์ และพระอนาคามีผู้ออกจากนิโรธสมบัติแล้วบรรลุพระอรหัต ๑ ประเภท^{๑๖}

๒) ผู้เป็นปัญญาวิมุตติ ได้แก่ หลุดพ้นด้วยปัญญา หมายถึง พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ๆ มิได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ แต่สิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา ปัญญาวิมุตติบุคคล มี ๕ ประเภท คือ พระอรหัตตสุขวิปัสสกะ ๑ ประเภท และบุคคลผู้ออกจากฌานทั้ง ๔ แล้วบรรลุพระอรหัต ๔ ประเภท แต่ถ้าอรุปาวจรมาน ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง บรรลุเป็นพระอรหันต์ย่อมได้ชื่อว่าอุกโตภาควิมุตติบุคคล เหมือนกัน

๓) ผู้เป็นกายสักขี ได้แก่ ผู้เป็นพยานในนามกาย หมายถึง ท่านที่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงท่านผู้ปฏิบัติ เพื่อบรรลุพระอรหันต์ที่สมาธิในทรีย์แก่กล้าในการปฏิบัติ

๔) ผู้เป็นทิฏฐิปปัตตะ ได้แก่ บุคคลผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ หมายถึง ท่านผู้เข้าใจอริยสัจถูกต้องและอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไปจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อพระอรหันต์ที่มีปัญญินทรีย์แก่กล้าในการปฏิบัติ

๕) ผู้เป็นสัทธาวิมุตติ ได้แก่ บุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา หมายถึงท่านผู้เข้าใจอริยสัจถูกต้อง ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อพระอรหันต์ที่มีสัทธินทรีย์แก่กล้าในการปฏิบัติ

๖) ผู้เป็นธัมมานุสारी ได้แก่ บุคคลผู้แล่นไปตามธรรม หมายถึง พระอริยบุคคลผู้บำเพ็ญอริยมรรค ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรคแล้วกำลังปฏิบัติ เพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้าเป็นหัวหน้า

๗) ผู้เป็นสัทธานุสारी ได้แก่ ผู้แล่นไปตามศรัทธา หมายถึงท่านผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค แล้วกำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้าเป็นหัวหน้า^{๑๗}

ในหนังสือ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ได้อธิบายถึงพระอรหันต์ไว้มี ๕ ประเภทดังนี้

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๐/๗๖.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, หน้า ๘๑.

(๑) ปัญญาวิมุตติ ได้แก่ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา หมายถึง พระอรหันต์ที่สำเร็จด้วยการบำเพ็ญวิปัสสนาโดยมิได้ฉานสมาบัติ หรือ อรูปสมาบัติมาก่อน

(๒) อุภโตภาควิมุตติ ได้แก่ ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วนคือได้ทั้งเจโตวิมุตติ ชั้นอรูปสมาบัติก่อนแล้วได้ปัญญาวิมุตติ

(๓) พระอรหันต์ที่เป็นเทววิโช คือ ผู้ที่ได้วิชชา ๓

(๔) พระอรหันต์ที่เป็นฉฬภิญโญ คือ ผู้ที่ได้ภิญญา ๖

(๕) พระอรหันต์ที่เป็นปฏิสัมภิตปัตโต คือ ผู้ที่บรรลุปฏิสัมภิตา ^{๑๘}

เจโตวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งจิต ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจการฝึก หรือด้วยกำลัง สมาธิ เช่น สมาบัติ ๘ เป็นเจโตวิมุตติอันละเอียดประณีต, สมาธิที่สัมปยุตด้วยอรหัตตผล ที่ชื่อว่า เจโตวิมุตติ เพราะพ้นจากราคะ ที่เป็นปฏิปกขธรรมโดยตรง แต่มิได้หมายความว่า จะระงับบาปธรรมอื่นไม่ได้ ในที่นี้หมายถึง ความหลุดพ้นด้วยมีสมถกัมมัฏฐานเป็นพื้นฐาน คือ ความบริสุทธิ์หมดจดแห่งจิต เป็นชื่อของพระอรหัตตผลจิต ซึ่งหลุดพ้นจากเครื่องผูก คือ กิเลสทั้งปวง เป็นสมาธิในอรหัตตผล ผู้เจริญสมณะเพื่อให้เกิดสมาธิได้ฉาน ได้แก่ รูปฉาน ๔ ในจตุกกนัย หรือรูปฉาน ๕ ในปัญจกนัยและอรูปฉาน ๔ ^{๑๙}

นิโรธสมาบัติใช้ฉานเป็นบาทเจริญวิปัสสนา เพื่อบรรลอรหัตตผล ก็ได้ชื่อว่า “อุภโตภาควิมุตติ” คือหลุดพ้นทั้งสองส่วน หมายถึงท่านหลุดพ้นจากรูปฉานด้วยอรูปสมาบัติและหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค ได้แก่ พระอรหันต์ ผู้บำเพ็ญสมถภาวนาได้สัมพัสวิโมกข์ ๘ คือ ฉานสมาบัติ และนิโรธสมาบัติ ^{๒๐}

ด้วยนามกาย ท่านย่อมได้ เจโตวิมุตติ ชั้นอรูปสมาบัติ และสิ้นอาสวะ เพราะเห็นด้วยปัญญา เป็นพระอรหันต์ผู้ได้ ปัญญาวิมุตติ ดังนั้นพระอรหันต์ที่เป็นอุภโตภาควิมุตติย่อมได้ทั้งเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ ^{๒๑} และพึงทราบว่า การบรรลอรหัตตผลเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ย่อมได้ทั้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติเสมอ

ปัญญาวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นด้วยปัญญา ความหลุดพ้นที่บรรลุดด้วยการกำจัดอวิชชาได้ ทำให้ได้สำเร็จอรหัตตผล และทำให้เจโตวิมุตติ เป็นวิมุตติที่ไม่กำเร็บ คือ ไม่กลับกลายได้อีกต่อไป ปัญญาที่สหระคตด้วยอรหัตตผล ที่ชื่อว่า ปัญญาวิมุตติ เพราะหลุดพ้นจากอวิชชา ที่เป็นปฏิปกขธรรมโดยตรง แต่มิได้หมายความว่า จะระงับบาปธรรมอื่นไม่ได้ ในที่นี้หมายถึงความหลุดพ้นด้วยมีวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นพื้นฐาน

^{๑๘} นายประจวบ สະพุ, “ศึกษาตีเหตุบุคคลกับการบรรลอรหัตตผล”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๕๐.

^{๑๙} อภ.ธ. (ไทย) ๓๕/๖๒๓/๔๑๓.

^{๒๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๙/๗๕.

^{๒๑} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๘๗/๑๓๓.

ผู้เป็นปัญญาวิมุตติ หลุดพ้นด้วยปัญญา หมายถึง พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ๆ มิได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ แต่สิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา ปัญญาวิมุตติบุคคล มี ๕ ประเภท คือ พระอรหันต์สุกขวิปัสสกะ ๑ ประเภท และบุคคลผู้ออกจากภวนทั้ง ๔ แล้วบรรลุพระอรหันต์ ๔ ประเภท แต่ถ้าได้รูปาวจรฌาน ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง บรรลุเป็นพระอรหันต์ย่อมได้ชื่อว่า “อุกโตภาควิมุตติ” เหมือนกัน ผู้เป็นอุกโตภาควิมุตติ คือ ผู้หลุดพ้นทั้ง ๒ ส่วน หมายถึงพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมณะมา มากจนได้สมาบัติ ๘ แล้วจึงใช้สมณะนั้นเป็นฐานบำเพ็ญวิปัสสนาต่อไป ชื่อว่าหลุดพ้น ๒ ส่วน คือ (๑) หลุดพ้นจากรูปกายด้วย อรูปสมาบัติ (วิกขัมภนะ) (๒) หลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค (สมุจเฉทะ)^{๒๒}

สรุปว่า จริง ๆ แล้ว บุคคลที่ได้บรรลุเป็นพระโสดาปัตติมรรคแล้ว ไม่จำเป็นต้องปฏิบัติ เพื่อให้ได้บรรลุเป็นพระโสดาปัตติผลเลย เพราะว่า มรรคจิตเกิดขึ้นหนึ่งขณะสามารถประหามันสังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ ได้เด็ดขาดแล้ว ผลจิตก็เกิดขึ้นทันทีไม่มีระว่างคั่น คือเป็นพระโสดาปัตติผลทันที ไม่ใช่มีการรอคอยการปฏิบัติเพื่อบรรลุพระโสดาปัตติผลอีกเลย ถ้าจะปฏิบัติอีกก็เพื่อให้ได้บรรลุธรรมชั้นสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไปเท่านั้น เปรียบเหมือนนักเรียนส่งข้อสอบที่ทำเสร็จแล้ว ก้าวเดินออกจากห้องสอบ ขาข้างหนึ่งก้าวออกจากห้องสอบ ส่วนขาอีกข้างหนึ่งยังอยู่ในห้องสอบ ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า เป็นผู้บรรลุโสดาปัตติมรรคแล้ว แต่ถ้าขาทั้งสองข้างก้าวออกจากห้องสอบได้เมื่อไร ก็เรียกได้ว่า เป็นโสดาปัตติผลทันที เช่นเดียวกันกับผู้ส่งข้อสอบเสร็จแล้วไม่สามารถอยู่ในห้องสอบอีกต่อไปได้ เพราะฉะนั้น ผู้เป็นสัทธานุสารีก็ดี ผู้เป็นธัมมานุสารีก็ดี เมื่อได้บรรลุเป็นพระโสดาปัตติมรรคแล้ว โสดาปัตติผลก็เกิดขึ้นทันที เพียงมรรคจิตดวงเดียวดับลง ผลจิตก็เกิดขึ้นทันทีเร็วมาก

๒.๓ หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม

การปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในจักขุบาลสูตรว่า ชุระในศาสนามี ๒ อย่างคือ คັນถุระ และวิปัสสนาธุระ คันถุระนั้น คือการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย เพื่อทรงจำไว้ หรือ รักษาไว้ซึ่งพระพุทธพจน์ สำหรับนำมาเผยแผ่ให้ผู้อื่นเกิดความเข้าใจในการปฏิบัติกับชีวิตประจำวันอย่างมีความสุข ส่วนวิปัสสนาธุระนั้น สามารถแบ่งเป็น ๒ อย่างคือ สมถกรรมฐาน และ วิปัสสนากรรมฐาน ที่จะอธิบายตามลำดับต่อไป

๒.๓.๑ สมถกรรมฐาน

สมถกรรมฐาน มีบทวิเคราะหว่า อนุยุชติ อชมตตฺ = เจโตสมถํ แปลความว่า ส้องเสพ การเจริญจิตให้เกิดสมาธิภายในตนเอง คือประกอบขวนขวายในสมถกรรมฐาน^{๒๓}

สมถกรรมฐาน คือ การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบเป็นสมาธิ เมื่อจิตตั้งมั่นแน่วแน่อยู่กับอารมณ์สมณะ อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งจนเป็นเอกัคคตารมณ์ เกิดเป็นฌาน เมื่อทำให้สมบูรณ์

^{๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๐/๗๖.

^{๒๓} อจ.ปญก.อ. (ไทย) ๓๖/๓/-/๑๗๐.

ครบถ้วนในฉนวน เกิดเป็นสมาบัติ ๘ ผลของการเจริญสมาบัติให้สมบูรณ์ คือ เกิดอภิญญา^{๒๔}

อารมณ์ของสมณะ คือ เป็นสภาวะที่ทำให้จิตสงบจากอกุศลทั้งปวงได้นั้น ต้องอาศัย อารมณ์ ๔๐ อารมณ์ ได้แก่ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อาหारेปภิกุศลสัญญา ๑ จตุธาตววัฏฐาน ๑ พรหมวิหาร ๔ อรูปฌานอารมณ์ ๔^{๒๕}

ในอารมณ์ของสมณะ ๔๐ อารมณ์นั้น บางอารมณ์จิตก็สงบได้ไม่ถึงอุปจารสมาธิ บางอารมณ์จิตก็สงบได้ถึงอุปจารสมาธิ บางอารมณ์จิตก็สงบได้ถึงปฐมฌานเท่านั้น บางอารมณ์จิตก็สงบได้ถึงจตุตถฌานโดยปัญจกณีย์ บางอารมณ์จิตก็สงบได้ถึงปัญจฌาน ดังนี้คือ อนุสสติ ๖ ได้แก่

ผู้ปฏิบัติเมื่อระลึกถึงอนุสสติ ๖ อย่างมี พุทธานุสสติ ๑, ธัมมานุสสติ ๑, สังฆานุสสติ ๑, จาคานุสสติ ๑, สีลานุสสติ ๑, เทวตานุสสติ ๑, แล้วจิตสงบได้ไม่ถึงอุปจารสมาธิ สำหรับพระอริยบุคคลอาจทำให้จิตสงบได้ถึงอุปจารสมาธิ แต่ไม่ถึงอัปนาสมาธิ

อนุสสติ ๒ คือ อุปสมมานุสสติ การระลึกถึงพระนิพพาน และมรณานุสสติ การระลึกถึงความตายนั้น มรณานุสสติทำให้จิตสงบได้ถึงอุปจารสมาธิ แต่อุปสมมานุสสติทำให้จิตสงบได้ถึงอุปจารสมาธิเฉพาะผู้ที่ เป็นพระอริยบุคคลเท่านั้นที่จะทำได้

อาหारेปภิกุศลสัญญา ๑ ได้แก่ การระลึกถึงความปฏิกูลของอาหาร สามารถทำให้จิตเข้าสู่ความสงบได้ถึงอุปจารสมาธิ ยังไม่เข้าถึงปฐมฌาน

จตุธาตววัฏฐาน ๑ ได้แก่ การระลึกถึงธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ในกาย จิตสงบได้ถึงอุปจารสมาธิ ยังไม่เข้าถึงปฐมฌาน

อสุภ ๑๐ ได้แก่ การระลึกถึงสภาพของซากศพ ๑๐ อย่าง จิตสงบได้ถึงปฐมฌาน

กายคตาสติ ๑ ได้แก่ การระลึกถึงความไม่น่าใคร่ของส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย คือ อากาโร ๓๒ เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น จิตสามารถสงบได้ถึงปฐมฌาน

อานาปานสติ ๑ ได้แก่ การระลึกถึงลมหายใจเข้าออก ทำให้จิตสงบได้ถึง ปัญจฌานเป็นฌานที่ประกอบด้วย อุเบกขาเอกัคคตาเป็นอารมณ์

กสิณ ๑๐ ได้แก่ การทำให้จิตสงบได้ถึงปัญจฌาน มีอุเบกขาเอกัคคตาเป็นอารมณ์

พรหมวิหาร ๓ คือ เมตตา ๑ กรุณา ๑ มุทิตา ๑ ได้แก่ การทำให้จิตสงบได้ถึงจตุตถฌานโดยปัญจกณีย์ (ตติยฌานโดยจตุกกณีย์)

พรหมวิหาร ๑ ได้แก่ อุเบกขาพรหมวิหาร เมื่อจิตสงบจากพรหมวิหาร ๓ ถึงจตุตถฌานแล้วก็เจริญอุเบกขาพรหมวิหารต่อไปได้ ในบรรดาพรหมวิหาร ๔ นั้น อุเบกขาพรหมวิหารนี้เป็นอารมณ์ของปัญจฌานเท่านั้น เพราะมีอารมณ์เดียวคือ “อุเบกขาเอกัคคตา”

^{๒๔} พระภิกษุวิมลญาณ, วิปัสสนาภาวนา ที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, หน้า ๑๑๒.

^{๒๕} ชู.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๑/๒/-/๔๙๑.

อรัณมณูปนิชฌาน ได้แก่ สภาวะที่จิตสงบนิ่งเป็นสมาธิ อันเกิดมาจากการเพ่งอารมณ์ ในฌานและฌานนั้นแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ รูปฌาน และอรูปรฌาน

๑) รูปฌาน ได้แก่ การเพ่งรูปธรรมเป็นอารมณ์ มี ๔ อย่าง ตามอารมณ์ที่ประณีตยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามลำดับ คือ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน

๒) อรูปรฌาน ได้แก่ การเพ่งอรูปธรรมเป็นอารมณ์มี ๔ อย่าง ตามอารมณ์ที่ประณีตยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามลำดับ คือ อากาสาณัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌานและ เนวาสัญญานาสัญญายตนฌาน สภาวะจิตมีอุเบกขาเอกัคคตาเป็นอารมณ์

สมาบัติ แปลว่า เข้าถึง คือ การเข้าถึงสภาวะสงบประณีต ที่พึงเข้าถึงได้ โดยทั่วไป หมายถึง การบรรลุฌานสมาบัติ มีอยู่ ๓ ประเภทคือ^{๒๖}

๑) ฌานสมาบัติ ได้แก่ การเข้าถึงอารมณ์ฌาน หรือการเข้าอยู่ในฌานจิต เพื่อจะหนีทุกขเวทนา โดยมีความปรารถนาความสุขในฌาน มีความอิมใจ หรือความวางเฉยอยู่ในอารมณ์ ฌานนั้น トラบเท่าเวลาที่ตนได้อธิษฐานไว้ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปรฌาน ๔ (สมถะ)

๒) ผลสมาบัติ ได้แก่ การเข้าถึงอริยผล หรือการเข้าอยู่ในอริยผลจิต เป็นการเข้าไปอยู่ในอารมณ์ของพระนิพพานที่ได้มาจากอริยผลญาณ อันบังเกิดมาแล้วแก่ตน เพื่อเสวยโลกุตตรสุข ซึ่งเป็นความสุขที่พึงเห็นประจักษ์ได้ในปัจจุบัน (วิปัสสนา)

๓) นิโรธสมาบัติ ได้แก่ การเข้าถึงความดับสัญญา(ความหมายรู้) และเวทนา (ความเสวยอารมณ์) ทั้งหมด ซึ่งรวมไปถึงการดับจิตและเจตสิกอื่น ๆ พร้อมทั้งรูปที่เกิดจากจิตด้วย แต่รูปที่เกิดจากกรรม อุตุ และอาหาร ยังคงเป็นไปอยู่ เพราะฉะนั้น ผู้ที่เข้านิโรธสมาบัติ จึงยังมีชีวิตอยู่ซึ่งเข้าได้ถึง ๗ วัน เรียกว่า เข้าสัญญาเวทิตินิโรธ เปรียบเหมือนฝักนิพพาน เข้าสู่ความดับสนิทแห่งนามขันธ์ โดยปราศจากอันตรายใด ๆ เป็นมหาสันติสุขอันยอดเยี่ยม ดังนั้น พระอริยเจ้าทั้งหลาย จึงนิยมเข้าผลสมาบัติ และนิโรธสมาบัติด้วยศรัทธา และฉันทะในอมตสนั้น จนกว่าจะเข้าสู่นิพพาน (สมถะ และ วิปัสสนา)

อภิญา แปลว่า ความรู้ยิ่ง ความรู้วิเศษเหนือกว่าปกติคนธรรมดาทำไม่ได้ แต่เป็นของธรรมดาสำหรับท่านผู้ได้บรรลุแล้ว เกิดขึ้นจากการเจริญสมถภาวนาอย่างสมบูรณ์ มี ๕ ประการคือ

๑) อิทธิวิธี	ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้
๒) ทิพพโสด	ความรู้ที่ทำให้มีฤทธิ์
๓) เจโตปริยญาณ	ญาณที่ทำให้กำหนดรู้ใจของผู้อื่นได้
๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ	ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้
๕) ทิพพจักขุ	ความรู้ที่ทำให้เกิดตาทิพย์ ^{๒๗}

^{๒๖} พระภิกษุวิฑูรธมณี, วิปัสสนาภาวนา ที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, หน้า ๑๑๓.

^{๒๗} วิปัสสนาภาวนา ที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, หน้า ๑๑๔.

ผลเหล่านี้ เกิดจากสมณะ ไม่ว่าจะเป็ณานสมาบัติหรืออภิญญาทั้ง ๕ ประการนี้ ยังเป็นเพียงโลกียผล เป็นของปุถุชน ยังมีการเสื่อมลอยได้ เช่น ฤทธิ์ของพระเทวทัต เจโตวิมุตติของพระโคธิกะ และณานสมาบัติของพระภิกษุ สามเณร ฤาษีและคฤหัสถ์ทั้งหลาย ฤทธิ์เหล่านี้ซึ่งมีมาก่อนพุทธกาลอีก เป็นของมีได้ในลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนาที่มี^{๒๘}

สรุปว่า สมถกรรมฐาน หมายถึง ที่ตั้งแห่งการฝึกจิตเข้าไปสู่ความสงบจนเกิดสมาธิ มีณาน มีอภิญญา เป็นเป้าหมาย แต่ไม่สามารถใช้ปัญญามากำจัดกิเลสหรือดับกองทุกข์ทั้งปวงได้ และกิเลสทั้งหลายไม่สามารถเข้ามาบรรเทาจิตใจของผู้ปฏิบัติได้ เพราะมีณานสมาบัติมาข่มกิเลสไว้เพื่อไม่ให้กำเริบ เมื่อณานสมาบัตินี้เสื่อมลง กิเลสที่ข่มไว้ก็เกิดขึ้นอีก เปรียบเหมือนหินทับหญ้าเมื่อเอาหินออกหญ้าก็งอกขึ้นมาใหม่ ฉะนั้นจึงผู้ปฏิบัติต้องพยายามเจริญณานอยู่เนืองนิจ

๒.๓.๒ วิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐาน หมายถึง ที่ตั้งแห่งการเจริญปัญญา คือการอบรมสติปัญญาให้รู้แจ้งชัดในสภาวะธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง จนเห็นรูปรานี้มีความไม่เที่ยง เป็นกองแห่งทุกข์ ไม่อยู่ในอำนาจการบังคับบัญชาได้ นี้เป็นหนทางสายเดียวที่สามารถดับกองทุกข์ทั้งปวงได้

ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ได้ให้ความหมายของ วิปัสสนาว่า ความเห็นแจ้ง คือเห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรม ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ถอนความเห็นผิด รู้ผิดในสังขารเสียได้ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้ง รู้ชัดสภาวะของสิ่งทั้งหลาย ตามที่มันเป็น^{๒๙}

และอารมณ์ของวิปัสสนา เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ คือ ภูมิแห่งวิปัสสนา หรือ ฐานที่ตั้งอันเป็นพื้นที่ซึ่งวิปัสสนาดำเนินไป พื้นฐานที่ดำเนินไปของวิปัสสนา

๑) การปฏิบัติอันเป็นพื้นฐานที่วิปัสสนาดำเนินไป คือ การมองดูรู้เข้าใจ (สัมมสนะ มักแปลกันว่า พิจารณา) หรือ รู้เท่าทันสังขารทั้งหลายตามที่มันเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อันดำเนินไปโดยลำดับ จนเกิดตรุณวิปัสสนา ซึ่งเป็นพื้นฐานของการก้าวสู่วิปัสสนาที่สูงขึ้นไป

๒) ธรรมที่เป็นภูมิของวิปัสสนา คือ ธรรมทั้งหลายอันเป็นพื้นฐานที่จะมองดูรู้เข้าใจ ให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามเป็นจริง ตรงกับคำว่า “ปัญญาภูมิ” ได้แก่ ชั้นที่ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท และปฏิจจสมุปปันนธรรมทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่านเน้น ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นที่รวมในการทำความเข้าใจธรรมทั้งหมดนั้น ว่าโดยสาระก็คือ ธรรมชาติทั้งปวงที่มีในภูมิ ๓^{๓๐}

สรุปว่า ในการเจริญวิปัสสนานั้น การกำหนดรู้สภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง การรู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงนั้น ก็คือการรู้ชัดสภาวะธรรมที่เป็น นามธรรมและรูปธรรมตาม

^{๒๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๑๗/๓๒๐.

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๗๓.

^{๓๐} พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๗๔.

ความเป็นจริง การที่จะรู้ลักษณะต่างกันของนามธรรมและรูปธรรมได้ชัดเจน เพราะรูปธรรมเป็นสภาพที่ถูกรู้ ส่วนนามธรรมเป็นสภาพที่รู้

๒.๔ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรม

หลักธรรมที่ช่วยสนับสนุนในการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การบรรลุธรรมนั้นมี ๓ ประการคือ (๑) การไม่ทำบาปทั้งปวง คือ เพียรพยายามไม่ทำบาปอกุศลทั้งหลายเกิดขึ้นอยู่ในจิตใจของตน และเพียรพยายามละบาปอกุศลทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วไม่ให้เกิดขึ้นอีก (๒) การทำกุศลให้ถึงพร้อม คือ เพียรพยายามสร้างกุศลทั้งหลายที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพียรพยายามรักษากุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เกิดเสื่อมลง (๓) การชำระจิตของตนให้ขาวรอบ ด้วยการปฏิบัติตามหลักโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่จะนำมาอธิบายตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ สติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งของสติ ข้อปฏิบัติด้วยการตั้งสติกำหนดพิจารณารู้ธรรมทั้งหลาย คือรู้เห็นตามความเป็นจริง การมีสติกำหนดรู้ความเคลื่อนไหวทุก ๆ อริยาบถ โดยไม่ถูกครอบงำด้วยอำนาจอัสวกิเลสต่าง ๆ มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น และหนทางที่เป็นองค์ประกอบในการปฏิบัตินี้มี ๔ อย่างคือ

๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณารู้เห็นกายในกายอยู่เนื่อง ๆ มี ๖ หมวด เช่น (๑) หมวดลมหายใจ, (๒) หมวดอริยาบถ ๔, (๓) หมวดอริยาบถย่อย, (๔) หมวดสิ่งปฏิภูล(๕) หมวดจตุธาตุ (๖) หมวดป้าซ่า ๙ อย่าง ยกตัวอย่าง เช่น ผู้ปฏิบัติผู้นั้นจะต้องตั้งสติกำหนดพิจารณาตามรู้ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกดังนี้

เมื่อหายใจเข้ายาวก็ให้รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกยาวก็ให้รู้ชัดว่าหายใจออกยาว และเมื่อหายใจเข้าสั้นก็ให้รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น เมื่อหายใจออกสั้นก็ให้รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น สติกำหนดรู้ตลอดถึงกองลมหายใจทั้งปวง กำหนดพิจารณาให้เห็นความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ และความดับไปแห่งกองลมที่มีอยู่ภายในกาย โดยอาการ ๙ อย่างนี้ การกำหนดรู้ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกอยู่ทุก ๆ ขณะ พึงทราบว่าเป็นการเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ดังพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรได้กล่าวไว้ในปฏิสัมภิทามรรคว่า เมื่อเราหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้ายาว เมื่อเราหายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่า เราหายใจออกสั้น การกำหนดรู้ลมหายใจเข้าลมหายใจออกอยู่ภายในกาย ให้เห็นความเคลื่อนไหวของลมที่กระทบกาย ให้เห็นความเคลื่อนไหวของกายที่ถูกลมมากระทบจัดว่า เป็นรูป, การกำหนดรู้จิตนั้นและสภาวะธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยจิตจัดว่า เป็นอรูป ได้แก่ นามธรรม^{๓๑}

๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณารู้เวทนาในเวทนามี ๙ ประการ เช่น กำหนดรู้สุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนา ในการเจริญเวทนานุปัสสนานั้น ย่อม

^{๓๑} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/-/๓๒๔.

ได้รับรู้อารมณ์ที่เป็นทุกข์บ้าง เป็นสุขบ้าง เฉย ๆ บ้าง เมื่อปราศจากอามิสอยู่ก็รู้ชัดว่า ในขณะที่จิตกำลังรับรู้อารมณ์ที่เป็นความทุกข์ เป็นความสุข เป็นอุเบกขา ที่ปราศจากอามิส เมื่อจิตกำลังรับรู้ความสุขอยู่ก็ดี กำลังรับรู้ความทุกข์อยู่ก็ดี กำลังรับรู้อารมณ์ที่เฉย ๆ ก็ดี อารมณ์เหล่านั้น เกิดขึ้นทำให้จิตรับรู้เพียงอารมณ์เดียว หรือสภาวะเดียว เช่น อาการเจ็บปวดคือทุกขเวทนาได้ปรากฏขึ้นจากการนั่งนาน ส่วนสุขเวทนาและอุเบกขาเวทนา ย่อมไม่มี ฉะนั้นเวทนาทั้ง ๓ ย่อมไม่เกิดขึ้นพร้อมกันในเวลาเดียวกัน เกิดได้ที่ละอย่างเท่านั้นจึงเรียกว่า เป็นเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณารู้เห็นจิตในจิตมี ๑๖ ประการ เช่น จิตมีราคะก็รู้ชัดว่าจิตมีราคะ จิตมีโทสะก็รู้ชัดว่าจิตมีโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ชัดว่าจิตมีโมหะ เป็นต้น สำหรับการกำหนดจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานนี้ มีข้อแตกต่างกันกล่าว คือ การตั้งสติกำหนดจิตเป็นอารมณ์ จิตที่ประกอบด้วยตัณหา จัดเป็น สมุทัย อันเป็นเหตุก่อให้เกิดทุกข์ การกำหนดรู้ทุกข์จนเกิดความเบื่อหน่ายในทุกข์ แล้วก็เห็นแนวทางปฏิบัติเพื่อนำจิตให้ออกจากทุกข์ได้ จัดเป็น นิโรธ คือความดับทุกข์ หลักการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่ความดับทุกข์นั้น เรียกว่า มรรคที่ควรเจริญให้มาก ทำให้มาก ปฏิบัติให้มาก^{๓๒}

๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณารู้ธรรมในธรรมมี ๕ หมวด เช่น นิเวศน์ ๕ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ และสัจจะ ๔ การกำหนดพิจารณาธรรมทั้งในภายในและภายนอกกายของตน โดยอาศัยความเพียรพยายามที่ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ ก็สามารถกำจัดอกุศลและโทมนัสให้ออกจากจิตใจไปได้ จิตใจมีแต่ความบริสุทธิ์สงบจากกิเลสทั้งปวง มีความสุขที่สมบูรณ์ย่อมเกิดขึ้น มีปัญญาคือความรู้ มีญาณคือแสงสว่างก็เกิดขึ้น^{๓๓}

ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปณาสก ได้อธิบายว่า การเจริญสติปัฏฐาน ๔ ก็มีชั้น ๕ เป็นอารมณ์ คือกำหนดรู้รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ หรือวิญญาณขันธ์ อยางใดอย่างหนึ่งมาเป็นอารมณ์ เพื่อให้เห็นความเป็นจริงของขันธ์ ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จนทำให้จิตใจบริสุทธิ์สามารถดับความทุกข์โทมนัสได้บรรลุมรรค ผล นิพพานในที่สุด ดังนั้นการเจริญวิปัสสนาคือ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพราะมีรูปนามเป็นอารมณ์ มีการบรรลุมรรค ผล นิพพานเป็นผล และการเจริญวิปัสสนาก็คือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ นั่นเอง มีความแตกต่างกันเพียงพยัญชนะเท่านั้น ในคัมภีร์ ทีฆนิกายมหารรคได้กล่าวว่า สติปัฏฐานนี้ เป็นทางสายเดียวที่ทำให้เหล่าสัตว์บริสุทธิ์ พ้นจากความโศกและปริเทวะได้ สามารถดับความทุกข์โทมนัสเสียได้ จึงทำให้บรรลุญะยธรรมอันวิเศษ และทำนิพพานให้แจ้ง ทางสายนี้ เรียกว่า สติปัฏฐาน ๔ คือ^{๓๔}

ในคัมภีร์ทีฆนิกาย มหารรค ได้อธิบายว่า ตามหลักสติปัฏฐานทั้ง ๔ หมวดดังกล่าว หากผู้ใดได้ปฏิบัติตามครบบริบูรณ์แล้ว ย่อมสามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ผลในปัจจุบันนี้ แต่ถ้ายังมีอุปถัมภ์เหลืออยู่ ก็สามารถจะบรรลุธรรมเป็นพระอนาคามีบุคคลในปัจจุบันชาตินี้ได้ และจะไปบังเกิดในสุทธาวาสพรหม ๕ ภูมิใดภูมิหนึ่งด้วยกำลังแห่งอินทรีย์ ๕ เช่น ถ้ามีศรัทธาแก่กล้าจะไป

^{๓๒} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒/๒/-/๒๙๔.

^{๓๓} ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๘/๗๐.

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑.

เกิดในอวิหาพรหม ถ้ามีวิริยะแก่กล้าจะไปเกิดใน อตฺตปาพรหม ถ้ามีสติแก่กล้าจะไปเกิดในสุทฺสสาพรหม ถ้ามีสมาธิแก่กล้าจะไปเกิดในสุทฺสสีพรหม ถ้ามีปัญญาแก่กล้าจะไปเกิดในพรหมชั้น อภินิฏฐา ผู้ที่ไปเกิดในสุทฺธาวาสพรหมแล้วจะไม่กลับมาเกิดในโลกมนุษย์เราอีก และจะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในสุทฺธาวาสพรหมนั้น^{๓๕}

สรุปความว่า การตั้งสติกำหนดพิจารณารู้เห็นลมหายใจเข้าลมหายใจออก หรือ ลมหายใจออกลมหายใจเข้านั้น สังเกตเห็นอาการเคลื่อนไหวของท้องอยู่เนื่อง ๆ ว่า เมื่อขณะที่สติกำหนดรู้ต้นลมตอนหายใจเข้า ท้องก็พองขึ้น ในขณะที่สติกำหนดรู้ปลายลม ตอนหายใจออก อาการของท้องก็ยุบลง การกำหนดลมหายใจเข้าออกก็ดี การกำหนดอาการพองยุบก็ดี เมื่อสติเพ่งจดจ่อกำหนดอยู่กับอาการเหล่านั้นอย่างต่อเนื่องแล้ว นิเวศทั้ง ๕ ก็ไม่สามารถเข้ามาครอบงำจิตใจได้ จิตที่ประกอบด้วยสติ มีการตื่นตัวรู้พร้อมตลอดเวลา จนเห็นความเคลื่อนไหวของรูปนามอย่างต่อเนื่อง เมื่อสติตามกำหนดพิจารณารู้เห็นอย่างนี้ เวทนาก็เกิดขึ้น ทำให้เกิดตัณหา (คือความอยากได้ อยากมี อยากเป็น หรือไม่อยากได้ ไม่อยากมี ไม่อยากเป็น) เมื่อตัณหาเกิดขึ้น ทำให้เกิดอุปาทาน (คือการยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวตน ของเรา ของเขา) ก็เกิดขึ้นตามลำดับ สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยที่ทำให้จิตเกิดความดิ้นรนไปตามกระแสแห่งตัณหา เมื่อสติกำหนดรู้ทัน ย่อมข้ามพ้นจากความสงสัยไปได้ เห็นความเป็นไปของเวทนาที่เกิดจากรูปนาม ที่กำลังมีการเปลี่ยนแปลงได้อย่างชัดเจน ก็เริ่มเห็นไตรลักษณ์ชัดเจนขึ้นรู้ว่า สังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาไม่มีตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ ทำให้จิตเกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด และปล่อยวางไม่ยึดติดในสังขารทั้งหลายอีกต่อไป จิตเข้าถึงความรู้แจ้งเห็นจริง เข้าสู่อริยมรรค อริยผลตามลำดับต่อไป

๒.๔.๒ สัมมัตฺตปธาน ๔

สัมมัตฺตปธาน หมายถึง ความเพียรพร้อมเป็นเหตุเริ่มตั้งให้เกิดความตั้งงาม เป็นเหตุเริ่มตั้งโดยชอบ ละเว้นจากความเศร้าหมองด้วยกิเลสทั้งหลายเข้าถึงความเป็นผู้ประเสริฐ ที่ได้มาจากการทำให้สำเร็จประโยชน์จนเกิดความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไปจึงชื่อว่า สัมมัตฺตปธาน อันเป็นชื่อของความเพียร คือความเพียรพยายามทำกิจต่าง ๆ มี ๔ อย่างได้แก่^{๓๖}

๑) ทำความเพียรพยายาม สรรวมระวังไม่ให้บาปอกุศลทั้งหลาย เข้ามาเกิดขึ้นภายในใจของตนได้ คือพยายามระแวดระวังจิตของตนไว้ เพื่อป้องกันไม่ให้บาปอกุศลทั้งหลายมาเกิดขึ้นในใจ

๒) ทำความเพียรพยายาม ละบาปอกุศลทั้งหลายที่เคยเกิดขึ้นแล้ว คือพยายามระแวดระวังจิตของตนไว้ เพื่อกำจัดบาปอกุศลทั้งหลายไม่ให้มีอยู่ในจิตใจของตนได้อีก

๓) ทำความเพียรพยายาม ให้กุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นภายในจิตใจของตน คือพยายามปรารภความเพียรระแวดระวังไว้ ด้วยการสร้างกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นภายในจิตใจของตน คือริบสร้างกุศลทั้งหลายให้เกิดขึ้นทันที ไม่ยอมปล่อยให้เสียเวลา

^{๓๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๐/๒๗๖-๗๗.

^{๓๖} พระพุทธโฆสเถระ สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อสภมหาเถระ), วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, หน้า ๑๑๔๒.

๔) ทำความเพียรพยายาม ตั้งจิตมั่นอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมลงไปจากจิตใจของตนได้ คือพยายามปรารถนาความเพียรระครองจิตไว้ ด้วยการรักษากุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ให้ดำรงมั่นคงอยู่ในจิตใจของตนและให้มีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป คือน้อมใจระลึกถึงบุญกุศลที่ทำไปแล้วบ่อย ๆ และพยายามสร้างกุศลทั้งหลายให้เจริญยิ่งขึ้นอย่างต่อเนื่อง^{๓๗}

ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ได้อธิบายว่า สัมมัตถะ เพราะเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติเริ่มตั้งสติโดยชอบ การเริ่มตั้งสติที่บัณฑิตทั้งหลายพึงสรรเสริญว่าเป็นความดี จึงชื่อว่า สัมมัตถะ เพราะเป็นเหตุให้บุคคลทำความเพียรโดยชอบนั่นเอง คำว่า สัมมัตถะนี้ เป็นชื่อของวิริยะคือความเพียรมี ๔ ประการเพราะทำได้ ๔ อย่าง คือ การพยายามไม่ให้กุศลธรรมเกิดขึ้น ๑, พยายามละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๑, พยายามทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ๑, พยายามทำกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญยิ่งขึ้น ๑^{๓๘}

สรุปความว่า สัมมัตถะทั้ง ๔ นี้ มีหน้าที่ช่วยระคับระครองจิตใจไม่ให้เกิดความท้อถอยในขณะปฏิบัติธรรม เป็นธรรมที่ช่วยสนับสนุนส่งเสริมในการกำจัดบาปอกุศลทั้งปวงให้หมดไปจากจิตใจของตน และช่วยส่งเสริมให้กุศลธรรมทั้งหลายได้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามลำดับ ด้วยอาศัยวิริยะ อันเป็นความเพียรพยายามและอดทนอย่างมีสติ จึงนับว่า เป็นธรรมที่ช่วยสนับสนุนทำให้เกิดความสำเร็จประโยชน์ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานได้เป็นอย่างดี ฉะนั้น เมื่อมีความเพียรพยายาม ความอดทนคือขันติย่อมเกิดขึ้นมาช่วยสนับสนุนให้มีกำลังในการต่อสู้เพื่อกำจัดกิเลสได้

๒.๔.๓ อธิธิบาท ๔

อธิธิบาท หมายถึง ความสำเร็จที่เกิดขึ้นด้วยฤทธิ์ คือ ผลัดผลที่เป็นเหตุทำให้เกิดความสำเร็จประโยชน์ที่นำไปสู่ความเจริญสูงสุดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เป็นอุบายเครื่องบรรลุดังความสำเร็จตามความประสงค์ เป็นธรรมที่ช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้ปฏิบัติเข้าถึงความสำเร็จคุณวิเศษอันสูง ๆ ขึ้นไป หมายความว่า หนทางแห่งความสำเร็จเข้าถึงคุณธรรมที่สูงที่สุดนั้น สามารถทำให้ผู้ปฏิบัติได้สมหวังตามความปรารถนาจริง ๆ ธรรมเหล่านั้นมี ๔ อย่างคือ^{๓๙}

๑) ฉันทะ คือความพอใจในการทำงานที่กำลังทำ หมายถึง ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักที่จะทำการงานนั้น ๆ อยู่เสมอ ๆ ไม่ปล่อยให้เสียเวลา และปรารถนาที่จะทำให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

๒) วิริยะ เป็นความเพียรพยายามทำการงานนั้นให้สำเร็จ หมายถึง ความขยันหมั่นเพียรประกอบด้วยความอดทนในการทำงาน เพื่อบรรลุดังเป้าหมายที่วางไว้ มีความพยายามทำการงานนั้นด้วยความเข้มแข็งอดทน เอาธุระไม่ท้อถอย พลักดันให้การทำงานนั้น ๆ ดำเนินไปจนได้สำเร็จตามเวลาที่กำหนดไว้ หรือรีบเร่งให้สำเร็จได้เร็วขึ้น

^{๓๗} อภ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๒/๑/-/๒๖๒.

^{๓๘} ขุ.อุ.อ. (ไทย) ๔๔/๑/๓/-/๕๐๐.

^{๓๙} ขุ.อุ.อ. (ไทย) ๔๔/๑/๓/-/๕๐๐.

๓) จิตตะ การมีจิตตั้งมั่นในการทำงานด้วยความเอาใจใส่ต่อการทำงานที่กำลังกระทำนั้น อย่างจดจ่อต่อเนื่อง โดยไม่ปล่อยให้เสียเวลาเปล่าประโยชน์ หมายถึง ความตั้งใจทำงานเมื่อลงมือทำแล้ว จะทำด้วยความคิดอย่างรอบคอบ เอาจิตใจฝักใฝ่ต่อการทำงานไม่ปล่อยให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยจากการทำงานนั้น ๆ ด้วยความตั้งอกตั้งใจว่าจะทำได้ จะทำให้สำเร็จได้แน่นอน

๔) วิมังสา คือการพิจารณาไตร่ตรองปัญหาต่าง ๆ ด้วยปัญญา หมายถึง การหมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจสอบหาเหตุผลในสิ่งที่ทำนั้น โดยมีการวางแผนวัดผลเปรียบเทียบให้เห็นผลดีผลเสียมากน้อยเพียงใด คิดค้นหาวิธีแก้ไขปรับปรุงให้การทำงานที่ทำนั้นสำเร็จได้ด้วยดีมีคุณภาพ และมีความเจริญก้าวหน้าดียิ่ง ๆ ขึ้นไป^{๔๐}

ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมได้อธิบายว่า อิทธิบาท ๔ ประการนี้ เป็นคุณธรรมที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้กิจการงานที่ทำนั้นสำเร็จตามความประสงค์ทุกประการ เพราะเมื่อคนเรามีฉันทะแล้วย่อมทำให้เกิดความต้องการ วิริยะจึงเกิดขึ้นช่วยผลักดันให้ความต้องการนั้นได้สำเร็จประโยชน์ เมื่อการทำงานกำลังดำเนินไปอยู่นั้นต้องอาศัยจิตตะ คือความเอาใจใส่ต่อการทำงานที่ทำอยู่อย่างต่อเนื่องไม่ให้เกิดความผิดพลาดได้ และวิมังสา คือ มีปัญญาเกิดขึ้นเพื่อมาตรวจสอบความถูกต้องของการทำงานที่ทำนั้นให้เป็นไปในทางที่ดีมีคุณภาพ เมื่ออิทธิบาททั้ง ๔ ข้อทำงานรวมกันอย่างสม่ำเสมอ จิตก็เกิดความรักเอาใจใส่ในการทำงานนั้นและมีความปรารถนาจะให้การงานนั้นได้ผลที่ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป มีวิริยะ ทำให้เกิดขันติ คือความอดทนเข้มแข็ง คั่นไม้คั่นมืออยากจะลงมือทำงานด้วยความพยายามอย่างเต็มที่แล้ว เกิดความมุ่งมั่นต่อเนื่องไม่ทอดย ทำให้จิตของผู้ลงมือทำมีความมั่นคง มุ่งมั่นในการทำงานที่ทำไม่เลื่อนลอย ไม่ฟุ้งซ่าน วิมังสาทำให้เกิดความรู้ รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง ใคร่ครวญ หาเหตุผลและวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้งานเหล่านั้นได้สำเร็จผลตามที่มุ่งหมาย^{๔๑}

ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ได้อธิบายว่า อิทธิบาท ๔ อย่างนี้ เมื่อกระทำให้มากแล้ว เจริญให้มากแล้ว ย่อมมีฤทธิ์มากสามารถ กำหนดรู้จิตใจหรือความคิดของบุคคลอื่นได้ด้วยใจ คือ จิตมีราคะก็รู้ชัฏว่า จิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะก็รู้ชัฏว่า จิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ชัฏว่า จิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะก็รู้ชัฏว่า จิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ชัฏว่า จิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะก็รู้ชัฏว่า จิตปราศจากโมหะ จิตหตหุก็รู้ชัฏว่า จิตหตหุ หรือจิตฟุ้งซ่านก็รู้ชัฏว่า จิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหรคตก็รู้ชัฏว่า จิตเป็นมหรคต หรือจิตไม่เป็นมหรคตก็รู้ชัฏว่า จิตไม่เป็นมหรคต จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ชัฏว่า จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ชัฏว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตตั้งมั่นก็รู้ชัฏว่า จิตตั้งมั่น หรือจิตไม่ตั้งมั่นก็รู้ชัฏว่า จิตไม่ตั้งมั่น จิตหลุดพ้นก็รู้ชัฏว่า จิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้นก็รู้ชัฏว่า จิตไม่หลุดพ้น^{๔๒}

^{๔๐} พระคันธสาราภิวงศ์, โพรธิปักขิยธรรม, (กรุงเทพมหานคร: บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๖๐.

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑๓.

^{๔๒} ส.ม.อ. (ไทย) ๓๑/๕/๒/-/๑๔๒.

๒.๔.๔ อินทรีย์ ๕

อินทรีย์ หมายถึง ความเป็นใหญ่แห่งจิตอันยอดเยี่ยม เป็นอุปนิสัยแห่งการบรรลุมรรคผล ได้แก่ อินทรีย์ ๕ และคำว่า อินทรีย์ มีรูปวิเคราะห์ว่า อินทสส + กम्म = อินทรีย์ แปลว่า การกระทำของผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่า อินทรีย์ หมายถึง คุณธรรมที่เป็นใหญ่นี้ เกิดขึ้นได้ด้วยการปฏิบัติธรรมเจริญกรรมฐานจนมีสติสามารถควบคุมอินทรีย์ทั้ง ๕ ได้ มีจักขุนทรีย์เป็นต้น จึงเกิดอินทรีย์ ๕ ขึ้นมาเช่น

๑) สัทธินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในความเชื่ออย่างมั่นคงว่า การที่จะพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ ก็ต้องลงมือปฏิบัติเองตามหลักวิปัสสนาภาวนาเท่านั้น ไม่มีใครที่จะมาช่วยให้เราข้ามพ้นจากกองทุกข์นี้ได้ จึงทำให้เกิดความเชื่ออย่างมั่นใจไม่เปลี่ยนแปลง มีความเชื่อมั่นในกรรมและผลของกรรม เชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เชื่อมั่นใจว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตนเอง

๒) วิริยินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในการทำความเพียรพยายาม หมายถึง การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความอดสาหัสก้าวไปอย่างไม่ท้อถอย

๓) สตินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในการระลึกอารมณ์ได้ หมายถึง กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลอย ความไม่ลืมสติ

๔) สมาธินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในการตั้งจิตมั่นไม่หวั่นไหวในอารมณ์ต่าง ๆ ที่มากระทบกับจิตใจ ทำให้จิตมีอารมณ์เดียวมั่นคงสงบเป็นสมาธิ ไม่มีความฟุ้งซ่านซัดส่ายไปที่อื่น

๕) ปัญญินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในความรู้แจ้งชัดตามเหตุผล ไม่มีความหลงผิดคิดผิดตามการชักชวนของผู้อื่น ความวิจย ความเลือกสรร กิริยาที่รู้ชัดเป็นต้น

อินทรีย์ ๕ นี้ สัทธาเป็นใหญ่ในการตัดสินใจเชื่อ วิริยะเป็นใหญ่ในการประคับประคองจิตให้ก้าวหน้า สติเป็นใหญ่ในการเกื้อหนุนจิตให้แจ่มชัดด้วยการพิจารณา สมาธิเป็นใหญ่ในการควบคุมจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน ปัญญาเป็นใหญ่ในการทำให้รู้ชัดในเหตุผลต่าง ๆ ในการปฏิบัติธรรมนั้น ผู้บรรลุธรรมจะต้องมีการตัดสินใจเชื่อ มีความเพียร มีความระลึกถึงหลักปฏิบัติ มีการพิจารณาให้ชัดเจน มีจิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหว มีความเข้าใจชัดในเหตุผลของการปฏิบัติ^{๔๓}

บุคคลผู้เจริญกรรมฐาน ควรปรับปรุงตกแต่งอินทรีย์ทั้งหลายมีสัทธินทรีย์เป็นต้น ให้เสมอกัน คือให้มีประมาณเท่ากัน ทั้งนี้ก็โดยเหตุผลว่า เมื่อสัทธินทรีย์คือสัทธา เข้าทำหน้าที่จนมีกำลังแก่กล้า อินทรีย์อื่น ๆ ย่อมมีกำลังน้อย ไม่สามารถที่จักเข้าทำหน้าที่ของตนได้ คือ ในขณะที่วิริยินทรีย์ ก็ไม่สามารถทำหน้าที่ในด้านความเพียรได้ สตินทรีย์ ก็ไม่สามารถทำหน้าที่ในความระลึกได้ สมาธินทรีย์ก็ไม่สามารถทำหน้าที่ให้มีความสงบไม่ฟุ้งซ่านได้ และ ปัญญินทรีย์ ก็ไม่สามารถทำหน้าที่ในด้านสอดส่องสภาวธรรมทั้งหลายได้ เพราะเหตุฉะนั้น จึงควรปรับปรุงตกแต่งอินทรีย์ทั้งหลายให้ทำหน้าที่เสมอกันเป็นการดี อย่าให้มีปริมาณมาก น้อย หรือต่ำสูงกว่ากันเลย^{๔๔}

^{๔๓} พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, หน้า ๒๕๙.

^{๔๔} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๙), วิมุตติรัตนมาลี, หน้า ๒๓๒.

สรุปความว่า ในอินทรีทั้ง ๕ นี้ ต้องอาศัยสติเข้าไปควบคุมด้วยการกำหนดพิจารณารู้ การงานอย่างต่อเนื่อง จนทำให้จิตสงบเกิดสมาธิมีพลังขึ้นมา แล้วสามารถเปลี่ยนจากอินทรี ๕ มาเป็นพละ ๕ ได้ เพราะความเป็นธรรมชาติที่หนักแน่นมั่นคงไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์ต่าง ๆ มีพลังแห่งความเชื่อตามสติปัญญาที่เห็นแจ่มแจ้ง เชื่อมั่นในความรู้ความเข้าใจไม่เปลี่ยนแปลงจากความเป็นจริง เกิดความสว่างไสวด้วยพลังแห่งปัญญาไม่มีความมืดใด ๆ มาครอบงำจิตใจได้จึงเรียกว่า พละ

๒.๔.๕ พละ ๕

ธรรมที่มีกำลังแข็งแกร่ง เรียกว่า พละ หมายถึง คุณธรรมที่ทำให้จิตเข้มแข็ง ไม่หวั่นไหว ในอกุศลธรรมต่าง ๆ จิตใจหนักแน่นมั่นคงมีพลัง ๕ ประการ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นหมวดธรรมอย่างเดียวกับอินทรี ๕ เรียกว่า พละ เนื่องจากธรรมหมวดนี้ ทำให้ผู้ปฏิบัติมีจิตใจเข้มแข็งไม่หวั่นไหวต่ออกุศลธรรมต่าง ๆ (คือ ความไม่เชื่อ ความเกียจคร้าน ความขาดสติ ความฟุ้งซ่าน ความไม่รู้) จากความหมายนี้ทำให้ทราบว่า ผู้ที่จะบรรลุธรรมได้ต้องมีธรรมหมวดนี้จนถึงขั้นกล้าแข็งสามารถปิดกั้นอกุศลธรรมต่างๆ ไม่ให้เกิดขึ้นในจิตใจได้^{๔๕}

ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ได้อธิบายว่า พละ คือธรรมอันเป็นกำลัง ซึ่งทำให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคงดำรงอยู่ในสัมปยุตตธรรมทั้งหลายอย่างไม่หวั่นไหว อันธรรมที่เป็นปฏิปักษ์จะเข้าครอบงำไม่ได้ เป็นเครื่องเกื้อหนุนแก่อริยมรรค จัดอยู่ในจำพวกโพธิปักขิยธรรม เป็นธรรมที่เป็นกำลังทำให้ดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจ ไม่ต้องหวาดหวั่นกลัวภัยต่าง ๆ มี ๕ ได้แก่ (๑) สัทธาพละ กำลังแห่งศรัทธา (๒) วิริยพละ กำลังแห่งความเพียร (๓) สติพละ กำลังแห่งสติ (๔) สมาธิพละ กำลังแห่งสมาธิ (๕) ปัญญาพละ กำลังแห่งปัญญา^{๔๖}

ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ได้อธิบายว่า สัทธาพละ มีลักษณะนุ่มใจเชื่อ มีความเชื่อมั่นคงเป็นกำลังเป็นหัวหน้า วิริยพละ มีลักษณะระคองจิตไว้ให้เกิดความเพียรเป็นกำลังที่ประกอบด้วยความอดทน สติพละ มีลักษณะเข้าไปตั้งจิตไว้ในการระลึกรู้เป็นกำลังสำคัญในความเป็นหัวหน้า สมาธิพละ มีลักษณะสงบหนักแน่นมั่นคงไม่หวั่นไหว ไม่ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่าง ๆ จึงเป็นกำลังให้เข้าถึงฌานสมาบัติได้ ปัญญาพละ มีลักษณะรู้ตัวทั่วพร้อมทุกอารมณ์ต่าง ๆ เพราะบรรลุอรหัตต ๔ จึงเป็นใหญ่ เป็นหัวหน้าของธรรมทั้งปวง^{๔๗}

สรุปความว่า พละทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นคุณธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติได้ดำเนินไปสู่มรรค ผลนิพพานได้ สมดังพระพุทธเจ้าทรงยกย่องผู้ปฏิบัติธรรมตามพละ ๕ ไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาหลังไหลบ่าไปสู่ทิศปราจีนฉันทใด ภิกษุผู้เจริญพละ ๕ ประการ กระทำพละ ๕ ประการให้มาก

^{๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๙๓.

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, หน้า ๒๖๓.

^{๔๗} อภ.ปญจก.อ. (ไทย) ๓๖/๒/-/๒๑.

ชื่อว่าเป็นผู้น้อมไป โอนไปสู่นิพพานได้ฉนั้น”^{๔๘} เมื่อพละ ๕ มีกำลังพร้อมเต็มที่ สติพละก็ปรับตัวให้สูงขึ้นไปอีกจนเป็น สติสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นต้น

๒.๔.๖ โพชฌงค์ ๗

คำว่า โพชฌงค์ หมายถึง องค์ธรรมที่มีความสามัคคีกันเป็นเครื่องตรัสรู้หรือสัง ๔ โดยเฉพาะ หรือองค์แห่งการตรัสรู้ธรรมของพระอรหันต์ทั้งหลาย เพื่อนำตนให้ออกจากกิเลสทั้งปวง เข้าถึงความรู้อัจฉแห่งพระนิพพาน ด้วยอาศัยธรรมที่สามัคคีกันมี ๗ อย่างคือ

๑) ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรู้ชัดในใจว่า สติสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในใจของตนก็รู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์ภายในใจของตนมีอยู่ หรือเมื่อสติสัมโพชฌงค์ภายในใจของตนไม่มีอยู่ก็รู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์ภายในใจของตนไม่มีอยู่ การเกิดขึ้นแห่งสติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็รู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์ยังไม่เกิดขึ้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งสติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วก็รู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นสมบูรณ์แล้ว

๒) ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรู้ชัดในใจว่า อัมมวิจยสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในใจของตนก็รู้ชัดว่า อัมมวิจยสัมโพชฌงค์ภายในใจของตนมีอยู่ หรือเมื่ออัมมวิจยสัมโพชฌงค์ภายในใจของตนไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า อัมมวิจยสัมโพชฌงค์ไม่มีอยู่ การเกิดขึ้นแห่งอัมมวิจยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็รู้ชัดว่ายังไม่เกิดขึ้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งอัมมวิจยสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็รู้ชัดว่าเกิดขึ้นสมบูรณ์แล้ว

๓) ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรู้ชัดในใจว่า วิริยสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในใจของตนก็รู้ชัดว่า วิริยสัมโพชฌงค์ภายในใจของตนมีอยู่ หรือเมื่อวิริยสัมโพชฌงค์ภายในใจของตนไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่าไม่มีอยู่ การเกิดขึ้นแห่งวิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็รู้ชัดว่ายังไม่เกิดขึ้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งวิริยสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็รู้ชัดว่าวิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นสมบูรณ์แล้ว

๔) ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรู้ชัดในใจว่า ปิตีสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในใจของตนก็รู้ชัดว่า ปิตีสัมโพชฌงค์ภายในใจของตนมีอยู่ หรือเมื่อปิตีสัมโพชฌงค์ภายในใจของตนไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่าไม่มีอยู่ การเกิดขึ้นแห่งปิตีสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็รู้ชัดว่ายังไม่เกิดขึ้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งปิตีสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็รู้ชัดว่าปิตีสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นสมบูรณ์แล้ว

๕) ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรู้ชัดในใจว่า ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในใจของตนก็รู้ชัดว่า ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ภายในใจของตนมีอยู่ หรือเมื่อปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ภายในใจของตนไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่าไม่มีอยู่ การเกิดขึ้นแห่งปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็รู้ชัดว่ายังไม่เกิดขึ้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็รู้ชัดว่าปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นสมบูรณ์แล้ว

๖) ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรู้ชัดในใจว่า สมาธิสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในใจของตนก็รู้ชัดว่า สมาธิสัมโพชฌงค์ภายในใจของตนมีอยู่ หรือเมื่อสมาธิสัมโพชฌงค์ภายในใจของตนไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่าไม่มีอยู่ การเกิดขึ้นแห่งสมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็รู้ชัดว่ายังไม่เกิดขึ้น ความเจริญบริบูรณ์แห่งสมาธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็รู้ชัดว่าสมาธิสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นสมบูรณ์แล้ว

^{๔๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๐๕/๓๖๙.

๗) ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรู้ชัดในใจว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในใจของตนก็รู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ภายในใจของตนมีอยู่ หรือเมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ภายในใจของตนไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่าไม่มีอยู่ การเกิดขึ้นแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็รู้ชัดว่ายังไม่เกิดขึ้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็รู้ชัดว่าเกิดขึ้นสมบูรณ์แล้ว^{๔๙}

ในคัมภีร์ขุททกนิกาย อุทานกถาได้อธิบายว่า ธรรม ๗ ประการนี้เกิดพร้อมกันเป็น สามัคคีธรรม เรียกว่า โพชฌงค์ เพราะเป็นองค์แห่งโพธิ กล่าวคือเป็นธรรมสมังคีบ้าง เหมือนองค์ของฉาน และองค์ของมรรคเป็นต้น ชื่อว่า โพชฌงค์ เพราะเป็นองค์แห่งพระอรียสาวกผู้ตรัสรู้ธรรม จึงเรียกว่า โพธิ คือ การตรัสรู้ด้วยธรรมสามัคคี คือเกิดพร้อมกัน เหมือนองค์ของเสนา หรือองค์ของรถเป็นต้น ด้วยเหตุนี้ ผู้รู้ทั้งหลายจึงให้ชื่อว่า โพชฌงค์ เพราะเป็นองค์แห่งบุคคลผู้ตรัสรู้ ย่อมเข้าถึงมรรคผลด้วยธรรมสามัคคีเป็นเครื่องตรัสรู้มี ๗ อย่างคือ^{๕๐}

ในคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค ได้อธิบายว่า ผู้ปฏิบัติทั้งหลาย ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือว่า ผู้ปฏิบัตินั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ธรรมมีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยการเจริญฉาน เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตณหาและทิวฐิ) อยู่ ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก ผู้ปฏิบัติทั้งหลาย การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย เพื่อการตรัสรู้ เรียกว่า โพชฌงค์ ๗ ประการควรปฏิบัติดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้^{๕๑}

สรุปความว่า ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ หรือ ทำให้เกิดอันตรายต่าง ๆ ต่อองค์มรรค เช่น การตั้งอยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย การประมวลมาซึ่งเหตุแห่งนิรวณทั้งหลาย มีความฟุ้งซ่านเป็นต้น การประกอบความเพียรในทางกามสุขัลลิกานุโยค หรือ อตตกิลมณานุโยค ด้วยการยึดมั่นถือมั่นในอุจเฉททิวฐิ หรือ สัสสตทิวฐิเป็นต้น ย่อมไม่เกิดขึ้นและจะไม่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ โดยประการทั้งปวง จิตของผู้ปฏิบัติย่อมมุ่งหน้าเข้าสู่กระแสแห่งโลกุตมรรคอย่างเดียว มองเห็นหนทางที่ควรไปหรือไม่ควรไปได้อย่างถูกต้องชัดเจน และจะไม่ปฏิบัติผิดทางอย่างเด็ดขาด

๒.๔.๗ มรรคมืองค์ ๘

คำว่า มรรค คือ เป็นหนทางที่จะดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง ที่จะดำเนินไปสู่หนทางของพระอรียบุคคลได้ ซึ่งไม่เกี่ยวกับการประพฤติดตามกามสุขัลลิกานุโยค หรือ อตตกิลมณานุโยคแต่อย่างใด เมื่อผู้ปฏิบัติตามหนทางนี้ อย่างถูกต้องแล้ว ก็สามารถเข้าถึงมรรคผลนิพพานได้ และมรรคมืองค์ ๘ ที่ควรดำเนินนั้นได้แก่

^{๔๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๕/๓๒๑.

^{๕๐} ขุ.อุ.อ. (ไทย) ๔๔/๑/๓/-/๕๐๑.

^{๕๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๕/๓๒๓.

๑) สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ คือเห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เชื่อว่า สัมมาทิฐิ การพัฒนาสัมมาทิฐิ มีวิธีปฏิบัติเช่นเดียวกับการพัฒนาสมาสติและสมาสมาธิ เมื่อผู้ปฏิบัติพยายามปรารถนาความเพียรจนเกิดปัญญาหยั่งรู้ เห็นความเกิดดับของสภาวะธรรมทั้งหลายอย่างประจักษ์ชัดเจน โดยเห็นความไม่เที่ยงของรูปนาม เห็นความเกิดดับของรูปนาม ที่ติดต่อกันอยู่ตลอดเวลา จะรู้เห็นสังขารทั้งหลายมีความทุกข์ที่น่ากลัว และความไม่มีแก่นสารของสรรพสิ่งทั้งหลาย การเห็นประจักษ์ในสิ่งเหล่านี้ด้วยปัญญา เรียกว่า สัมมาทิฐิ^{๕๒}

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้ให้ความรู้ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม ตามหนังสือ “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” ว่า ผู้ปฏิบัติให้พิจารณาสักแต่ว่าเป็นสภาวะ ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคลเป็นผู้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส ได้นึกคิดแต่อย่างใด โดยสภาวะเหล่านี้เกิดขึ้นแล้วดับไปเป็นธรรมดา เรียกว่า อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง โดยอาการที่เกิดขึ้นแล้วดับไป ไม่สามารถจะคงทนอยู่ได้ จึงเรียกว่า ทุกขัง คือ ความทุกข์ที่ทนอยู่ไม่ได้ และเมื่อได้เห็นอนิจจังทุกขังอย่างชัดเจนแล้ว

ความรู้ก็เกิดขึ้นอีกว่า การเกิดขึ้นและการดับไปของสภาวะธรรมเหล่านี้ เป็นลักษณะธรรมดาของสภาวะธรรมนั้น ๆ ที่ใครจะมาอ่อนวอนขอร้องหรือบังคับบัญชาให้เป็นอย่างอื่นไม่ได้ทั้งสิ้น กล่าวคือเมื่อยังไม่เกิด ก็ห้ามไม่ให้มันเกิดขึ้นไม่ได้ หรือเมื่อเกิดขึ้นมาแล้วจะไม่ให้มันดับไปไม่ได้ดังนี้ เราไม่สามารถที่จะไปบังคับบัญชา หรือขอร้องอ่อนวอนให้มันเป็นไปตามที่ตนชอบใจไม่ได้ จึงเรียกว่า อนัตตา คือ ความว่างเปล่าไม่มีตัวตน เมื่อผู้ปฏิบัติเพ่งพิจารณาอยู่จนเกิดปัญญาเห็นชอบดังกล่าวมานี้ ย่อมเพิกถอนความยึดมั่นถือมั่นในขันธ ๕ นี้เสียได้^{๕๓}

๒) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ได้แก่ มีความดำริเพื่อออกจากความสุขทางกามคุณต่าง ๆ มีความดำริที่จะไม่คิดพยาบาทต่อผู้อื่น หรือสัตว์อื่นถึงชีวิต มีความดำริที่จะไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้เกิดความเดือดร้อนด้วยวิธีการต่าง ๆ อย่างเด็ดขาด นี่เป็นการเจริญวิปัสสนาที่เป็นเนกขัมมสังกัปปะอย่างหนึ่ง ความดำริในทางไม่พยาบาท และปรารถนาดีต่อผู้อื่น โดยเฉพาะการเจริญเมตตาภาวนา เป็นอภัยบาทสังกัปปะ

ส่วนความดำริในการช่วยเหลือผู้อื่นที่ตกทุกข์ได้ยากด้วยความกรุณา โดยเฉพาะการเจริญกรุณาภาวนา เป็นอวิหิงสาสังกัปปะ และในขณะที่เจริญวิปัสสนาภาวนาโดยการกำหนดรูปนามอยู่นั้นกุศลจิตได้เกิดขึ้นอยู่เสมอ ๆ จึงเป็นการเจริญทั้งเนกขัมมสังกัปปะ และถือได้ว่าเป็นการเจริญอภัยบาทสังกัปปะ และอวิหิงสาสังกัปปะไปพร้อมกัน เพราะไม่มีจิตที่ต้องการฆ่าหรือเบียดเบียนใคร ๆ นอกจากนี้ สัมมาสังกัปปะ อันเป็นวิตกเจตสิกที่ปรากฏในขณะเจริญวิปัสสนานั้น เป็นการน้อมจิตเข้าไปสู่สภาวะธรรมปัจจุบัน เพื่อให้รู้เห็นสภาวะธรรมของรูปนามในแต่ละขณะโดยสภาพที่มีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์และไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่การนึกคิดในเรื่องราวที่เป็นสมมติบัญญัติ^{๕๔}

^{๕๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ฉลองพุทธชยันตี ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๔๘.

^{๕๓} พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุฐานจิริย, พระไตรลักษณ์, หน้า ๒๙.

^{๕๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร, หน้า ๑๕๑.

๓) สัมมาวาจา การเจรจาชอบ ได้แก่ การพูดจาโดยอาศัยยัตถ์หลักวจีสุจริต ๔ ที่เป็นลักษณะของการเจรจาชอบ คือ เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพื่อเจ้อ เป็นการรักษาศีลข้อมธุรสวาทและควรที่จะงดเว้นมิจนวาจาทั้ง ๓ อีกด้วย ซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระโสดาบันที่ละเว้นได้โดยเด็ดขาดจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้อที่จะส่งผลให้ไปเกิดในอบายภูมิ ส่วนพระอนาคามีบุคคลละการพูดส่อเสียด พูดคำหยาบได้โดยเด็ดขาด (คำหยาบในที่นี้ คือ การกล่าวโดยมีเจตนาเท่านั้น เพราะบางท่านพูดคำหยาบโดยไม่ได้ตั้งใจก็มี) สำหรับพระอรหันต์ ละการพูดเพื่อเจ้อได้โดยเด็ดขาด^{๕๕}

๔) สัมมากัมมันตะ การกระทำการงานชอบด้วยกายสุจริต เป็นลักษณะของการรักษาศีล คือ มีเจตนางดเว้นจากการประพฤติชั่วทางกาย จากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ และเว้นจากการประพฤติผิดในกาม การเจริญสัมมากัมมันตะนี้ ทำให้บริบูรณ์ได้ในขณะบรรลอรุณมรรคทั้ง ๔

๕) สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ เว้นจากมิจนอาชีพ ประกอบแต่สัมมาชีพ เป็นลักษณะของการเว้นจากมิจนอาชีพ คือ ละการค้าขายที่ผิด ๕ อย่าง เลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม สมจริงดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า ดูก่อนมิจนทุกขทั้งหลาย การค้าขาย ๕ อย่างเหล่านี้ อันอุบาทว์ไม่ควรทำ คือ การค้าขายศาสตราวุธ การค้าขายสัตว์ การค้าขายเนื้อ การค้าขายน้ำเมา การค้าขายยาพิษ เรียกว่า มิจนอาชีวะ อาชีพเหล่านี้ควรงดเว้นเสีย ไม่ควรทำ (วิรติเจตสิก)^{๕๖}

๖) สัมมาวายามะ ความพยายามชอบ ได้แก่ ความเพียรชอบตามหลักสัมมัตตปธาน ๔ คือ (๑) พยายามป้องกันบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น (๒) พยายามละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เช่น กิเลสที่แสดงออกมาทางกายทางวาจา คือ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การพูดเท็จ และกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในใจ (อนุสัย) (๓) พยายามยังกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เช่น การให้ทานรักษาศีล และการเจริญสมณะและวิปัสสนาที่ยังไม่ได้ทำ ก็พยายามทำให้มีขึ้น (๔) พยายามยังกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นไม่ให้เกิดเสื่อมและต้องพัฒนาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป ครั้นเมื่อบุคคลผู้ปฏิบัติวิปัสสนาตามระลึกรู้ อารมณ์ที่ได้เห็น ได้ยิน ได้สัมผัส จิตที่ระลึกอยู่ตลอดเวลาจะไม่เปิดโอกาสให้ออกุศลต่าง ๆ เกิดขึ้นได้ นอกจากนี้ยังเป็นการกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปได้อีกด้วย

๗) สัมมาสติ การระลึกชอบ คือการระลึกรู้ในสติปัฏฐาน ๔ มีการระลึกรู้ด้วยการกำหนดพิจารณาตามรู้อาการเคลื่อนไหวในกาย เวทนา จิต ธรรม โดยใช้ปัญญาหยั่งเห็นพร้อมด้วยสติ เพื่อข่มอกุศลและโทมนัสไม่ให้เกิด ต้องเผากิเลสให้หมดไป ด้วยการกำหนดรู้กองลมหายใจเข้าออกสั้นยาว หรืออาการท้องพองท้องยุบ เมื่อนั่งไปในระยะหนึ่งอาการของเวทนาย่อมเกิดขึ้น อาจจะเป็นสุขหรือ เศษ ๆ มาก่อน พอ นั่งไปนาน ๆ เข้าความทุกข์ย่อมเกิดขึ้น ทำให้จิตไม่สามารถทนอยู่ได้จึงต้องเปลี่ยนอิริยาบถใหม่ ไปเป็นการยืนหรือเดินบ้าง ลักษณะนี้เรียกว่า ทุกขเวทนาย่อมปรากฏด้วย

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๘.

^{๕๖} อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๓.

อาการปวดเมื่อย ไม่เที่ยงเดี๋ยวลุขเดี๋ยวลุขเพราะเป็นอาการของเวทนาที่เป็นอนัตตานั้นเอง และไม่สามารถบังคับบัญชาให้เป็นไปตามความปรารถนาของตนได้ ฉะนั้นจึงเรียกว่า อนัตตา^{๕๗}

๘) สัมมาสมาธิ การตั้งจิตมั่นชอบ ความตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวอย่างแนบแน่น เข้าถึงปฐมฌานที่ประกอบไปด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา เมื่อจิตเข้าถึงทุติยฌาน ย่อมล่วงพ้นจากวิตกและวิจารได้แล้ว เกิดปีติ สุข และเอกัคคตา ทำให้จิตมีสมาธิมากขึ้นเข้าถึงตติยฌาน ก็ล่วงพ้นจากปีติอย่างหยาบไปอีก เข้าสู่ความสุขอย่างละเอียด จนเกิดเป็นอารมณ์เดียวคือ เอกัคคตา ไม่นานจิตก็เข้าถึง จตุตถฌานที่สูงขึ้นไปอีก จิตมีองค์ฌาน ๒ คืออุเบกขาและเอกัคคตา เป็นอารมณ์ เพราะเห็นว่าความสุขนั้นยังหยาบอยู่ จิตในขณะนั้นมีแต่อุเบกขาและเอกัคคตาเป็นอารมณ์ ตั้งอยู่ในสมาธิโดยไม่มีสิ่งใดมารบกวนจิตใจได้^{๕๘}

การปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ นั้น เป็นหนทางเดียว เมื่อปฏิบัติถูกต้องก็สามารถเห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค แล้วบรรลุโลกุตตรธรรมได้ มีความสุขในนิพพานเป็นกำไร เพราะมีปัญญาในมรรคที่แก่กล้า สามารถละต้นเหตุได้ ละสังโยชน์ได้ตามระดับองค์แห่งมรรค จัดเป็นพระอริยบุคคล ๔ จำพวกมี ๔ คู่ ๘ บุคคล คือ พระโสดาปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล พระสกทาคามีมรรค พระสกทาคามีผล พระอนาคามีมรรค พระอนาคามีผล และพระอรหันต์มรรค พระอรหันต์ผล แบ่งตามวิถีแห่งการหลุดพ้นมี ๗ ประเภท คือ (๑) อุภโตภาควิมุตติ (ผู้หลุดพ้นได้ทั้ง ๒ ส่วน), (๒) ปัญญาวิมุตติ (ผู้หลุดพ้นได้ด้วยปัญญา), (๓) กายสักขี (ผู้เป็นพยานในนามกาย), (๔) ทิฏฐิปัตตะ (ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ), (๕) สัทธาวิมุตติ (ผู้หลุดพ้นได้ด้วยศรัทธา), (๖) อัมมานุสारी (ผู้เล่นไปตามกระแสแห่งธรรม), (๗) สัทธานุสारी (ผู้เล่นไปตามศรัทธา)^{๕๙}

สรุปความว่า มรรคมีองค์ ๘ นี้ เป็นหนทางสายกลางที่สำคัญมาก ผู้ที่มีความต้องการเพื่อจะสลัดออกจากกองทุกข์ก็ควรศึกษาให้เข้าใจและนำไปประพฤติปฏิบัติอยู่เนื่อง ๆ คือกระทำให้มาก เจริญให้มาก เมื่อบุญบารมีเต็มพร้อมก็สามารถบรรลุธรรมได้โดยไม่ยาก แต่ถ้ายังไม่ได้บรรลุธรรม ก็จะเป็นอุปนิสัยแห่งความเป็นพระอรหันต์จะเกิดขึ้นในกาลข้างหน้า

๒.๔.๘ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการบรรลุธรรม

ผู้ปฏิบัติธรรม เมื่อเข้าปฏิบัติครั้งแรก ย่อมเจออุปสรรคมากำกั้นไม่ให้บรรลุถึงคุณธรรมที่สูง ๆ ขึ้นไป เช่น นิเวศน์ ๕ วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ เป็นต้น ธรรมเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อผู้ปฏิบัติธรรมเป็นอย่างมาก จึงควรศึกษาและทำความเข้าใจในสภาวะธรรมเหล่านี้คือ

^{๕๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), แปลโดย พระคันธสาราภิกขุ, วิปัสสนานัย เล่ม ๑, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔๐.

^{๕๘} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๘/๗/๑/-/๕๖๘.

^{๕๙} แม่ชีวันเพ็ญ อนุสนธิ์, “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระกุนทลเกสีเถรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐.

(ก) นิเวศน์ ๕ อย่าง

นิเวศน์ หมายถึง ธรรมที่ก้ำกั้มไม่ให้บรรลุความดีมี ๖ ประการคือ^{๖๐}

๑) กามฉันทนิเวศน์ คือ ความยินดีพอใจในกาม เช่น กามฉันทะที่ต้องการความสุข และชวนชวายเป็นกิจที่เกี่ยวกับภาระหน้าที่ โดยแสวงหาในสิ่งที่ยังไม่มี หรือในสิ่งที่ยังไม่ได้ และอยากรักษาสิ่งที่มีที่ตนกำลังครอบครองอยู่ให้มีอยู่ตลอดไป เป็นต้น

๒) พยาบาทนิเวศน์ คือ ความหงุดหงิด รำคาญใจ ไม่พอใจ โกรธ ปองร้าย เช่น ความไม่พอใจเมื่อหวนคิดถึงคนที่ไม่ชอบ คนที่เคยทะเลาะวิวาทบาดหมางใจกัน หรือเมื่อพบกับทุกขเวทนาที่รุนแรง เพราะเห็นหรือได้ยินสิ่งที่มีมารบกวนในขณะที่ปฏิบัติ ก็เกิดความไม่พอใจ เกิดความโกรธ เป็นเหตุให้เกิดความเกลียดกันเป็นต้น^{๖๑}

๓) ถีนมิตถนิเวศน์ ถีนะ เป็นชื่อของความเกียจคร้าน มิตถะ เป็นชื่อของความโง่งง คือ ความง่วงซึมเซา เช่น ความง่วงที่เป็นเหตุให้หนังสัปหงกและจิตที่ถ้อยจากอารมณ์อยากนอน ความหลับเป็นระยะ ๆ และความเกียจคร้านเซื่องซึม เป็นต้น

๔) อุทธัจจกุกกัจจนนิเวศน์ คือ ความฟุ้งซ่าน ความรำคาญใจ ความเดือดร้อนใจ เช่น การหวนคิดเรื่องที่เกิดขึ้นแล้วในอดีต หรือจะเกิดขึ้นในอนาคต เป็นต้น

๕) วิจิกิจฉานนิเวศน์ คือ ความกังขา กิริยาที่เคลือบแคลง ภาวะของผู้เคลือบแคลง ความกินแหนง ความแคลงใจ ความคิดสองเงื่อน ความเห็นสองทาง ความยึดถือหลายอย่าง ความคิดสับสน ความคิดไม่หยั่งลง ความลังเลสงสัยไม่ตกลงใจเชื่อ เช่น การกำหนดรู้เห็นรูปนามในปัจจุบันเป็นกุศลหรือไม่ พระวิปัสสนาจารย์สอนถูกหรือไม่ บุคคลผู้ปฏิบัติสามารถประสบความสำเร็จในการปฏิบัติหรือไม่ เป็นต้น^{๖๒}

ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมควรเจริญสติอย่างต่อเนื่อง หรือปลุกสติให้ตื่นอยู่ตลอดเวลาด้วยการกำหนดรู้อารมณ์ในปัจจุบันเท่านั้น ถ้ามีความง่วงเกิดขึ้นมาก ๆ เข้ามาครองใจจิตใจ ก็ควรเปลี่ยนอิริยาบถตามที่พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนพระมหาโมคคัลลานะไว้ว่า ให้เงยหน้าดูไปข้างบนพร้อมด้วยทำความรู้สึกตัว เหลียวซ้าย เหลียวขวา ก้มหน้า ล้างหน้า เป็นต้น แต่ละอิริยาบถให้มีความรู้สึกตัวในขณะที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา นี่ก็เป็นอุบายที่จะกำจัดความง่วงได้

(ข) วิปัสสนูปกิเลส ๑๐

วิปัสสนูปกิเลส เป็นกิเลสอย่างละเอียดที่ทำให้ผู้ปฏิบัติชอบหลงทางไปติดอยู่กับอารมณ์เหล่านั้นเป็นส่วนมาก และวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่าง มีโอกาสเป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นแล้วในส่วนเบื้องต้นด้วยอุทฺทยัพพยานูปัสสนา (การพิจารณาเห็นความเกิดและความดับ) กำหนดปฏิบัติทฎาณที่พ้นจาก

^{๖๐} อภ.สจ. (ไทย) ๓๔/๑๑๕๘/๒๙๖.

^{๖๑} นายประจวบ สะพุ, “ศึกษาตีเหตุบุคคลกับการบรรลุธรรม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๙๐.

^{๖๒} พุ.อิต.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/-/๖๘๓.

อุปกิเลสว่า เป็นมรรค ละความเกิดเสีย ถึงภังคานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความดับ) เพื่อบรรเทา กำหนดพันไปในสรรพสังขาร ซึ่งปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว ด้วยพิจารณาเห็นความดับ ติดต่อกันไป ได้บรรลุอุปริยมรรคทั้ง ๔ ตามลำดับ แล้วตั้งอยู่ในพระอรหัตตผล คือถึงที่สุดแห่งปัจจุเวกขณะญาณ และวิปัสสนูปกิเลสนั้นมี ๑๐ อย่าง เป็นเครื่องเศร้าหมองของวิปัสสนาเช่น

๑) โสภาส หรือ วิปัสสนโสภาส หมายถึง ความสว่างในใจที่เกิดขึ้นเพราะวิปัสสนา เกิดจากการทิ้งอารมณ์กรรมฐานเดิม คือ รูปนาม หรือ มูลกรรมฐาน มานั่งชื่นชมความสว่าง ด้วยอำนาจกิเลส ๓ ประการคือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ ที่มีความดีใจว่า พบแสงสว่างเต็มไปหมด

๒) ญาณ หรือ วิปัสสนาญาณ หมายถึง ปัญญาที่เกิดขึ้นเพราะวิปัสสนา เกิดจากกระแส อันปราดเปรียวแหลมคมแก่กล้าชัดเจน ประดุจดั่งวชิระของพระอินทร์ที่ทรงชัตออกไป คือ มีความรู้ในรูปนามได้อย่างชัดเจนโดยไม่มี ความสงสัยอะไรเลย

๓) ปิติ คือ ความเอิบอิมใจที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนา มีลักษณะ ๕ อย่างคือ

(๑) ขุททกาปิติ เป็นปิติเล็กน้อย มีความรู้สึกอิมใจโดยมีขณุกตัวร่างกาย เนื้อหนัง สัน น้ำตาไหล หรือรู้สึกสดชื่นเบาสบาย ปรากฏครั้งเดียวแล้วก็หายไป

(๒) ขณิกาปิติ เป็นปิติชั่วขณะ มีความรู้สึกอิมใจโดยมีลักษณะขณุกตัวร่างกาย หลายครั้งต่อเนื่อง เหมือนสายฟ้าแลบเกิดขึ้นบ่อยครั้ง

(๓) โอกันติกาปิติ เป็นปิติที่ซึมซับ มีความอิมใจที่ปรากฏคล้ายกับคลื่นชัตเข้าหา ผังสมุทร เกิดขึ้นเอ่อล้นท่วมทับร่างกายแล้วหายไป

(๔) อุพเพงคาปิติ เป็นปิติที่โลดโผน มีความอิมใจ ทำให้ร่างกายทั้งหมดลอยขึ้นสู่อากาศ เช่น บางท่านรู้สึกร่างกายบางส่วนลอยขึ้น หรือ มือ เท้า ศีรษะไหวไปเอง

(๕) ผรณาปิติ เป็นปิติซาบซ่าน มีความอิมใจที่ปรากฏ มีความเย็นหล่อหัวใจไว้ ทำให้เกิดความสบายทั่วร่างกาย พระโสภณมหาเถระได้อธิบายว่า ผู้ที่มีปิติทั้ง ๕ อย่างแรงกล้า มีความรู้สึกเหมือนลิ้มสติไปชั่วขณะ ดังตัวอย่างของพระสุเมธดาบสก็ดี อนาถบิณฑิกเศรษฐีก็ดี และพระเจ้ามหากัปปิณะก็ดี^{๖๓}

๔) ปัสสัทธิ คือ ความสงบทั้งร่างกายและจิตใจอันเกิดขึ้นเพราะวิปัสสนา เช่น ความกระวนกระวายไม่มี ความหนักไม่มี ความแข็งกระด้างไม่มี ความเจ็บไข้ไม่มี เป็นต้น การที่ปัสสัทธิมีสภาวะปรากฏชัดดังกล่าวมานี้ ทำให้ผู้ปฏิบัติมีความยินดีเพลิดเพลินในความสงบนั้น เพราะปัสสัทธิ นี้ไม่เกิดกับคนทั่วไป นอกจากนี้ยังมีสภาวะธรรมบางอย่างที่มาเกิดร่วมกับจิต เช่น ลหุตา คือความเบาพร้อมของร่างกายและจิตใจ มุทุตา คือ ความอ่อนโยนของร่างกายและจิตใจ กัมมัณฺญูตา คือ ความควรแก่การงาน ปาคุญญูตา คือ ความคล่องแคล่วต่อสภาพร่างกายและจิตใจ และอุชุกตา คือ มีความเห็นตรง หรือความเชื่อตรงของจิต

^{๖๓} นายประจวบ สะพุ, “ศึกษาตีเหตุบุคคลกับการบรรลุธรรม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, หน้า ๙๑.

๕) สุข คือ ความสุขอย่างละเอียดสุขุม ที่มีรสล้ำลึกซาบซ่าน อันเกิดจากวิปัสสนา เป็นความสุขที่เฝ้าอยู่ในใจ ไม่สามารถที่จะบรรยายกับผู้อื่นให้เข้าใจได้ เพราะมีรสแปลกประหลาดไม่เคยพบเห็นมาก่อนในชีวิต

๖) อธิโมกข์ คือ ความเชื่อด้วยศรัทธาอย่างแรงกล้า ซึ่งเกิดขึ้นเพราะวิปัสสนา เป็นความผ่องใสของจิตและเจตสิก เป็นศรัทธาที่มีกำลังกล้า พาให้คิดไปต่าง ๆ นานา เช่น คิดถึงคนทั้งหลายอยากให้เขาได้มาเข้ากรรมฐานเหมือนตนเอง หรือญาติพี่น้อง พ่อแม่ ครูอุปัชฌาจารย์ คนรักใคร่ชอบพอกัน หรือบรรพบุรุษทั้งหลายที่ล่วงลับไป

๗) ปັคคะ คือ ความเพียร มีวิริยะเกิดขึ้นเพราะวิปัสสนา เป็นความเพียรที่ไม่ย่อหย่อนไม่ตั้งเกินไป ประคับประคองไว้เป็นอย่างดี พยายามปฏิบัติวิปัสสนาโดยไม่รู้จักเหนื่อยเมื่อยล้า หรือมีความเพียรแบบไม่กลัวแม้แต่ความตาย

๘) อุပ္ปฐฐาน คือ ความเข้าไปตั้งอยู่ มีสติอันยิ่งยวด ว่องไว ซึ่งเกิดขึ้นเพราะวิปัสสนา เป็นสติที่มีความตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ประดุจภูเขาหลวง จะรำพึงหรือนึกถึงอารมณ์ใด ๆ ก็โลดแล่นเข้ามาอยู่ในอำนาจของสตินั้น เหมือนกับปรโลกปรากฏแก่บุคคลที่มีตาทิพย์ หูทิพย์ เป็นต้น

๙) อุเบกขา หรือ วิปัสสนูปเบกขา หมายถึงความวางเฉยในสังขารและอารมณ์ทั้งปวง ที่เกิดขึ้นเพราะวิปัสสนา เป็นสภาวะความปล่อยวาง ไม่ยินดียินร้ายต่ออารมณ์ที่มากกระทบ เพราะเป็นอุเบกขาที่มีกำลังแรงมาก เหมือนวชิระของพระอินทร์ ที่ชัศออกไป หรือ ดุจลูกศรที่ติดไฟโพล่งยิงไปในกองไฟไหม้แห้ง ฉะนั้น

๑๐) นิกันติ หรือ วิปัสสนานิกันติ หมายถึง ความพอใจ ความต้องการในคุณวิเศษทั้ง ๙ ประการดังกล่าว ที่ไม่เคยพบไม่เคยเจอมาก่อน เป็นอาการที่มีความสงบสุขุม มีความรู้สึกติดใจยินดีอย่างยิ่ง ระลึกรู้สึกหาอาลัยอาวรณ์ถึงสภาวะธรรมเหล่านั้นตลอดเวลา^{๖๔}

วิปัสสนูปกิเลส ๙ อย่างแรก มีแสงสว่างเป็นต้น อันเป็นที่ตั้งของอุปกิเลสนี้ จะเป็นอุปกิเลสได้ต่อเมื่อยึดถือด้วยตัณหา ทิฏฐิ มานะ อันเป็นอกุศล แต่ถ้าไม่ยึดถือก็ไม่จัดเป็นอุปกิเลส^{๖๕}

ค) ธรรมที่เป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรมมี ๖ อย่าง

นอกจากนิรวณ และวิปัสสนูปกิเลสที่ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุธรรมแล้ว ยังมีอนันตริยกรรม หมายถึง การกระทำความหนักมี ๖ อย่าง อันเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติไม่สามารถบรรลุธรรมตามความประสงค์ได้ เช่น

(๑) มาตุฆาตกะ (การฆ่ามารดา)

(๒) ปิตุฆาตกะ (ฆ่าบิดา)

^{๖๔} นายประจวบ สะพู, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๙๒.

^{๖๕} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสम्मมหาเถระ) ป.๕.๙ นิพนธ์ธรรม, อริยวงศ์ปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔๑.

(๓) อรหันตชาติกะ (ฆ่าพระอรหันต์)

(๔) โลहितุปาทกะ (ทำโลหิตของพระพุทธเจ้าให้ห้อ)

(๕) สังฆเภทกะ (ทำลายพระสงฆ์ให้แตกแยกกัน) กรรมสุดท้ายนี้เกี่ยวกับพระสงฆ์เท่านั้น และกรรมเหล่านี้ชื่อว่า อนันตริยกรรม คือ กรรมที่ส่งผลให้ไปเกิดในอบายภูมิ เมื่อหลังจากการเสียชีวิตไปแล้ว กรรมทั้ง ๕ อย่างนี้ขัดขวางการไปสู่สุคติและการบรรลุมรรคผลนิพพาน ส่วนกรรมอีกประเภทหนึ่ง ภิกษุณีทุสกะ (การประทุษร้ายนางภิกษุณี) ก็ขัดขวางการบรรลุธรรม

(๖) การถืออิมฉชาติปฏิญญา คือ มีความเห็นผิดมี ๓ ประการ ได้แก่

(ก) อภิริยปฏิญญา หมายถึง มีความเห็นผิดว่า กรรมดีกรรมชั่วไม่มี ผลของกรรมไม่มี บุญบาปก็ไม่มี ไม่มีส่งผลให้เป็นคุณเป็นโทษ

(ข) นัตถิกปฏิญญา คือ มีความเห็นผิดว่า สัตว์ทั้งหลายตายแล้วสูญ ไม่มีภพใหม่ ไม่มีผลของบุญบาปในภพต่อไป

(ค) อเหตุกปฏิญญา คือ มีความเห็นผิดว่า ไม่มีกรรมดีกรรมชั่วที่เป็นเหตุให้เกิดคุณและโทษ สัตว์ทั้งหลายจะมีสุขหรือทุกข์ก็ปราศจากเหตุปัจจัย ความเห็นผิดทั้ง ๓ ประการนี้ ย่อมขัดขวางการเข้าถึงสวรรค์และบรรลุพระนิพพาน^{๖๖}

ฉะนั้น ในอนันตริยกรรมทั้ง ๖ อย่างนี้ ยกเว้นโลहितุปาทแล้ว เมื่อบุคคลได้ทำข้อใดข้อหนึ่งสำเร็จลงแล้ว จะเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุมรรคผลนิพพานอย่างแน่นอน

สรุปความว่า ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลาย ที่หวังประโยชน์สูงสุดในการปฏิบัติ ไม่ควรกระทำอนันตริยกรรมเป็นอันขาด และเมื่อมีโอกาสเข้ามาปฏิบัติธรรม พร้อมทั้งได้รับคำชี้แนะจากพระวิปัสสนาจารย์อย่างถูกต้อง ย่อมเกิดความเข้าใจว่า การได้สัมผัสกับแสงสว่าง ญาณ และปิติเป็นต้นเหล่านี้ เป็นอุปสรรคที่ทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง จึงไม่ใช่เป็นคุณธรรมที่วิเศษ หรือเกิดจากการบรรลุคุณวิเศษแต่อย่างใด การพิจารณาถึงสิ่งเหล่านี้ ไม่ใช่เป็นวิปัสสนาภาวนาที่ถูกต้อง เมื่อรู้ว่า นี่เป็นวิปัสสนูปกิเลส ทำให้จิตไม่ยึดติดกับสภาวะนั้นต่อไป หรือกำหนดสภาวะที่มาปรากฏเหล่านั้นให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ คือ มีความไม่เที่ยงเพราะมีการเกิดขึ้น เป็นทุกข์ เพราะมีความเปลี่ยนแปลงและแตกสลายไปในที่สุด ไม่ใช่ตัวตน เพราะไม่อยู่ในอำนาจการบังคับบัญชาของเราได้

๒.๔.๙ หลักธรรมที่เกื้อหนุนเพื่อการละนิรวณ

หลักธรรมที่เกื้อหนุนเพื่อการละนิรวณนั้น ผู้ปฏิบัติจำเป็นต้องปรารถนาให้ได้ เพื่อไม่ให้กิเลสเหล่านี้เกิดขึ้นมาเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรม ในคัมภีร์ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ อรรถกถา ได้แนะนำให้ละนิรวณ อันเป็นปฏิปักษ์ต่อการบรรลุธรรมไว้ว่า

^{๖๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๐/๕๙๕.

ก) ธรรมที่เกื้อหนุนเพื่อละกามฉันทนิเวรณ

ธรรมะ ๖ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อละกามฉันทนิเวรณได้ คือ

- (๑) การเรียนอสุกนิमित
- (๒) การประกอบความเพียรเนื่อง ๆ ในอสุกภาวนา
- (๓) ความเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย
- (๔) ความเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ
- (๕) ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร
- (๖) ถ้อยคำที่เป็นสัพปายะ

ผู้ที่กำลังเรียนอสุกนิमित ๑๐ อย่างอยู่ ย่อมละกามฉันทะได้ ผู้ที่กำลังเจริญอสุกนิमितอยู่ ก็ละกามฉันทะได้ ผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลายอยู่ก็ละกามฉันทะได้เป็นต้น^{๖๗}

ดังนั้น การละกามฉันทนิเวรณนี้ ต้องอาศัยธรรม ๖ ประการนี้ มาช่วยเกื้อหนุนให้ผู้ปฏิบัติไม่ถูกรอบงำด้วยกามฉันทนิเวรณได้ และผู้ปฏิบัติที่มีราคะจิตควรศึกษาธรรม ๖ ประการนี้ เพื่อนำไปปรับปรุงแก้ไขในการปฏิบัติธรรมให้มีความเจริญก้าวหน้าต่อไป

ข) ธรรมที่เกื้อหนุนเพื่อละพยาบาทนิเวรณ

ธรรมะ ๖ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อละพยาบาทนิเวรณได้ คือ

- (๑) การเรียนเอาเมตตานิमित
- (๒) การเจริญเมตตาภาวนา
- (๓) การพิจารณาความที่สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน
- (๔) ความเป็นผู้มากไปด้วยการพิจารณา
- (๕) ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร
- (๖) ถ้อยคำที่เป็นสัพปายะ

ผู้ที่กำลังเรียนเมตตา ด้วยสามารถแห่งการแผ่ไปทั่วทิศทั้งหลายทั้งเจาะจงและไม่เจาะจง ย่อมละพยาบาทได้ เป็นต้น

ดังนั้น การละพยาบาทนิเวรณได้ ต้องอาศัยธรรม ๖ ประการนี้ เพื่อช่วยเกื้อหนุนให้ผู้ปฏิบัติไม่ถูกรอบงำด้วยการละพยาบาทนิเวรณได้ และผู้ปฏิบัติที่มีโทสะจิตควรศึกษาธรรม ๖ ประการนี้ พิเศษคือควรเจริญเมตตาภาวนาอยู่เนื่อง ๆ เพื่อไปปรับปรุงแก้ไขในการปฏิบัติธรรมให้มีความเจริญก้าวหน้าต่อไป

^{๖๗} จุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/-/๖๘๕.,๖๘๖.

ค) ธรรมที่เกื้อหนุนเพื่อละถีนมิทนิวรณ์

ธรรมะ ๖ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อละถีนมิทนิวรณ์ได้ คือ

- (๑) การบริโศโกโภชนะที่เหลือเพื่อแต่พอประมาณ
- (๒) การผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ
- (๓) การมนสิการอาโลกสัญญา
- (๔) การอยู่แต่ในที่แจ้ง
- (๕) ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร
- (๖) ถ้อยคำที่เป็นสัพปาเย

การละถีนมิทนิวรณ์ได้ ต้องอาศัยธรรมะ ๖ ประการนี้ เพื่อช่วยเกื้อหนุนให้ผู้ปฏิบัติไม่ถูกรอบงำด้วยการละถีนมิทนิวรณ์ได้ และผู้ปฏิบัติธรรมควรศึกษาธรรม ๖ ประการนี้ เพื่อนำไปปรับปรุงแก้ไขในการปฏิบัติธรรมให้มีความเจริญก้าวหน้าต่อไป

ง) ธรรมที่เกื้อหนุนเพื่อละอุทัจจกุกุกุจนิวรณ์

ธรรมะ ๖ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อละอุทัจจกุกุกุจนิวรณ์ได้ คือ

- (๑) ความเป็นพหูสูต
- (๒) การสอบถาม
- (๓) ความรอบรู้ในพระวินัย
- (๔) การคบหาสมาคมกับผู้เจริญ
- (๕) ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร
- (๖) ถ้อยคำที่เป็นสัพปาเย^{๖๘}

ดังนั้น การละอุทัจจกุกุกุจนิวรณ์ได้ ต้องอาศัยธรรมะ ๖ ประการนี้ เพื่อช่วยเกื้อหนุนให้ผู้ปฏิบัติไม่ถูกรอบงำด้วยอุทัจจกุกุกุจนิวรณ์ได้ แต่การละนี้เพียงละด้วยการข่มไว้ ไม่สามารถประหานครได้เด็ดขาด เพราะว่า อุทัจจกุกุกุจนิวรณ์นี้ เป็นกิเลสที่ละเอียด ลำพังมรรคเบื้องต้น ๓ คือ โสตาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค และอนาคามิมรรค ก็ไม่สามารถประหานครอุทัจจกุกุกุจนิวรณ์นี้ได้ การที่ประหานครได้ก็ต้องอาศัยอหัตตมรรคจิตเท่านั้น เพราะฉะนั้นปุถุชนผู้ตั้งใจปฏิบัติธรรม ก็สามารถละอุทัจจกุกุกุจนิวรณ์ได้ด้วยการข่มไว้เท่านั้น เมื่อไม่ได้เจริญสติอย่างต่อเนื่องแล้ว อุทัจจกุกุกุจนิวรณ์นี้ก็กลับมาเกิดอีกเป็นธรรมดา

^{๖๘} ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/-/๖๖๙๑.

จ) ธรรมที่เกี่ยวพันเพื่อละวิจิกิจฉานิวรณ์

ธรรมะ ๖ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อละวิจิกิจฉานิวรณ์ได้ คือ

- (๑) ความเป็นพหูสูต
- (๒) การสอบถาม
- (๓) ความรอบรู้ในพระวินัย
- (๔) การคบหาสมาคมกับผู้เจริญ
- (๕) ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร
- (๖) ถ้อยคำที่เป็นสัปปายะ

ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ได้อธิบายการกำจัดนิวรณ์ไว้อย่างนี้ว่า อุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกามราคะมี ๓ อย่างคือ (๑) วิกขัมภนนิสสรณะ สลัดออกด้วยการข่มไว้ (๒) ตทังคนิสสรณะ สลัดออกชั่วคราว (๓) สมุจเฉทนิสสรณะ สลัดออกได้เด็ดขาด ในอุบายเครื่องสลัดออก ๓ อย่างนั้น ปฐมฌานในอสุภะ ชื่อว่า สลัดออกด้วยการข่มไว้ วิปัสสนา ชื่อว่า สลัดออกได้ชั่วคราว อรหัตมรรค ชื่อว่า สลัดออกได้เด็ดขาด อธิบายว่า เขาย่อมไม่รู้อุบายเครื่องสลัดออกแม้สามอย่างนั้น อีกอย่างหนึ่ง มีอุบายเครื่องสลัดออกสองอย่าง คือ วิกขัมภนนิสสรณะ การสลัดออกด้วยการข่มไว้ และสมุจเฉทนิสสรณะ การสลัดออกได้เด็ดขาด ในอุบายทั้ง ๒ นั้น ปฐมฌานในเมตตา สลัดพยาบาทออกได้ด้วยการข่ม อนาคามิมรรคสลัดพยาบาทออกได้เด็ดขาด อาโลกสัญญา สลัดถีนมิทธะออกได้ด้วยการข่ม อรหัตมรรค สลัดออกได้เด็ดขาด สมถกัมมมีฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง สลัดอุทัจจกุกกุงจะออกได้ด้วยการข่ม ส่วนในอุทัจจกุกกุงจะนี้ อรหัตมรรคเป็นเครื่องสลัดอุทัจจจะออกได้เด็ดขาด อนาคามิมรรค เป็นเครื่องสลัดกุกกุงจะออกได้เด็ดขาด การกำหนดธรรมเป็นเครื่องสลัดวิจิกิจฉาออกได้ด้วยการข่ม ปฐมมรรค เป็นเครื่องสลัดออกได้เด็ดขาด^{๒๙}

๒.๕ วิธีการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม

๒.๕.๑ อับปณณกปฏิปทา

ก) ปาฏิโมกขสังวร คือ ความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ผู้ปฏิบัติประกอบด้วยองค์คุณ ๑๐ ประการ ที่เป็นไปเพื่อการบรรลุธรรมได้ เช่น

๑) เป็นผู้มีศีล สำรวมในปาฏิโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษมีประมาณเล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

๒) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ ธรรมเหล่านั้นใดไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ย่อมสรรเสริญพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ

^{๒๙} ส.ม.อ. (ไทย) ๓๐/๕/๑/-/๓๒๘.

ธรรมทั้งหลายเห็นปานนั้น ย่อมเป็นอันเธอสุดับมาก ทรงไว้ สัมผัสด้วยวาจา เข้าไปเพ่งด้วยใจ แหงตลอดดีแล้วด้วยทวิภูมิจิต

(๓) จำปาฏิโมกข์ทั้งสองได้ดีโดยพิสดาร จำแนกดี สวดดี วินิจฉัย ถูกต้องโดยสูตร โดยอนุพยัญชนะ

(๔) เป็นผู้ตั้งมั่นในพระวินัย ไม่คลอนแคลน

(๕) เป็นผู้อาจชี้แจงให้คู่ต่อสู้ในอธิกรณ์ยินยอม เข้าใจ เพ่งเห็นเลื่อมใส

(๖) เป็นผู้ฉลาดเพื่อยังอธิกรณ์อันเกิดขึ้นให้ระงับ

(๗) รู้อธิกรณ์

(๘) รู้เหตุเกิดอธิกรณ์

(๙) รู้ความระงับแห่งอธิกรณ์

(๑๐) รู้ทางระงับอธิกรณ์^{๗๐}

ดังนั้น ผู้ที่ทรงคุณธรรม ๑๐ ประการนี้แล้ว ต้องประพฤติดนด้วยการไม่ล่วงละเมิดทางกาย และวาจา ชื่อว่า ศील มี ๒ ประการคือ ศीलของคฤหัสถ์ได้แก่ ศील ๕ ศील ๘ และศีลของบรรพชิต ได้แก่ ศील ๑๐ สำหรับสามเณร ส่วนพระภิกษุต้องรักษาจตุปาริสุทธิศีล ๔ ได้แก่

(๑) ปาฏิโมกข์สังวรศีล คือ การสำรวมในพระปาฏิโมกข์

(๒) อินทริยสังวรศีล คือ การสำรวมอินทริยทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในอารมณ์ต่าง ๆ ที่มากระทบ

(๓) อาชีวปาริสุทธิศีล คือ การประกอบอาชีพที่สุจริต เว้นจากมิจฉาอาชีพทุกประเภท เช่น เว้นจากการค้าขายน้ำเมา เว้นจากการค้าขายยาพิษ เว้นจากการค้าขายอาวุธ เว้นจากการค้าขายชีวิตสัตว์ที่จะนำไปฆ่าทำเป็นอาหาร เว้นจากการค้าขายมนุษย์

(๔) ปัจจัยสันนิสิตศีล คือ การพิจารณาก่อนบริโภคปัจจัย ๔ ด้วยความไม่ประมาท เช่น การใช้สอยเครื่องนุ่งห่ม อาหารบิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรค

ข) อินทริยสังวร หมายถึง การสำรวมอินทริยทั้ง ๖ ได้แก่ การสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในอารมณ์ต่าง ๆ จะเป็นอารมณ์ที่ดี หรือไม่ดีก็ตาม ไม่ควรมีความเอิกเกริกเฮฮาเกินไป ควรสำรวมระวังด้วย กาย วาจา ใจ ให้อยู่ในอาการอันสงบเสถียร ที่ประกอบด้วยสติ

ค) โภขเน มัตตัญญุตตา หมายถึง การรู้จักประมาณในการบริโภคอาหารแต่พอสมควร ไม่มาก หรือน้อยเกินไป และการบริโภคอาหารนั้น ควรพิจารณาดูว่า อาหารชนิดไหนที่เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพร่างกายควรบริโภค อาหารชนิดไหนที่เป็นโทษต่อร่างกายไม่ควรบริโภค และไม่ควรบริโภค

^{๗๐} วิ.จ.อ. (ไทย) ๘/๖/-/-/๕๗๙.

อาหารมากเกินไปจนทำให้เกิดอาการง่วง หรือความเกียจคร้านต่อการปฏิบัติอันเป็นอุปสรรคต่อการปรารถนาความเพียร

ง) **ชาคริยานุโยค** หมายถึง การกระทำความเพียรด้วยการระลึกรู้ตื่นตัวรู้อยู่ทุก ๆ ขณะ ไม่เห็นแต่การนอนมากนัก ไม่มีความเกียจคร้านในการกำจัดกิเลส ทำการปรารถนาความเพียรด้วยการเจริญสติอยู่บ่อย ๆ เพื่อกำจัดกิเลสอันเกาะอยู่ในภายในจิตใจให้หมดไป ต้องอาศัยวิธีการปฏิบัติเพื่อบรรลุผลนิพพานตามหลัก วิปัสสนาญาณ ๑๖ ประการดังต่อไปนี้

๒.๕.๒ วิปัสสนาญาณ ๑๖

วิปัสสนาญาณ คือ การกำหนดรู้เห็นสภาวะที่เป็นปรมาตม์ มิใช่เป็นการเห็นแบบบัญญัติ ผู้ปฏิบัติจำเป็นต้องระวังมิให้มัวแต่หลงติดอยู่ในสิ่งที่สติรู้เท่านั้น เพราะว่า วิปัสสนาญาณนั้นคือตัวปัญญาที่มีความรู้ชัดเจนที่สุดและเป็นความจริง มิใช่เป็นอารมณ์หรืออาการที่สติรู้ตามธรรมดา แต่ต้องรู้วิเศษยิ่งกว่าที่สติรู้ และมีใช้มีความนึกคิดเดาเอาตามใจ อาการกำหนดรู้ที่นั่น คือรู้จนเห็นรูปนามที่ปรากฏอย่างแจ่มแจ้งจริง ๆ ญาณคือความรู้ก็เกิดขึ้นไปตามลำดับติดต่อกันไม่ขาดสาย กลายเป็นบันไดมี ๑๖ ขั้น สำหรับให้บุคคลผู้ปฏิบัติก้าวขึ้นไปสู่บรรลุผลนิพพานได้ ฉะนั้นการบรรลุธรรมที่ละขั้นละขั้น นับตามลำดับญาณ ได้แก่ วิปัสสนาญาณ ๑๖ ที่จะอธิบายตามลำดับดังนี้

๑) นามรูปปริเฉทญาณ หรือ สังขารปริเฉทญาณ เป็นความรู้ความเข้าใจในรูปและนาม คือการแยกออกด้วยความเข้าใจว่า สิ่งใดเป็นรูปธรรม สิ่งนั้นสามารถสัมผัสได้ด้วยอายตนะทั้ง ๕ มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ส่วนสิ่งใดเป็นนามธรรม สิ่งนั้นสัมผัสได้ด้วยใจอย่างถูกต้อง เป็นความเข้าใจในขั้นพื้นฐาน ในการพิจารณาธรรมให้เข้าใจลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป ซึ่งเป็นการเห็นได้ด้วยปัญญาว่า นี่เป็นสภาวะที่มีอยู่ ก็สักแต่ว่า เป็นนาม กับ รูป เท่านั้นไม่มีตัวตนแท้จริงเลย เป็นที่สุดแห่งความรู้ คือเห็น รูปนามอย่างชัดเจน^{๓๑}

๒) นามรูปปัจจยปริคคหญาณ หรือ สัมมาทสสนญาณ เป็นญาณที่เข้าใจเหตุปัจจัย คือความรู้เข้าใจว่า นามและรูปนี้ล้วนเกิดจากเหตุปัจจัย เห็นความจริงเช่นนี้ สำหรับพระอรหันตภิกษุทั้งหลาย รุนหลัง ๆ พวกนี้เรียกว่าเป็น “จุฬโสภาบัน” คือพระโสภาบันน้อย ที่ถือว่า เป็นผู้มีความรู้หรือความก้าวหน้าอย่างแน่นอนในพระศาสนา เพราะเห็นด้วยปัญญาว่า สิ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย เห็นความเป็นเหตุเป็นปัจจัยต่อกันจึงเกิดขึ้นได้

๓) สัมมสนญาณ เป็นญาณที่กำหนดพิจารณารู้เห็นด้วยปัญญาจักขุว่า เบญจขันธ์ทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ทั้งหยابและละเอียด ล้วนเป็นของไม่เที่ยง เพราะมีสภาวะสิ้นไปเป็นธรรมดา เสื่อมไปเป็นธรรมดา ดับไปเป็นธรรมดา เป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะเป็นภัยที่น่ากลัว เป็นภัยที่น่าสะอิดสะอื้นใจกลัวที่สุด เป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร ไม่มีอำนาจใด ๆ มาบังคับบัญชาได้ คือเบญจขันธ์มีการเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเปลี่ยนแปลง และการดับสลายไป เมื่อปัญญาจักขุได้รู้เห็น

^{๓๑} นายประจวบ สะพุ, “ศึกษาตีเหตุบุคคลกับการบรรลุธรรม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๔๒-๔๕.

ชัดเจนว่า เบญจขันธ์นี้มีความไม่เที่ยง มีการแปรปรวนและดับไป ปัญญาจักขุเห็นตรงตามแนวทางแห่ง พระไตรลักษณ์ว่า สิ่งทั้งหลาย ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่มีตัวตนที่แท้จริง มีความเห็นแจ้ง ชัดในพระไตรลักษณ์^{๗๒}

๔) อุทฺยัพพญาณ หรือ อุทฺยัพพยานุปัสสนาญาณ เป็นญาณที่เห็นการเกิดดับของขันธ์ ๕ หรือการเห็นการเกิดดับของรูป และ นามนั่นเอง การพิจารณาจนเห็นตามความเป็นจริงในการเกิดขึ้น และการดับไปของขันธ์ ๕ คือเห็นได้ด้วยปัญญาจักขุ ในปัจจุบันขณะที่เกิดขึ้นและค่อย ๆ ดับสลายลง ไป เห็นจนเข้าใจสภาวะธรรมดังกล่าวว่าจริงโดยปรมาตฺถ์ เช่นเห็นว่า เพราะสังขารขันธ์มีจึงมีวิญญาณ เกิดขึ้น เพราะวิญญาณขันธ์มีจึงมีนามรูปเกิดขึ้น เพราะนามรูปมีจึงมีอายตนะเกิดขึ้น เพราะอายตนะมี จึงมีผัสสะเกิดขึ้น เพราะผัสสะมีจึงมีเวทนาเกิดขึ้น เพราะเวทนามีจึงมีตัณหาเกิดขึ้น เพราะตัณหามีจึง มีอุปาทานเกิดขึ้น เพราะอุปาทานมีจึงมีภพเกิดขึ้น เพราะภพมีจึงมีชาติเกิดขึ้น เพราะชาติมีจึงมีรา มรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัส อุปายาส อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ และเห็นความดับของรูปนามเช่น เพราะชาติดับ ขรา มรณะจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะเวทนาดับตัณหาจึงดับ เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ เพราะอายตนะดับผัสสะจึง ดับ เพราะวิญญาณดับอายตนะจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ เพราะอวิชชาดับสังขารจึงดับ โดยไม่มีเหลือ เห็นการเกิดดับของรูปนามด้วยปัญญาญาณตามกระบวนการแห่งขันธ์ ๕ เป็นกระแส แห่งปฏิจจสมุปบาท^{๗๓}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านกล่าวว่า อุทฺยัพพญาณในตอนต้น ๆ (อย่างอ่อน) เป็นญาณที่ ถูกอุปกิเลส ๑๐ ทำให้มัวหมอง ไม่สามารถกำหนดรู้พระไตรลักษณ์โดยหน้าที่ของตนตามความเป็น จริงได้ แต่อุทฺยัพพญาณ (อย่างแก่) ที่พ้นจากอุปกิเลสแล้ว สามารถกำหนดรู้พระไตรลักษณ์ได้ เพราะฉะนั้น โยคาวจรจึงต้องทำความเพียรพยายามในอุทฺยัพพญาณนี้ต่อไปอีก ไม่ควรล้มเลิกเสีย เพื่อกำหนดรู้สภาวะที่สูงขึ้นไปจนเห็นพระไตรลักษณ์ปรากฏชัด^{๗๔}

๕) ภัคฺคญาณ หรือ ภัคฺคานุปัสสนาญาณ เป็นญาณที่เห็นการแตกดับ เมื่อเห็นการเกิดดับ บ่อย ๆ ถึขึ้น ๆ ชัดเจนขึ้น ก็จะเริ่มเด่นชัดขึ้นด้วยปัญญา ในความดับไป มองเห็นสภาวะเด่นชัดขึ้นที่ จิต มีการแตกสลายไปของรูป นาม หรือของขันธ์ต่าง ๆ การดับไปจะเห็นได้ชัด รู้สึกเห็นแต่ความดับไป ของรูปนาม แต่ไม่เอนเอียงแทรกแซงด้วยความนึกคิดปรุงแต่งใด ๆ ก็จะเห็นการดับไปด้วยตนเองอย่าง ชัดแจ้งเป็นลำดับ คือเห็นแต่การดับของรูปนามไม่มีเหลือ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคท่านกล่าวว่า เมื่อโยคาวจรผู้นั้นเห็นอยู่เนือง ๆ ว่า “สังขารทั้งหลาย แยกดับไป ๆ อยู่อย่างนั้น” ภัคฺคานุปัสสนาญาณ ซึ่งมีอานิสงส์ ๘ ประการเป็นบิรवार ก็ถึงความมีกำลัง แก่กล้า อานิสงส์ ๘ ประการนั้นคือ (๑) ละภวาทิฐิ คือ ความเห็นในความมีและความไม่มีแห่งภพ, (๒) สละความอาลัยรักใคร่ในชีวิต, (๓) ประกอบความเพียรอย่างมั่นคง มีความเพียรพยายามเอาใจใส่

^{๗๒} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๗๕.

^{๗๓} วิ.ม.หา. (ไทย) ๔/๑/๒.

^{๗๔} สมเด็จพระพุทธปาโมกข์ (อาภ. อาสภ.มหาเถร), คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, หน้า ๑๐๗๒.

ประกอบอยู่ทุกเมื่อ. (๔) มีอาชีพบริสุทธิ์, (๕) ละความทะเยอทะยาน, (๖) ปราศจากความกลัวใด ๆ, (๗) ประกอบด้วยขันติและโสรจจะ, (๘) อุดกลั่นต่อสิ่งไม่พอใจและความกำหนดยินดี^{๗๕}

๖) ภัยญาณ หรือ ภัยตูปัญฐานญาณ เป็นญาณที่มองเห็นสังขารหรือรูปนามว่า เป็นของที่มีภัย เพราะเป็นความเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารหรือรูปนามล้วนแต่ไม่เที่ยง ต้องแปรปรวนและแตกสลายดับไป ไม่มีตัวตนอย่างแท้จริง เห็นสังขารเป็นเหตุที่ก่อให้เกิดทุกข์ภัย มีการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด เห็นสังขารเป็นของมีภัยที่น่ากลัวที่สุด ต้องแตกดับไปเป็นธรรมดา จึงคลายความกำหนดไม่ยากยึดติดในสังขารต่าง ๆ ว่าเป็นตัวตนของเรา ของเขาเสีย

จำเดิมแต่ภังคญาณนี้เกิด พระโยคาวจรนี้เห็นความดับเท่านั้นว่าสังขารทั้งหลายเหล่านี้ย่อมแตกดับไปฉับใด แม้ในอดีตสังขารก็แตกแล้ว แม้ในอนาคตก็จักแตกฉับนั้น เมื่อพระโยคาวจรนั้นเสพสังขานุปัสสนาญาณบ่อย ๆ กระทำให้มาก สังขารทั้งหลายอันแตกต่างกันในภพ กำเนิด คติ ฐิติ และสัตตवास ย่อมปรากฏเป็นภัยใหญ่หลวง ดุจหลุมถ่านเพลิงอันลุกโพลงฉนั้น นี้ชื่อว่า ภัยตูปัญฐานญาณ เมื่อพระโยคาวจรนั้นเสพภัยตูปัญฐานญาณนั้น ภพเป็นต้นทั้งหมดไม่เป็นที่พึงได้ มีโทษ ย่อมปรากฏดุจเรือถูกไฟไหม้ ดุจข้าศึกเงื้อมดาบฉนั้น นี้ชื่อว่า อาทินวานุปัสสนาญาณ^{๗๖}

๗) อาทินวญาณ หรือ อาทินวานุปัสสนาญาณ เป็นญาณที่คำนึงเห็นโทษ เมื่อเห็นสิ่งต่าง ๆ ล้วนต้องแตกดับสลายไปสิ้นไป คำนึงเห็นโทษที่จะเกิดขึ้นว่า สังขารนี้จะเกิดทุกข์ภัยอย่างแน่นอน จะมีการแตกสลายดับไปของสังขารโดยไม่มีส่วนเหลือ ถ้าไปอยากหรือยึดไว้ เป็นเหตุก่อให้เกิดทุกข์ในสังสารวัฏ คือการเวียนว่ายตายเกิดในภพน้อยภพใหญ่้นบชาติไม่ถ้วน อันเป็นบ่อเกิดแห่งกองทุกข์เป็นโทษไม่มีที่สิ้นสุด จึงเห็นสังขารทั้งปวงมีแต่จะก่อให้เกิดโทษ

๘) นิพพิทาญาณ หรือ นิพพิทานุปัสสนาญาณ เป็นญาณที่คำนึงถึงความเบื่อหน่ายจากการได้รับรู้ตามความเป็นจริงของสังขารหรือขันธ ๕ ว่า ล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวนและแตกดับไปในที่สุด ไม่สามารถควบคุมบังคับได้ตามความปรารถนาของตน จึงเกิดความเบื่อหน่ายต่อสังขารเป็นอย่างมาก เพราะปัญญาที่เข้าไปรู้ตามความเป็นจริงถึงที่สุดนี้เอง ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายความยึดถือในสังขารทั้งหลาย สภาวะจิตมีแต่ความเบื่อหน่ายในสังขารจากการได้รับรู้ความจริง

๙) มุญจितุกัมยตาญาณ หรือ มุญจितุกัมยตานุปัสสนาญาณ ญาณที่มีความหยั่งรู้ว่า ต้องการจะหนีให้พ้นไปเสียจากสังขารชนิดที่ก่อให้เกิดความทุกข์นี้ คือไม่มีความปรารถนาที่จะอาลัยกับสังขารนี้อีกต่อไป จิตใจมีแต่ความต้องการหนีให้พ้นไปจากสังขารคือขันธ ๕ ให้ได้ เปรียบเหมือนเนื้อติดบ่วงของนายพราน มันพยายามตะเกียกตะกายจนสุดกำลัง เพื่อจะหนีให้พ้นจากบ่วงนั้น เมื่อมันพ้นจากบ่วงได้ก็วิ่งหนีไปไกลและไม่กลับมาที่เดิมอีกเลย หรือเปรียบเหมือนบ้านที่ถูกไฟไหม้ คนที่อยู่ในบ้านก็พยายามหาทางวิ่งหนีออกจากกองไฟทันที ดังนั้นสภาวะจิตที่เข้าถึงมุญจิตุกัมยตาญาณนี้ มีแต่ความสะดุ้งกลัวและความตกใจอยากจะหนีให้พ้นจากขันธ ๕ เต็มที่แล้ว จึงมีความปรารถนาเพื่อให้หลุดพ้น

^{๗๕} สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, หน้า ๑๐๘๐.

^{๗๖} ขุ.จ.อ. (ไทย) ๖๗/๖/-/๖๕๑.

ออกจากชั้น ๕ อันเป็นความทุกข์ เพราะเห็นความจริงว่า อุปาทานชั้นทั้ง ๕ นี้เป็นตัวทุกข์ และพยายามหาทางหนีออกจากกองทุกข์ให้ได้^{๗๗}

๑๐) ปฏิสังขชาญาณ หรือ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ เป็นญาณที่พิจารณาทบทวนเพื่อให้เห็นทางหลุดพ้นไปเสียจากภัยเหล่านั้น เพราะมีโยนิโสมนสิการด้วยปัญญาเห็นแจ่มแจ้งว่า เบญจขันธ์นี้เป็นกองแห่งความทุกข์ เป็นทะเลแห่งความทุกข์ ที่น่ากลัวยิ่งนัก ทำให้จิตมีอุบายวิธีที่จะปลดปล่อยหรือปล่อยวางในเบญจขันธ์เหล่านี้ได้ จิตก็หลุดพ้นจากภัยเหล่านั้น เพราะได้พิจารณาทบทวนจนแน่ใจและมั่นใจว่าถูกต้องแล้ว

ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทมมรรค ได้อธิบายว่า เมื่อพระโยคีบุคคลนั้นเห็นแจ่มอยู่อย่างนี้แล้ว ปฏิสังขชาญาณเป็นนิมิตด้วยอนิจจลักษณะย่อมเกิดขึ้น, ปฏิสังขชาญาณอันเป็นไปด้วยทุกขลักษณะย่อมเกิดขึ้น, และปฏิสังขชาญาณเป็นนิมิตและเป็นไปแล้วด้วยอนัตตลักษณะก็ย่อมเกิด พระโยคีบุคคลนั้นเห็นว่า สัพเพ สงขารา สุญญา แปลว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นของว่างเปล่าดังนี้แล้ว จึงยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์พิจารณาสังขารทั้งหลายอยู่ จึงละความกลัวและความยินดีเสียได้ก็ย่อมวางเฉย มีตนเป็นกลางในสังขารทั้งหลาย ดุจบุรุษเห็นโทษของภริยาแล้วทิ้งภริยาเสียแล้ววางเฉย มีตนเป็นกลางในร่างกายของภริยานั้นไม่มีความอาลัยอีกแล้ว^{๗๘}

๑๑) สังขารุเปกขชาญาณ หรือ สังขารุเปกขานุปัสสนาญาณ เป็นญาณที่เป็นไปโดยความเป็นกลางวางเฉยต่อสังขาร เมื่อรู้เข้าใจตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงด้วยปัญญา รู้สังขารอย่างปรมาตม์แล้ว ก็วางใจเป็นกลาง (อุเบกขา) ต่อสังขารได้ ไม่ยินดีไม่ยินร้าย ไม่ติดใจในสังขารทั้งหลาย จึงโน้มโน้มที่จะมุ่งสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์คือพระนิพพาน วางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลายทั้งปวง

วิปัสสนาของกุลบุตรผู้บรรลุสังขารุเปกขชาญาณ ย่อมถึงความสุดยอด วุฏฐานคามินีวิปัสสนา คือ การวางเฉยในสังขารอย่างแรงกล้า ย่อมเกิดขึ้นแก่พระโยคาวจรผู้เสพสังขารุเปกขชาญาณนั้น มรรคจักเกิดขึ้นแก่พระโยคาวจรมัน เพราะเหตุนี้ พระโยคาวจรจึงวางเฉยในสังขาร พิจารณาสังขารทั้งหลายว่า ไม่เที่ยงก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี เป็นอนัตตาก็ดี ย่อมหยั่งลงสู่ภวังค์ มโนทวาราวชชนจิตย่อมเกิดขึ้นในลำดับต่อจากภวังค์ เพราะมนสิการปัญญาชั้น โดยอาการไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เห็นความจริงที่ปรากฏอยู่อย่างชัดเจน จิตก็ปล่อยวางเฉยจากสังขารทั้งปวง เข้าถึงความสงบนิ่งเรียกว่าสังขารุเปกขชาญาณ^{๗๙}

๑๒) อนุโลมญาณ หรือ สัจจानุโลมญาณ เป็นญาณที่เป็นไปโดยการหยั่งรู้ริยสัจ เมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลายแล้ว ญาณอันนำไปสู่ริยสัจย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ เมื่อพระโยคาวจรมนสิการอยู่อย่างนั้น ปฐมชวนจิตย่อมเกิดขึ้น ปฐมชวนจิตนั้นเรียกว่า บริกรรม ต่อจากบริกรรมนั้น ทุติชวนจิตย่อมเกิดขึ้นเหมือนอย่างนั้น ทุติชวนจิตนั้น

^{๗๗} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๙/๗/๒/-/๒๒๘.

^{๗๘} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๘/๗/๑/-/๖๔.

^{๗๙} ขุ.จู.อ. (ไทย) ๖๗/๖/-/๔๘๙.

เรียกว่า อุปจาร แม้ต่อจากอุปจารนั้น ตติยขวนจิตย่อมเกิดขึ้นเหมือนอย่างนั้น ตติยขวนจิตนั้นเรียกว่า อนุโลม นี่เป็นชื่อเรียกแยกกันของจิตเหล่านั้น แต่โดยไม่ต่างกันขวนจิต ๓ ดวงนี้ท่านเรียกว่า อาเสวนะ บ้าง บริกรรมบ้าง อุปจารบ้าง อนุโลมบ้าง ก็อนุโลมญาณนี้เป็นญาณสุดท้ายของวิปัสสนาอันเป็น ฐานฐานคามินี มีสังขารเป็นอารมณ์^{๘๐}

อนุโลมญาณเป็นปัจจัยแก่โคตรภูญาณ ด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัย อนุโลมญาณเป็น ปัจจัยแก่โวทาน ด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัย ๒ จริ่งอยู่ เมื่อบุคคลนั้น เสพอยู่ เจริญอยู่ กระทบทำให้ มากอยู่ ซึ่งสังขารเพกขาญาณนั้น อธิโมกขสัทธาที่ย่อมมีกำลังยิ่ง, วิริยะก็ประกอบไว้ได้ด้วยดี, สติก็ตั้ง มั่นคง, จิตก็สงบนิ่งหนักแน่นเป็นสมาธิ, สังขารเพกขาญาณ ก็ย่อมเป็นไปอย่างแก่กล้า จิตนั้น ย่อม พิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายว่า เป็นของไม่เที่ยง, เป็นความทุกข์, เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนด้วย สังขาร เพกขาโดยหวังว่า "มรรคจักเกิดขึ้นในบัดนี้ แล้วก็ลงสู่ภวังค์ ต่อจากภวังค์ มโนทวาราวชชนะก็เกิดขึ้น ทำสังขารทั้งหลาย โดยนัยที่สังขารเพกขาทำแล้ว เห็นแจ้งชัดแล้วนั้นแหละให้เป็นอารมณ์ว่า ไม่เที่ยง, เป็นทุกข์ หรือ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน ต่อจากมโนทวาราวชชนะนั้น ขวนจิตก็เกิดขึ้น ๒ ขณะ, ๓ ขณะ หรือ ๔ ขณะ รับเอาสังขารทั้งหลายทำให้เป็นอารมณ์ เหมือน อย่างนั้นนั่นแล ปัญญาญาณอัน สัมผัสกับขวนจิตนั้น ชื่อว่าอนุโลมญาณ จริ่งอยู่ อนุโลมญาณนั้น ย่อมอนุโลมตามวิปัสสนาญาณ ๘ ในเบื้องต้น เพราะเป็นกิจแห่งสังขญาณ, และอนุโลมตามโพธิปักขิยธรรม ๓๗ อันเป็นธรรมที่จะพึงบรรลุ ในเบื้องต้น^{๘๑}

๑๓) โคตรภูญาณ หรือ ญาณข้ามโคตรปุถุชนเข้าสู่พระอริยบุคคล เป็นญาณอันเกิดแต่ ปัญญาที่เป็นหัวต่อระหว่างภาวะที่เป็นปุถุชนและภาวะที่เป็นพระอริยบุคคล เมื่อโคตรภูญาณกระทำ นิพพานให้เป็นอารมณ์ดับไป ชื่อว่า โคตรภู เพราะครอบงำเสียได้ซึ่งโคตรปุถุชน และเพราะก้าวขึ้นสู่ โคตรอริยะ เพราะโคตรภูญาณนี้กระทำพระนิพพาน ชื่อว่า อนิมิตตะ ไม่มีนิมิตให้เป็นอารมณ์ในที่สุด แห่งอาเสวนะแห่งอนุโลมญาณของจิตที่เหนื่อยหน่ายจากสังขารทั้งปวงดุจน้ำตกจากใบบัว, ก้าวล่วง เสียซึ่งโคตรปุถุชน ซึ่งอันนับว่าปุถุชน, ซึ่งภูมิแห่งปุถุชน, หยั่งลงสู่โคตรแห่งอริยะ อันนับว่าอริยะ เป็น ภูมิแห่งอริยะ, ยังความเป็นปัจจัยให้สำเร็จแก่มรรคด้วยอำนาจปัจจัย ๖ คือ อนันตรระ, สมันตรระ, อาเสวนะ, อุปนิสสยะ, นัตถิ, วิคตะ อันเป็นไปในครั้งแรกความเสพในครั้งแรก, อันประชุมพร้อมกันใน ครั้งแรกในอารมณ์คือนิพพาน, ถึงยอดเป็นศีระวิปัสสนา ย่อมเกิดขึ้นกระทำให้เป็นภาพที่ให้หมุ่น กลับอีกไม่ได้^{๘๒}

๑๔) มรรคญาณ เป็นญาณอันสำเร็จให้เป็นพระอริยบุคคลมีตั้งแต่พระโสดาปัตติมรรคเป็น ต้น ต่อจากนั้น โคตรภูญาณ เมื่อกระทำนิโรธคือนิพพานให้เป็นอารมณ์ ก้าวล่วงโคตรปุถุชน หยั่งลงสู่ อริยโคตร เป็นธรรมชาติอันอมไปในนิพพานอารมณ์เป็นครั้งแรก อันไม่เป็นไปในภพอีกย่อมบังเกิดขึ้น แต่ญาณนี้ไม่จัดเป็นปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิติ และญาณทัสสนวิสุทธิติเป็นอัปโพหาริก ในระหว่างญาณ ทั้งสองเท่านั้น เพราะญาณนี้ตกไปในกระแสแห่งวิปัสสนา จึงถึงการนับว่าเป็นปฏิปทาญาณทัสสน

^{๘๐} ขุ.จ.อ. (ไทย) ๖๗/๖/-/-/๔๙๐.

^{๘๑} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๘/๗/๑/-/-/๔๓.

^{๘๒} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๘/๗/๑/-/-/๔๕.

วิสุทธหรือวิปัสสนา เมื่อบรรลุเป็นพระโสดาปัตติมรรค ย่อมทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ โดยข้ามโคตรภูญานันนั้นแล้ว ก็สามารถกำจัดสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิสังโยชน์ วิจิกิจฉาสังโยชน์และ สีสัพพตปรามาสสังโยชน์ ย่อมไม่เกิดขึ้น ในลำดับต่อนั้นนั้นผลญาณย่อมเกิดขึ้น

๑๕) ผลญาณ เมื่อมรรคญาณเกิดขึ้นแล้ว ผลญาณก็เกิดขึ้นเป็นลำดับถัดไปจากมรรคญาณนั้น ๆ ในขั้วมรรคจิตหนึ่งเท่านั้น ผลก็เกิดตามลำดับแต่ละชั้นของอริยบุคคล มีพระโสดาปัตติผลเป็นต้น ผลจิตนั้นเกิดขึ้นสองหรือสามขณะอันเป็นผลของโสดาปัตติมรรคนั้นนั้นแหละ เพราะผลจิตเป็นวิบากในลำดับต่อจากโลกุตระกุศล ในที่สุดแห่งผลจิต มโนทวาราวชชนจิตของพระโยคินั้น ตัดภวังค์จิตที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเกิดขึ้นเพื่อพิจารณา แต่โดยตรงโคตรภูญานันนั้น ท่านเรียกว่าเป็นที่สุดของวิปัสสนา

๑๖) ปัจจเวกขณญาณ เป็นญาณที่เกิดขึ้นมาเพื่อพิจารณา มรรค ผล นิพพานที่ได้สัมผัสมาแล้วไม่น้อยกว่า ๗ วันจนเกิดความมั่นใจว่า สภาวะอย่างนี้เป็นพระนิพพานอย่างแน่นอน ต่อมาจึงมีการพิจารณากิเลสที่ละไปแล้วและกิเลสที่ยังเหลืออยู่ ประมาณ ๗ วัน สภาวะจิตในขณะนั้นมีความสว่างโล่ง ไม่มีความทุกข์ใด ๆ มาเกี่ยวข้องตลอดถึงความว่างก็มีไม่เลย คือร่างกายและจิตใจมีแต่ความสดชื่นอยู่ตลอด สภาวะจิตมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ (ส่วนการบรรลุเป็นพระอรหันต์ ท่านไม่ได้พิจารณากิเลสที่เหลืออยู่ คือพิจารณาเพียงพระนิพพานและกิเลสที่ละไปแล้ว) เป็นอันว่า จบกระบวนการบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ในขั้นหนึ่ง ๆ ตามวิธีปฏิบัติธรรม แบบวิปัสสนาญาณ ๑๖ หรือเรียกว่า โสฬสญาณ

ดังนั้น วิธีการปฏิบัติตามวิปัสสนาญาณ ๑๖ เป็นวิธีการที่ปฏิบัติโดยใช้หลักมหาสติปัฏฐาน ๔ นำเอาข้อใดข้อหนึ่งมาเป็นอารมณ์ ในการกำหนดรู้ตามลำดับตั้งแต่วิปัสสนาญาณแรกจนถึงปัจจเวกขณญาณ คือ ถ้าผู้ปฏิบัติบรรลุด้วยมรรคเบื้องบน ๓ ปัจจเวกขณญาณ ที่มีหน้าที่พิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว ว่า กิเลสเหล่านั้นเราละได้แล้ว และพิจารณาว่ากิเลสเหล่านี้ยังเหลืออยู่ ในที่สุดก็พิจารณาอมตนิพพานว่า ธรรมนี้อันเราได้แห่งตลอดแล้ว การพิจารณาสภาวะธรรมเหล่านี้ย่อมเกิดมีแก่พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี พิจารณาเหมือนกัน แต่สำหรับอรหันต์ เมื่อท่านได้บรรลุธรรมแล้วไม่มีการพิจารณากิเลสที่เหลือ คือ มีการพิจารณาเพียงกิเลสที่ประหวนได้เด็ดขาดแล้วด้วยองค์มรรคทั้ง ๔

สรุปความว่า เมื่อพระพุทธองค์ได้ตรัสรู้ครั้งแรกก็พิจารณาเห็นว่า ธรรมที่ได้บรรลุนี้มีความละเอียดอ่อนสุขุมคัมภีรภาพ ยากต่อบุคคลที่จะรู้เข้าใจและปฏิบัติได้ ต่อมาเมื่อได้ทรงพิจารณาแล้วเห็นว่า บุคคลในโลกนี้มีหลายจำพวก บางพวกสอนได้ และบางพวกสอนไม่ได้ เปรียบเสมือนบัว ๔ เหล่า (ตามนัยอรรถกถา) หรือ ๓ เหล่า (ตามนัยพระไตรปิฎก) มนุษย์ทุกคนมีสิทธิ์ที่จะตรัสรู้ธรรมได้ เช่นเดียวกับพระองค์ จึงทรงตกลงพระทัยในการนำพระธรรมมาสั่งสอนเวไนยสัตว์ จึงมีบุคคลผู้สามารถบรรลุธรรมได้ เป็นบุคคลผู้ประเสริฐ, เป็นผู้บรรลุคุณธรรมพิเศษ คือมีตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไปจนถึงพระอรหันต์ เป็นผู้พ้นแล้วจากกองทุกข์ทั้งปวง

๒.๖ ผลการบรรลุธรรม

ผลของการบรรลุธรรมนั้นสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทคือ (๑) บรรลุโลกีย์ธรรม หมายถึง ผลของการปฏิบัติเริ่มตั้งแต่ได้อัปนาสมาธิ ได้ฌาน มีปฐมฌานเป็นต้น ได้สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ ได้อภิญญา ๕ และการบรรลุฝ่ายโลกีย์ธรรมนั้น มีอารมณ์เป็นบัญญัติอย่างเดียว (๒) บรรลุโลกุตระธรรม หมายถึง ผลของการปฏิบัติเริ่มตั้งแต่ได้อัปนาสมาธิ ได้ฌาน มีปฐมฌานเป็นต้น ได้สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ ได้วิชา ๓ ได้ปฏิสัมภทา ๔ ได้อภิญญา ๖ ได้วิโมกข์ ๘ ได้เป็นพระอริยบุคคลเบื้องต้น ตั้งแต่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ส่วนการบรรลุธรรมฝ่ายโลกุตระธรรมนั้น มีอารมณ์เป็นปรมาตม์อย่างเดียว

ตัวอย่าง เช่น ท่านพระพุกกุลเถระ ผู้มีอุปนิสัยที่เคยได้อบรมจนได้ฌานสมาบัติมาแล้ว เมื่อจิตหลุดพ้นจากอาสวกิเลสย่อมมีญาณพิเศษเกิดขึ้นมาด้วย ได้แก่ ได้วิชา ๓ ปฏิสัมภทา ๔ อภิญญา ๖ วิโมกข์ ๘ ตามแต่อุปนิสัยและบุญบารมีที่ได้สั่งสมมาแต่อดีต จึงทำให้ท่านได้รับคุณวิเศษอย่างนี้ และจะอธิบายผลแห่งการบรรลุธรรมตามลำดับไป

๒.๖.๑ วิชา ๓ วิชา คือ ความรู้แจ้งรู้วิเศษ มี ๓ ประการ ได้แก่

- ๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณเป็นเหตุให้ระลึกขึ้นชั้ที่อาศัยอยู่ในก่อนได้ คือการระลึกชาติได้
- ๒) จุตูปปาตญาณ ญาณกำหนดรู้จติและอุปัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า ทิพพจักขุญาณ
- ๓) อสวักขยญาณ ญาณที่หยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ ความตรัสรู้^{๘๓}

๒.๖.๒ ปฏิสัมภทา ๔ ปฏิสัมภทา คือ ปัญญาที่แตกฉานในด้านต่าง ๆ มี ๔ ประการเช่น

- ๑) อัตถปฏิสัมภทา ได้แก่ ญาณอันถึงความแตกฉานในอรรถ ปัญญาแตกฉานในอรรถ ปรีชาแจ้งในความหมาย เห็นข้อธรรมหรือความย่อ ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายความออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่ง ก็สามารถแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อกออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผลสามารถทำให้แจ้งและกำหนดที่พร้อมด้วยลักษณะของประเภทแห่งอรรถ
- ๒) ธัมมปฏิสัมภทา ได้แก่ ญาณอันถึงความแตกฉานในธรรม ปัญญาแตกฉานในธรรม มีความปรีชาเห็นแจ้งในหลักธรรมที่ย่นนำมาอรรถอธิบายให้พิสดารได้ หรือสามารถจับใจความที่พิสดารมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อย่อได้ เห็นผลอย่างหนึ่งก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้ สามารถทำให้แจ้งและกำหนดที่พร้อมด้วยลักษณะของประเภทแห่งธรรม

^{๘๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๐.

๓) นิรุตติปฏิสัมพันธ์ ได้แก่ ญาณอันถึงความแตกฉานในภาษา ปัญญาแตกฉานในภาษาต่าง ๆ ปรีชาแจ้งในภาษา รู้ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติ และภาษาต่าง ๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้ง่าย สามารถทำให้แจ้งและกำหนดที่พร้อมด้วยลักษณะของประเภทแห่งภาษา

๔) ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ ได้แก่ ญาณอันถึงความแตกฉานในปฏิภาณ ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ปรีชาแจ้งในความคิดทันการ มีไหวพริบซุ่มซาบในความรู้ที่มีอยู่ เอามาเชื่อมโยงเข้า สร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมเข้ากับเหตุการณ์^{๘๔}

๒.๖.๓ อภิญญา ๖ อภิญญา คือ ความรู้ที่ยั่งยืน มี ๖ ประการได้แก่

- ๑) อิทธิวิธี คือ ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้^{๘๕}
- ๒) ทิพโอสถ คือ ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์
- ๓) เจโตปริยญาณ คือ ญาณที่สามารถกำหนดรู้วาระจิตของผู้อื่นได้
- ๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ญาณที่สามารถทำการระลึกชาติได้
- ๕) ทิพพจักขุ คือ ญาณที่สามารถทำให้เกิดตาทิพย์
- ๖) อาสวักขยญาณ คือ ญาณที่สามารถทำให้สิ้นอาสวะ กิเลสได้

๒.๖.๔ วิโมกข์ ๘ วิโมกข์ ได้แก่ ความหลุดพ้น ภาวะที่จิตปลอดพ้นจากสิ่งรบกวนและน้อมดึงลงไปเป็นอารมณ์นั้น ๆ อย่างปล่อยตัว ซึ่งเป็นไปในขั้นตอนต่าง ๆ มี ๘ ประการเช่น^{๘๖}

๑) ผู้มีรูป มองเห็นรูปทั้งหลาย ได้แก่ อรูปฌาน ๔ ของผู้ได้ฌานโดยเจริญกุสณ กำหนดวัตถุในกายของตน เช่น สีผม

๒) ผู้มีรูปสัญญาภายใน มองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก ได้แก่ รูปฌาน ๔ ของผู้ได้ฌานโดยเจริญกุสณกำหนดอารมณ์ภายนอก

๓) ผู้น้อมใจดึงไปว่า “งาม” ได้แก่ ฌานของผู้เจริญวรรณกุสณ กำหนดสีที่งาม หรือเจริญอัปมัณญา

๔) เพราะล่วงเสียซึ่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะปฏิขันธ์ญาคดับไป เพราะไม่ใส่ใจนันทตสัญญา คือความสำคัญสภาวะต่าง ๆ กันเป็นเครื่องเศร้าหมองจิต จึงละนันทตสัญญาเสียได้^{๘๗} เข้าถึงอากาสนัญจายตนะ โดยมนสิการว่า อากาศหาที่สุตมิได้ ๆ

๕) เพราะล่วงเสียซึ่งอากาสนัญจายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ โดยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุตมิได้ ๆ

^{๘๔} อง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๑/๑/-/๑๘๖., ชุ.อิติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/-/๒๓๓.

^{๘๕} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑/๑/-/๓๙๙.

^{๘๖} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๒/๑/-/๒๗๔.

^{๘๗} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑/๑/-/๑๔๙.

๖) เพราะล่วงเสียซึ่งวิญญูณญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง อากิญจัญญายตนะ โดยมนสิการว่า ไม่มีอะไรเลย ๆ

๗) เพราะล่วงเสียซึ่งอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงเนวสัญญานา- สัญญายตนะอยู่

๘) เพราะล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงสัญญา- เวทิตถธนิโรธ^{๘๘}

๒.๖.๕ ประเภทของนิพพาน

- **พระนิพพานมี ๑ ประเภท** คือความสิ้นราคะ เป็นนิพพานอย่างหนึ่ง ความสิ้นโทสะเป็น นิพพานอย่างหนึ่ง ความสิ้นโมหะเป็นนิพพานอย่างหนึ่ง^{๘๙} แม้อกุศลมูลที่สิ้นไปทั้ง ๓ เหล่านั้นก็ขึ้นชื่อ ของพระนิพพานเท่านั้น จึงนำสูตรมาว่า อวิชชา และ ตัณหาอาศัยพระนิพพานแล้วหักไปในพระ นิพพานนั้น สิ้นไปในนิพพานนั้น จะไม่ถึงความเป็นอะไร ๆ ในที่ไหน ๆ เมื่อกล่าวอย่างนี้แล้วปรวาทิ (ผู้มีวาทีในลัทธิภายนอกพระศาสนา) ก็จะถึงความเป็นผู้ดุษณีภาพ

- **นิพพานมี ๒ ประเภท** คือ

๑) **สอุปาทิเสสนิพพาน**^{๙๐} คือ พระอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำ เสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์อันตนบรรลุแล้ว สงโยชนในภพนี้สิ้นแล้ว หลุดพ้นโดยชอบ แล้ว แต่ยังรับรู้อารมณ์สุขและทุกข์อยู่เพราะผู้บรรลุธรรมยังมีชีวิตอยู่ก็ย่อมได้รับอารมณ์เหล่านั้นเป็น ธรรมดา ซึ่งอารมณ์เหล่านั้นไม่ทำให้ท่านเกิดความทุกข์ทางใจเลย ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไป แห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะ ของผู้ปฏิบัติเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน

๒) **อนุปาทิเสสนิพพาน** คือ ภิกษุผู้เป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุแล้ว มีสังโยชนในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ เวทนาทั้งปวงในอดีตภพนี้แหละของภิกษุนั้น เป็นธรรมชาติอันกิเลส ทั้งหลายมีตัณหาเป็นต้นให้เฟลิดเฟลินมิได้แล้วจักเย็น เรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ

- **นิพพานมี ๓ ประเภท** คือ ความสิ้นไปแห่งอกุศลมูลทั้ง ๓ ได้แก่ ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ และความสิ้นไปแห่งโมหะ จัดเป็นนิพพาน ๓ ก็มี^{๙๑}

- **นิพพานมี ๓ ประเภท** คือ (๑) กิเลสปรินิพพาน (๒) ชั้นธปรินิพพาน (๓) ธาตุปรินิพพาน ทั้ง ๓ อย่างนี้ จัดเป็นนิพพาน ๓ การดับกิเลสที่โพธิบัลลังก์ การดับชั้นธได้ ที่เมืองกุสินารา การดับธาตุ จักมีในอนาคตทั้ง ๓ อย่างนี้จัดเป็นนิพพาน ๓ พระธาตุทั้งหลายจากภพแห่งนาคก็ดี จากพรหมโลกก็ ดี จักไปสู่มหาโพธิบัลลังก์ทีเดียว พระธาตุแม้มีประมาณเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ก็จักไม่อันตรายกันไปเลย

^{๘๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, หน้า ๒๑๘.

^{๘๙} อภ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๒/๑/-/๑๖๘.

^{๙๐} ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/-/๓๐๔., ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๐/๒/๓/๑/๘๙.

^{๙๑} อภ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๒/๑/-/๑๖๘.

พระธาตุทั้งหมดก็จะรวมกันเป็นกองอยู่ในมหาโพธิบัลลังก์ รวมกันอยู่แน่นเหมือนกองทองคำฉะนั้น
แปลงฉัพพรรณรังสีออกมา พระธาตุเหล่านั้นจักแผ่ไปตลอดพื้นโลกธาตุ^{๙๒}

- **นิพพานมี ๓ ประเภท** มีอีกคือ พระโยคาวจร เมื่อเห็นความยึดมั่นสังขารนิमित โดยความ
น่ากลัวถูกต้องแล้ว ๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะมีจิตโน้มไปในสุญญตนิพพาน ชื่อว่า สุญญตวิหาร
เมื่อเห็นนิमित โดยความน่ากลัวถูกต้องแล้ว ๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะมีจิตโน้มไปใน อนิมิตต-
นิพพาน ชื่อว่า อนิมิตตวิหาร เมื่อเห็นปณิธิ โดยความน่ากลัว ย่อมเห็นความเสื่อมถูกต้องแล้ว ๆ ย่อม
เห็นความเสื่อมเพราะมีจิตโน้มไปใน อปฺปณิหิตนิพพาน ชื่อว่า อปฺปณิหิตวิหาร ^{๙๓}

- **นิพพานมี ๔ ประเภท** ก็มี คือ ความสิ้นไปแห่งอุปาทาน ๔ จัดเป็นนิพพาน ๔ ได้แก่
ความไม่ยึดมั่นถือมั่นกามุปาทาน ความสิ้นไปแห่งทิฏฐูปาทาน ความสิ้นไปแห่งสีลัพตูปาทาน และ
ความสิ้นไปแห่งอัตตวาตูปาทาน ^{๙๔}

- **นิพพานมี ๕ ประเภท** ก็มี คือ ความสิ้นไปแห่งนิวรณ์ ๕ อย่าง ก็จัดเป็นนิพพาน ๕
ได้แก่ ความสิ้นไปแห่งกามฉันทนิวรณ์ ๑ ความสิ้นไปแห่งพยาบาทนิวรณ์ ๑ ความสิ้นไปแห่งถีนมิถ-
นิวรณ์ ๑ ความสิ้นไปแห่งวิจิกิจฉานิวรณ์ ๑ และความสิ้นไปแห่งอุทธัจจกุกกุกจนิวรณ์ ๑ ^{๙๕}

- **นิพพานมี ๖ ประเภท** ก็มี คือ เมื่อความสิ้นไปแห่งตัณหาทั้ง ๖ อย่าง ก็ชื่อว่าเป็น
นิพพาน ๖ อย่าง เมื่อสิ้นอนุสัยทั้ง ๗ อย่าง ก็ชื่อนิพพาน ๗ อย่าง เมื่อสิ้นมิถิตตะทั้ง ๘ อย่าง ก็ชื่อ
ว่าเป็นนิพพาน ๘ คือ มิถิตตะ ^{๙๖}

เมื่อสิ้นไปแห่งธรรมอันเป็นมูลรากของตัณหาทั้ง ๙ อย่าง ก็มีนิพพาน ๙ อย่าง เมื่อสิ้นไป
แห่งสังโยชน์ ๑๐ อย่าง ก็มีนิพพาน ๑๐ อย่าง เมื่อสิ้นไปแห่งกิเลส ๑,๕๐๐ อย่าง ก็ชื่อนิพพานแต่
ละอย่าง ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้นนิพพานจึงมีมากไม่มีประมาณ^{๙๗}

สรุปความว่า นิพพาน แปลว่า ไม่มีเครื่องร้อยรัด ไม่มีเครื่องเสียดแทง ไม่มีลูกศร หรือหลุด
พ้นจากเครื่องร้อยรัดทั้งปวง หลุดพ้นจากเครื่องเสียดแทงทั้งปวง หลุดพ้นจากลูกศรทั้งปวง และจง
ถือเอาว่า ความสิ้นไปแห่งกิเลสทั้งหลาย มีรากเป็นต้น ชื่อว่า นิพพาน หรือ เป็นธรรมชาติที่ดับสนิท
แห่งสมุทัยคือตัวตัณหา มีสันติสุขเป็นลักษณะ ไม่มีการเกิด ไม่แตกดับ เป็นธรรมที่อยู่นอกภพ พระ
นิพพานจึงมีลักษณะอย่างเดียวกันเท่านั้น คือมีความสิ้นไปแห่งอาสวะกิเลสทั้งปวง ดังนั้น นิพพาน
หมายถึง การดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งหลายอย่างเด็ดขาดโดยไม่มีส่วนเหลือ มี ๒ แบบคือ นิพพาน
ของพระอริยบุคคลที่กำจัดกิเลสได้หมดแล้วแต่ท่านยังมีชีวิตอยู่ และนิพพานของพระอริยบุคคลที่ดับ
ทั้งกิเลสดับทั้งชีวิตคือท่านไม่มีชีวิตอยู่ เรียกว่า ปรินิพพานไปแล้ว

^{๙๒} ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๕/๓/๑/-/๒๔๕.

^{๙๓} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๖๘/๗/๑/-/๗๓๑.

^{๙๔} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๒/๑/-/๑๖๘.

^{๙๕} ชุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๖/๑/๕/-/๕๑.

^{๙๖} ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๖/๓/๒/-/๒๓๓.

^{๙๗} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๒/๑/-/๑๖๙.

๒.๗ สรุปท้ายบท

จากการศึกษาเนื้อหาของการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาข้างต้นพอสรุปได้ว่า การบรรลุธรรม หมายถึง การตรัสรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ได้เข้าถึงมรรค ๘ และนิพพาน ๑ เป็นพระอริยบุคคล มีพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ตามลำดับ ด้วยการปฏิบัติตามหลักโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ อันเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ธรรมในทางพระพุทธศาสนา และการบรรลุธรรมนั้น มีความแตกต่างกันไปตามบุญบารมีที่เคยสั่งสมมา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น บางท่านบรรลุธรรมด้วยการฟัง บางท่านบรรลุธรรมด้วยการปฏิบัติตามหลักวิปัสสนาญาณ ๘ หรือ ญาณ ๑๖ บางท่านบรรลุธรรมด้วยการเจริญอนุปัสสนาญาณ ๗ บางท่านบรรลุธรรมด้วยโยนิโสมนสิการ คือการพิจารณาตัจปัญจกกรรมฐาน บางท่านบรรลุธรรมด้วยการตอบปัญหาจากพระพุทธองค์ ดังนั้นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาจึงมีหลายระดับที่มีความสามารถแตกต่างกันมากมาย จนทำให้พระพุทธองค์ต้องประทานตำแหน่งต่าง ๆ แก่พระสาวกให้เหมาะสมตามฐานะเป็นผู้เลิศ เรียกว่า “พระอัสติมหาสาวก”

การบรรลุธรรมได้นั้นต้องอาศัยวิธีการปฏิบัติหลายอย่าง เช่น การตั้งสติกำหนดพิจารณาให้เห็นลมหายใจเข้าออกก็ดี หรือ กำหนดอาการเคลื่อนไหวของร่างกายทุกส่วนตลอดถึงอาการพองยุบก็ดี เมื่อสติเพ่งจดจ่อกำหนดอยู่กับอาการเหล่านั้นอย่างต่อเนื่องแล้ว นิเวศน์ทั้งหลายก็ไม่สามารถเข้ามาครอบงำจิตใจได้ จิตที่ประกอบด้วยสติ มีการตื่นตัวรู้พร้อมตลอดเวลา จนเห็นความเคลื่อนไหวของรูปนามอย่างต่อเนื่อง เมื่อสติตามกำหนดพิจารณาให้เห็นอย่างนี้ เวทนาก็เกิดขึ้น ทำให้เกิดตัณหา เมื่อตัณหาเกิดขึ้น ทำให้อุปาทานเกิดขึ้นตามลำดับ สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยที่ทำให้จิตเกิดความดิ้นรนไปตามกระแสแห่งตัณหา เมื่อสติกำหนดรู้ทัน ย่อมข้ามพ้นจากความสงสัยไปได้ เห็นความเป็นไปของเวทนาที่เกิดขึ้นจากรูปนาม ที่กำลังมีการเปลี่ยนแปลงได้อย่างชัดเจน เห็นไตรลักษณ์ที่กำลังปรากฏว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทำให้จิตเกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด และปล่อยวางไม่ยึดติดในสังขารทั้งหลายอีกต่อไป จิตเข้าถึงความรู้แจ้งเห็นจริงในอริยมรรค อริยผลตามลำดับต่อไป

หลักธรรมที่ช่วยสนับสนุนในการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การบรรลุธรรมนั้นมี ๓ ประการคือ (๑) การไม่ทำบาปทั้งปวง คือ เพียรพยายามไม่ให้บาปอกุศลทั้งหลายเกิดขึ้นอยู่ในจิตใจของตน และเพียรพยายามละบาปอกุศลทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เกิดขึ้นอีก (๒) การทำกุศลให้ถึงพร้อม คือ เพียรพยายามสร้างกุศลทั้งหลายที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพียรพยายามรักษากุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมลง (๓) การชำระจิตของตนให้ขาวรอบ ด้วยการปฏิบัติตามหลักโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ฉะนั้น ธรรมเหล่านี้ สามารถช่วยสนับสนุนทำให้เกิดความสำเร็จประโยชน์ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานได้เป็นอย่างดี ผู้ที่มีความต้องการเพื่อจะสลัดออกจากกองทุกข์ ก็ควรศึกษาให้เข้าใจและนำไปประพฤติปฏิบัติอยู่เนือง ๆ คือกระทำให้มาก เจริญให้มาก เมื่อบุญบารมีเต็มพร้อมก็สามารถบรรลุธรรมได้โดยไมยาก แต่ถ้ายังไม่ได้บรรลุธรรม ก็จะเป็นอุปนิสัยแห่งความเป็นพระอรหันต์จะเกิดขึ้นในกาลข้างหน้า

เพราะฉะนั้น การเข้าถึงมรรคผลนิพพานได้นั้น ก็ต้องละอาสวะกิเลสทั้งปวง มีราคะ โทสะ โมหะเป็นต้นให้สิ้นไป เพราะว่าสภาวะแห่งพระนิพพานนั้นเป็นนามธรรม มีอยู่ภายในจิตใจที่ปราศจาก กิเลสเท่านั้น และผู้ที่ต้องการความสุขในพระนิพพาน ควรตั้งใจปรารถนาความเพียรเพื่อละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพตปรามาสให้ได้ จึงจะเห็นกระแสแห่งพระนิพพานแน่นอน

บทที่ ๓

การบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุนิพพานในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

การบำเพ็ญบารมีในทางพระพุทธศาสนานั้น มิใช่เป็นเรื่องที่ทำได้โดยง่าย ๆ เลย ต้องมีศรัทธาอย่างแรงกล้า เชื่อมั่นไม่หวั่นไหวในสิ่งที่ตนกระทำเพื่อให้ได้บรรลุเป้าหมายที่สูงสุดตามที่ตนปรารถนาไว้และต้องผ่านอุปสรรคมากมายหลายอย่างตลอดถึงต้องแลกด้วยชีวิตก็มี และหัวข้อที่จะต้องศึกษามีดังนี้

- ๓.๑ ความหมายของบารมี
- ๓.๒ การบำเพ็ญบารมี
- ๓.๓ หลักการบำเพ็ญบารมี
- ๓.๔ หลักธรรมกับการบำเพ็ญบารมี
- ๓.๕ ความสำคัญของการบำเพ็ญบารมี
- ๓.๖ สรุปท้ายบท

๓.๑ ความหมายของบารมี

บารมี หมายถึง คุณงามความดีที่ได้บำเพ็ญไว้แล้ว หรือ ข้อวัตรปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความสุขอันสูงสุด คือพระนิพพาน และคำว่า บารมี ภาษาบาลีว่า ปารมี และมีศัพท์วิเคราะห์ว่า

ปรหม์ นิพพานัน อธิคจฺจติ เอตยาติ = ปารมี แปลความว่า ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องถึงภาวะสูงสุด คือพระนิพพาน (ปรม + ณี)

ปรหม์ ปาเปตฺติติ = ปารมี แปลความว่า ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงพระนิพพาน (ปรม + ณี)

ปรหม์ ปาเปติ เอตยาติ = ปารมี ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องให้ถึงพระนิพพาน(ปรม + ณี)

ปร อติเรกัม มชฺชติ สักกิสสมลโถติ = ปารมี แปลความว่า ข้อปฏิบัติที่หมดจดอย่างยิ่งจากมลทิน คือ สักกิส (ปร + มชช + ณ + อี)^๑

บารมี ภาษาบาลีว่า มุณาติ วา ปาริ นิพพานัน ยถาวโต, ตตถ วา สตเต มิโนติ ปกฺขิปตฺติ = ปารมี แปลความว่า ธรรมชาติใดย่อมรู้ซึ่งฝั่งคือนิพพานตามความเป็นจริง หรือว่า บรรลุเหล่าสัตว์ไว้ในนิพพานนั้น เหตุนั้นธรรมชาตินั้น ชื่อว่า ปารมี^๒

^๑ พระมหาโพธิวงศาจารย์, พจนานุกรมเพื่อการศึกษา ชุด ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ โรงพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๕๘), หน้า ๕๗๕.

^๒ พระอัครคังสเถระ, สัททนีติธาตุมาลา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัฒนาการ พิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๙๓๙.

สมาธิ วิชชาวลีปารมีคโต แปลความว่า เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งบารมีคือที่สุด โดยความเป็นผู้ชำนาญในสมาธิอันมีวิตกและมีวิจารณ์เป็นต้น และในวิชชาที่มีพุทเพนิวาสนญาณเป็นต้น^๓

บารมี หมายถึง คุณธรรมความดี ที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อที่จะบรรลุจุดมุ่งหมายให้สูงสุด มีบทวิเคราะห์ว่า กิเลสอัน สัตตทาน มินาติ หีสตีติ = บารมี แปลความว่า ปฏิบัติโดยยอมจำนน คือ ย่อมฆ่าซึ่งข้าศึกคือกิเลสของสัตว์ทั้งหลายเหตุฉะนั้น ปฏิบัติทานั้น ชื่อว่า บารมี^๔

ชีวิต ยาจเก ทตวา อิมิ ปารมี ปูริยิ แปลความว่า เราได้ให้ชีวิตเป็นทานแก่ยาก จึงยังบารมีนี้ให้เต็มได้ จริงอยู่ในที่นี้พึงทราบทานบารมี ทานอุปบารมีใน ๘ จริยาที่เลื้อยตามสมควร เว้นสสบัณฑิตจริยา ก็เพราะในสสบัณฑิตจริยาเป็นทานปรมัตถบารมี^๕

ดังนั้น บารมี หมายถึง คุณงามความดีที่บุคคลได้สั่งสมขึ้นมา หรือ การบำเพ็ญบุญบารมี เพื่อให้ความสุขสมตามความประสงค์

- บารมี ๑๐

บารมี หมายถึง พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ที่ได้อุบัติขึ้นในโลกนี้ ล้วนแต่ได้สร้างสมบุญบารมีมานับเป็นชาติไม่น้อยเลย และการบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ นั้นคือเริ่มตั้งแต่

(๑) ทานบารมี คือ การให้ การเสียสละอย่างยิ่งยวด ได้แก่ เจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปสรรคต่าง ๆ โดยมีความกรุณาและปัญญากำกับ

(๒) ศีลบารมี คือ การรักษากาย วาจา ให้อยู่ในหลักความประพฤติที่เป็นแบบแผนอย่างยิ่งยวด ได้แก่ ความประพฤติทางกาย วาจา ด้วยการงดเว้น สิ่งที่ไม่ควรทำ และมีความตั้งใจที่จะกระทำการที่ควรทำ เป็นต้น

(๓) เนกขัมมบารมี คือ การออกบวช ปลีกตัวปลีกใจออกจากกามอย่างยิ่งยวด ได้แก่ การมีจิตคิดออกจากกามและภพ อันมีการเห็นโทษของกาม และภพทั้งหลาย เป็นเบื้องต้น

(๔) ปัญญาบารมี คือ การรอบรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และรู้จักแก้ไขจัดการ อย่างยิ่งยวด ได้แก่ การรู้เหตุแห่งความเสื่อม เรียกว่า อุปายโกศล การรู้เหตุแห่งความเจริญ เรียกว่า आयโกศล รู้อุปายในวิธีการที่จะหลีกเลี่ยงหนทางเสื่อม มาดำเนินทางเจริญ เรียกว่า อุปายโกศล คือ ความรู้ลักษณะทั่วไปและลักษณะเฉพาะของธรรมทั้งหลาย

(๕) วิริยบารมี คือ ความเพียร แก่ล้าวกล้า ไม่เกรงกลัวต่ออุปสรรค พยายามบากบั่นอุตสาหะเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่ อย่างยิ่งยวด ได้แก่ การขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกายและใจ อยู่เสมอ ๆ

^๓ ชุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๓/๒/๓/๔/๔๔๒.

^๔ พระภควานาพิศาลเมธี วิ., วิปัสสนาภควานา ที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสารสินไทยการพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๖๕.

^๕ ชุ.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๔/๓/-/๑๗๖.

(๖) ขันติบารมี คือ ความอดทน ความทนทานของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผลอย่างยั่งยืนยวด ได้แก่ ความตั้งใจที่จะอดทนต่อความผิดอันสัตว์ทั้งหลายกระทำแล้วไม่โกรธ

(๗) สัจจบารมี คือ การพูดจริง การทำจริง และความจริงใจ การมีความจริงใจที่จะกระทำสิ่งใดแล้ว ทำสิ่งนั้นให้ได้จริง ๆ อย่างยั่งยืนยวด ได้แก่ การไม่กล่าววาจาที่ไม่ฉลาดเคลื่อนจากความ เป็นจริง มีความเที่ยงตรงต่อคำพูดของตน

(๘) อธิษฐานบารมี คือ การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว มีปณิธานแน่วแน่ ในการที่จะกระทำ ความดี ละความชั่วอย่างยั่งยืนยวด การตั้งมั่นสมาทานไม่หวั่นไหว ได้แก่ ความตั้งมั่นที่เป็นไปในการ เจริญกุศลธรรมต่าง ๆ ให้อย่างยิ่ง ๆ ขึ้นไป

(๙) เมตตาบารมี คือ ความปรารถนาดี มีไมตรีจิตคิดเกื้อกูลให้ผู้อื่น และเพื่อนร่วมโลก ทั้งปวงให้มีความสุขความเจริญ อย่างยั่งยืนยวด ได้แก่ การมีจิตใจไม่ประทุษร้ายต่อใคร ๆ มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่เพื่อนร่วมโลก โดยมีความกรุณาและอุบายโกลศ กำกับ

(๑๐) อุเบกขาบารมี คือ ความวางใจเป็นกลางเที่ยงธรรม และดำรงอยู่ในธรรม ไม่เอนเอียง หรือหวั่นไหวไปกับอารมณ์ต่าง ๆ ด้วยอำนาจแห่งความยินดี ยินร้าย ชอบหรือไม่ชอบ รัก หรือ ชัง อันเป็นไปด้วยแรงแห่งความเข้ายวนยั่วยุใด ๆ ที่ทำให้เกิดปฏิฆะ ความขัดเคือง โดยมีความกรุณาและอุบายโกลศกำกับอย่างยั่งยืนยวด^๖

บารมีทั้ง ๑๐ อย่างนี้ แต่ละอย่างแบ่งออกเป็น ๓ ประการ ตามลำดับแบบปกติ แบบปานกลาง และแบบอุกฤษฏ์ เช่น ทานบารมี คือ การบริจาคทรัพย์ของตนให้เป็นทานแก่ผู้อื่นทั่ว ๆ ไป, ทานอุปบารมี คือ การให้อวัยวะ เลือด เนื้อของตนเป็นทาน, และ ทานปรมัตถบารมี คือ การให้ชีวิตของตนเป็นทาน, เป็นต้น ฉะนั้นบารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้ แต่ละบารมีแบ่งออกเป็น ๓ รวมเป็นบารมี ๓๐ ทิศ ได้แก่บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ ตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญมหาบริจาค ๕ ประการ คือ บริจาคทรัพย์ บริจาคอวัยวะ บริจาคลูก บริจาคเมีย บริจาคชีวิต ทรงบำเพ็ญจริยา ๓ คือ ญาติตถจริยา โลกัตถจริยา และพุทธตถจริยา^๗

สรุปความว่า การบำเพ็ญบารมี หมายถึง การสั่งสมบุญกุศลด้วยการกระทำคุณงามความดีต่าง ๆ ในการเสียสละทั้งกำลังกายกำลังใจและกำลังทรัพย์ แก่สมณะ ชี พราหมณ์ หรือคนอนาถาเป็นต้น เพื่อให้ได้มาประโยชน์สูงสุด กล่าวคือ เข้าถึงมรรคผลนิพพานอันเป็นที่ดับทุกข์ และการสร้างบารมีเพื่อบรรลुरुธรรมในทางพระพุทธศาสนา ไม่ใช่เป็นเรื่องง่ายเลย ถ้าอธิษฐานจิตปรารถนาอยากบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งแล้ว ก็ต้องพยายามบำเพ็ญบารมีทั้ง ๓๐ รวมทั้งมหาบริจาค ๕ จริยา ๓ ให้บริบูรณ์ พร้อมทั้งได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าในอดีตแล้ว จึงจะมีโอกาสได้สำเร็จผลสมหวังแน่นอน

^๖ จุ.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๑/๒/-/๔๔๑.

^๗ อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๑/๑/-/๑๖๖., จุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๔/-/๑๖๖.

๓.๒ การบำเพ็ญบารมี

การบำเพ็ญบารมี หมายถึง การสร้างคุณงามความดีที่พระโพธิสัตว์พยายามบำเพ็ญเพื่อ บรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ข้ามพ้นจากโอฆสงสาร เข้าถึงฝั่งแห่งพระนิพพาน อันเป็นบรมสุข อย่างสมบูรณ์ ที่ดับกิเลสและเพลิงทุกข์ทั้งปวงได้อย่างสิ้นเชิง เข้าถึงความสุขอันเป็นอมตะอย่าง ยอดเยี่ยมและไม่มีอาการกลับมาเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ได้อีกเลย

บารมี แปลว่า อย่างยิ่ง หรือที่มีความหมายว่า เลิศ ประเสริฐ ก็หมายถึง ธรรมะ หรือ ภูมิชั้นของธรรมะที่เป็นคุณธรรม ที่เป็นความดีในจิตใจ ซึ่งได้สั่งสมเพิ่มเติมให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป ตามลำดับ คือให้เป็นอย่างยิ่ง ให้ยิ่งขึ้นอยู่เสมอ จนถึงบริบูรณ์เต็มที่ เป็นคุณธรรมที่สั่งสมอบรมมา ให้เป็นสุดยอดแห่งความดี เป็นของเลิศ เป็นของประเสริฐยิ่ง และบารมีเหล่านี้แบ่งออกเป็น ๑๐ ประการคือ

๓.๒.๑ การสะสมบารมี ๑๐

การสะสมบารมี หมายถึง การเพิ่มพูนบารมีที่ได้สั่งสมมาแล้วในอดีตชาติรวมมาถึง ปัจจุบันชาติ จนทำให้บารมีเต็มพร้อมที่จะบรรลุธรรมได้ และการบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการนั้น แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ (ก) โพธิสัตว์บารมี (ข) สวางบารมี จะได้อธิบายตามลำดับดังนี้

๑) โพธิสัตว์บารมี ได้แก่ การบำเพ็ญความเพียรเพื่อให้ได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าหรือ เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต มี ๒ ประเภทเช่น

(ก) อนิยตโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ที่ยังไม่ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธรูปองค์ใด พระองค์หนึ่งในอดีตกาล และยังไม่แน่นอนว่าจะบรรลุเป็นพระพุทธรูปได้ในกาลต่อไปหรือไม่ แต่ ตนเองก็บำเพ็ญบารมีปรารถนาความเป็นพระพุทธรูปอยู่เสมอมิได้ขาด และต้องทำทั้งกุศลและทั้ง อกุศลปะปนกันไป บางชาติได้ไปเกิดในสุคติภูมิ บางครั้งได้ไปเกิดในทุคติภูมิ

(ข) นียตโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ที่จะต้องเข้าถึงพุทธภูมิแน่นอน เพราะได้รับการ พยากรณ์จากพระพุทธรูปองค์ใดองค์หนึ่งในชาติก่อนมาแล้ว เป็นพระโพธิสัตว์ที่จะเป็น พระพุทธรูปในอนาคตกาลแน่นอน พระโพธิสัตว์จะไม่ทำอกุศลกรรมเลย ทำแต่กุศลกรรมฝ่ายเดียว และกว่าจะมาเป็นพระพุทธรูปนั้น พระโพธิสัตว์ต้องใช้ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีอย่าง ยาวนาน^๔

๒) สวางบารมี คือ การบำเพ็ญความเพียรเพื่อที่จะตรัสรู้ตามคำสอนของพระพุทธรูปเจ้า การบำเพ็ญบารมีของพระสวางนั้นมี ๓ ประเภท คือ

(ก) อัครสวางบารมี หมายถึง พระสวางผู้เลิศกว่าสวางทั้งปวง

(ข) มหาสวางบารมี หมายถึง พระสวางผู้ใหญ่ ได้แก่ อสีติมหาสวาง ๘๐ องค์

^๔ ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙/๒/-/๖๙๑.

(ค) ปกตีสาวกบารมี หมายถึง พระสาวกทั่วไปนอกจากอัครสาวกและอสีติมหาสาวก

- การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ได้รับพยากรณ์แล้วแบ่งเป็น ๓ ประเภทคือ พระโพธิสัตว์ที่เป็นปัญญาธิกะ (๑) พระโพธิสัตว์ที่เป็นสัทธาธิกะ (๑) พระโพธิสัตว์ที่เป็นวิริยาธิกะ (๑) และการบำเพ็ญบารมีของท่านแต่ละองค์ต้องใช้เวลานานมาก เช่น

(๑) ปัญญาธิกะ ใช้ปัญญาในการบำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์

(๒) สัทธาธิกะ ใช้ศรัทธาในการบำเพ็ญบารมี ๘ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์

(๓) วิริยาธิกะ ใช้วิริยะในการบำเพ็ญบารมี ใช้เวลา ๑๖ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์

- พระปัจเจกโพธิสัตว์ ท่านถึงจะเป็นประเภทปัญญาธิกะ ก็ยังต้องสั่งสมโพธิสมภาร สิ้นเวลา ๒ อสงไขย อีก ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ ไม่ต่ำกว่านั้น แม้ท่านผู้เป็นสัทธาธิกะ และวิริยาธิกะ ย่อมบรรลุปัจเจกสัมโพธิญาณ เลยเวลาที่กำหนดไว้เล็กน้อย แต่ไม่ถึงอสงไขยที่ ๓^๙

- ส่วนการบำเพ็ญบารมีของพระสาวกที่ได้รับพยากรณ์ จำแนกได้เป็น ๓ ประเภทคือ

(๑) พระอัครสาวกทั้งสอง ได้บำเพ็ญบารมีมา ๑ อสงไขย อีก ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์

(๒) พระมหาสาวก ได้บำเพ็ญบารมีมา ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ สำหรับการสร้างบารมีของ พระพุทธบิดา พระพุทธมารดา พระพุทธบุตร และพุทธอุปัฏฐาก สร้างบารมี ๑ แสนกัปป์ เหมือนกัน

(๓) พระปกตีสาวก ได้ใช้เวลาบำเพ็ญบารมีไม่แน่นอน อาจใช้เวลาบำเพ็ญบารมี ๑๐๐ กัปป์บ้าง ๑,๐๐๐ กัปป์บ้าง ๑๐,๐๐๐ กัปป์บ้าง หรือมากกว่านั้นบ้าง เมื่อมีอุปนิสัยมาได้พบ พระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง มีโอกาสฟังธรรมก็สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล คือมีตั้งแต่ พระโสดาบันขึ้นไปจนถึงพระอรหันต์ได้^{๑๐}

ในมหากัปปีนั้น อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า เมื่อเทวดาผู้วิเศษ นำหยาดน้ำด้วยปลาย หน้าคา ครั้ง ละหยาดทุก ๆ ร้อยปีจากสระใหญ่ มีสระอนันตาดเป็นต้น ออกไป ด้วยความบากบั่น อันนี้เมื่อสระนั้นแห้งไปถึง ๗ ครั้ง ชื่อว่า เป็นมหากัปปีอันหนึ่ง จึงกล่าวว่า ๘,๔๐๐,๐๐๐ มหากัปปี นี้ เป็นประมาณแห่งสงสาร^{๑๑}

ดังนั้น การบำเพ็ญบารมี เป็นสิ่งสำคัญสำหรับบุคคลผู้มีความปรารถนาต้องการ ความสุขของชีวิต จึงพยายามทำบุญกุศลคุณงามความดีทั้งหลาย ด้วยการให้ทาน รักษาศีลเป็นต้น เพื่อให้ความปรารถนาของตนนั้นได้สำเร็จสมตามเจตนาที่ได้ตั้งไว้ ถึงแม้จะต้องแลกด้วยชีวิตก็ตาม ในการที่บำเพ็ญบารมีเพื่อให้ได้บรรลุตามความประสงค์นั้น ต้องใช้เวลาสั่งสมบุญกุศลเป็นเวลานาน

^๙ ชุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๐/๒/๓/๑/๑๗.

^{๑๐} ชุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๘/๑/-/๒๗๑.

^{๑๑} ชุ.เปต.อ. (ไทย) ๔๘/๒/๒/-/๔๑๐.

แสนนานจนนับภพนับชาติไม่ถ้วน บางครั้งได้ไปเกิดสุคติภพ บางครั้งไปเกิดในทุคติภพ ด้วยอำนาจบุญและบาปที่ได้ทำไว้ แต่อย่างไรก็ตามการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ควรสร้างบารมีเพื่อตนเป็นการดี

๓.๒.๒ การตัดวงจรปฏิจสมุปบาท

ปฏิจสมุปบาท มีบทวิเคราะห์ว่า ปฏิจ สมุปชชติ ผล เอตสมมาติ = ปฏิจสมุปปาโท แปลความว่า ธรรมเป็นแดนอาศัยเกิดขึ้นแห่งผล หมายถึงธรรมที่เป็นเหตุ (ปฏิจ + ส + ปท + ณ)

อณฺณมณฺณญ์ ปฏิจ สมุปชชติ = ปฏิจสมุปปาโท แปลความว่า ธรรมที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้นหมายถึงธรรมที่เป็นผล (ปฏิจ + ส + ปท + ณ)^{๑๒}

ปฏิจสมุปบาท หมายถึง ธรรมทั้งหลายที่แสดงอาการเป็นปัจจัยแก่กันต่อเนื่องไปเป็นวงจรหรือหมุน เป็นวงวน และเมื่อมองต่อขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง ก็เห็นสภาพชีวิตของสัตว์ทั้งหลายที่เร่ร่อนวนเวียนไปในภพต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ก็ได้เกิดมีคำเรียกความเป็นไปตามปฏิจสมุปบาทนั้นว่า “วิฏฐะ” (สภาพหมุนวน) บ้าง “สังสาระ” (การเที่ยวเร่ร่อนไป) บ้าง “สังสารวิฏฐ์” (วงวนแห่งการเที่ยวเร่ร่อนไป) บ้าง ตลอดจนมีคำในอรรถกถา เรียก ปฏิจสมุปบาทว่า “ภวจักร” หรือ “สังสารจักร”

วงจรแห่งการเกิดขึ้นของปฏิจสมุปบาท ที่ประกอบด้วยองค์ ๑๒ มีความเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยซึ่งกันและกัน ที่ทำให้สัตว์โลกติดอยู่ในวิฏฐ์ทุกข์อันยาวนาน ที่จะอธิบายต่อไป

ก) วงจรแห่งปฏิจสมุปบาท

ความเกิดขึ้นแห่งรูปนามที่ประกอบด้วยกิเลส กรรม วิบาก ทำให้สัตว์โลกเวียนว่ายอยู่ในทะเลแห่งความทุกข์ตามหลักของปฏิจสมุปบาทมีดังนี้

ตามหลักปฏิจสมุปบาทที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เป็นธรรมที่ลึกซึ้ง และพระอรรถกถาจารย์พยายามชี้แจงโดยจัดองค์ ๑๒ ของปฏิจสมุปบาทนั้นเป็นกลุ่มเป็นประเภทและเป็นช่วง ๆ คือ องค์ที่ ๑ อวิชชา องค์ที่ ๘ ตัณหา และองค์ที่ ๙ อุปาทาน, ๓ อย่างนี้เป็น “กิเลส” องค์ที่ ๒ สังขาร และองค์ที่ ๑๐ ภพ, ๒ อย่างนี้เป็น “กรรม” องค์ที่ ๓-๗ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา และองค์ที่ ๑๑-๑๒ ชาติ ชรามรณะ จัดเป็น “วิบาก” เมื่อมองตามกลุ่มหรือตามประเภทอย่างนี้ จะเห็นได้ง่ายว่า กิเลสเป็นเหตุก่อให้เกิดกรรม แล้วกรรมทำให้เกิดผลที่เรียกว่าวิบาก (แล้ววิบากเป็นปัจจัยให้เกิดกิเลส)

เมื่อมองความเป็นไปตามปฏิจสมุปบาทครบทั้ง ๑๒ องค์ เป็นการหมุนวนหนึ่งรอบ ก็คือ ครบ ๑๒ องค์นั้น เป็น “วิฏฐะ” ก็จะเห็นว่าวิฏฐะนั้นแบ่งเป็น ๓ ช่วงคือ ช่วงกิเลส ช่วงกรรม และช่วงวิบาก เมื่อวิฏฐะมี ๓ ช่วงอย่างนี้ จึงเรียกปฏิจสมุปบาทว่าเป็น “ไตรวิฏฐะ” (วงวนสามส่วน หรือวงวนสามซ้อน) ประกอบด้วยกิเลสวิฏฐ์ กรรมวิฏฐ์ และวิบากวิฏฐ์ การอธิบายแบบไตรวิฏฐ์นี้เป็นวิธีที่ช่วยให้เข้าใจง่ายขึ้น อย่างน้อยในขั้นเบื้องต้น ต่อจากนั้น อธิบายให้ลึกลงไปด้วยการแยกแยะอีกชั้นหนึ่งว่า ในรอบใหญ่ครบ ๑๒ องค์นั้น มองให้ชัดจะเห็นได้ว่า มีไตรวิฏฐ์ต่อกัน ๒

^{๑๒} พระมหาโพธิวงศาจารย์, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาชุด ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๕๑๔.

รอบ คือ รอบที่ ๑ องค์ที่ ๑ อวิชชาเป็นกิเลส องค์ที่ ๒ สังขารเป็นกรรม องค์ที่ ๓-๗ วิญญาณ นาม รูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนาเป็นวิบาก, รอบที่ ๒ องค์ที่ ๘ ตัณหา และองค์ที่ ๙ อุปาทาน เป็นกิเลส องค์ที่ ๑๐ ภพเป็นกรรม องค์ที่ ๑๑-๑๒ ชาติ ชรามรณะเป็นวิบาก^{๑๓}

จากนั้น อธิบายต่อไปว่า องค์ที่ เป็นกิเลส เป็นกรรม เป็นวิบาก ในรอบที่ ๑ มองดูแตกต่างกับองค์ที่เป็นกิเลส เป็นกรรม เป็นวิบาก ในรอบที่สอง แต่ที่จริงโดยสาระไม่ต่างกัน ความแตกต่างที่ปรากฏนั้น คือพูดถึงสภาวะอย่างเดียวกันแต่ไม่ใช่ถ้อยคำต่างกัน เพื่อระบุชื่อธรรมที่ออกหน้ามีบทบาทเด่นเป็นตัวแสดงในวาระนั้น ส่วนองค์ธรรมที่ไม่ระบุก็มีอยู่ด้วย โดยแฝงประกอบอยู่หรือถูกรวมเข้าไว้ด้วยคำสรุปหรือคำที่ชี้แทนกันได้ เช่น รอบที่ ๑ ระบุ เฉพาะอวิชชาเป็นกิเลส นั้น ที่แท้ตัณหา อุปาทานก็พ่วงอยู่ด้วย ส่วนรอบที่ ๒ ตัณหาอุปาทานเป็นกิเลส นั้น ในขณะที่ตัณหา อุปาทานเป็นเจ้าบทบาทออกโรง ก็มีอวิชชาอยู่เบื้องหลังตลอดเวลา ในรอบที่ ๑ ที่ยกสังขารขึ้นมา ระบุว่า เป็นกรรม ก็เพราะเน้นที่การทำงาน ส่วนในรอบที่ ๒ ระบุว่าภพเป็นกรรม ก็เพราะจะให้มองผลรวมของงานที่ทำการกรรมภพ และชาติ ชรา มรณะ ที่ว่าเป็นวิบากในรอบที่ ๒ นั้นก็หมายถึงการเกิดเป็นต้น ของวิญญาณ นามรูป ฯลฯ ที่ระบุว่า เป็นวิบากในรอบที่ ๑ นั้นเอง นี้เป็นวงจรแห่งการเกิดขึ้นของปฏิจสมุปบาท^{๑๔}

ปฏิจสมุปบาทนั้น ประกอบด้วยไตรวัฏฏีมี ๓, วงวนมี ๓ หรือวงจรมี ๓ มีความหมุนเวียนสืบทอดต่อกันไปเป็นเรื่อง ๆ ทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิด หรือวงจรแห่งทุกข์ ได้แก่ กิเลส กรรม และ วิบาก เป็นตัวทำให้สัตว์เวียนวนไม่รู้จักจบสิ้น เรียกโดยสรุปว่า

๑) กิเลสวัฏฏี ประกอบด้วย อวิชชา ตัณหา อุปาทาน

๒) กรรมวัฏฏี ประกอบด้วย สังขาร ภพ

๓) วิปากวัฏฏี ประกอบด้วย วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวท ทุกข์ โทมนัส อุปายาส และวัฏฏะทั้ง ๓ อย่างนี้ ทำให้สัตว์โลกติดอยู่ในวังวน แห่งความเวียนว่ายตายเกิด ได้รับความสุขและความทุกข์โดยไม่มีที่สิ้นสุด

สรุปว่า การเกิดขึ้นของกิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมก็ได้รับวิบาก คือผลของกรรมนั้น ๆ ที่เป็นปัจจัยให้เกิดกิเลส คือความต้องการในสิ่งที่ปรารถนายิ่ง ๆ ขึ้นไป แล้วก็ทำกรรมให้หมุนเวียนต่อไปอีกเรื่อง ๆ หมายความว่า เมื่อกิเลสเกิดขึ้นทำให้มีความอยากได้ในสิ่งที่ตนปรารถนา จึงพยายามทำกรรมคือการงานต่าง ๆ จะเป็นสุจริตก็ดีทุจริตก็นี่ ย่อมได้รับวิบากคือผลของกรรมนั้น ๆ เป็นความสุขบ้าง ความทุกข์บ้าง ทำให้มีกิเลสเกิดขึ้นมาอีก และมีความอยากรุนแรงมากยิ่งขึ้น จึงทำกรรมมากขึ้นเรื่อย ๆ ได้รับผลคือวิบากอีก ทำให้เกิดกิเลส คือความโลภ ความโกรธ ความหลงเกิดขึ้นอีก วนเป็นวงจรอย่างนี้เรื่อยไป จึงเรียกว่า วัฏฏะ

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวแอนดรอยด์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๙๔.

^{๑๔} พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, หน้า ๑๙๕.

ข) องค์ประกอบของปฏิจสมเด็จพระปบาท

ปฏิจสมเด็จพระปบาท เป็นหลักธรรมที่ละเอียดสุขุมลึกซึ้ง ที่ปุถุชนทั่วไปไม่สามารถเข้าถึงได้ เป็นสภาพธรรมที่พระพุทธรองค์ทรงค้นพบที่ได้ต้นโพธิเป็นที่ตรัสรู้ โดยมีองค์ประกอบดังนี้

- ๑) อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง คือไม่รู้ความจริง หรือไม่รู้ตามเป็นจริง
- ๒) สังขาร ความคิดปรุงแต่ง เจตจำนงและทุกสิ่งที่เกิดได้สะสมไว้
- ๓) วิญญาณ ความรู้ต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ คือการเห็น-ได้ยิน-ฯลฯ-รู้เรื่องในใจ
- ๔) นามรูป นามธรรมและรูปธรรม ชีวิตทั้งกายและใจ
- ๕) สฬายตนะ อายตนะ คือช่องทางการรับรู้ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
- ๖) ผัสสะ การรับรู้ การประจวบกันของอายตนะ+อารมณ์ (สิ่งที่ถูกรับรู้)+วิญญาณ
- ๗) เวทนา การรับรู้อารมณ์ ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ
- ๘) ตัณหา ความทะยานอยาก คืออยากได้ อยากเป็น ไม่อยากเป็น
- ๙) อุปาทาน ความยึดติดถือมั่น การยึดถือค้ำใจ การยึดถือเข้ากับตัว
- ๑๐) ภพ ภาวะชีวิตที่เป็นอยู่ สภาพชีวิต ผลรวมกรรมทั้งหมดของบุคคล
- ๑๑)ชาติ ความเกิด ความปรากฏแห่งขั้นที่หลายที่ยึดถือเอาเป็นตัวตน
- ๑๒) ชรามรณะ ความแก่-ความตาย คือ ความเสื่อมอินทรีย์-ความสลายแห่งขั้นที่^{๑๕}

ค) การตัดวงจรของปฏิจสมเด็จพระปบาท

๑) ปฏิจสมเด็จพระปบาทสมุทวาระ แสดง กระบวนการเกิดทุกข์ เช่น เมื่ออวิชชาเกิด สังขารจึงเกิด, เมื่อสังขารเกิด วิญญาณจึงเกิด, เมื่อวิญญาณเกิด นามรูปจึงเกิด, เมื่อนามรูปเกิด อายตนะจึงเกิด, เมื่ออายตนะเกิด ผัสสะจึงเกิด, เมื่อผัสสะเกิด เวทนาจึงเกิด, เมื่อเวทนาเกิด ตัณหาจึงเกิด, เมื่อตัณหาเกิด อุปาทานจึงเกิด, เมื่ออุปาทานเกิด ภพจึงเกิด, เมื่อภพเกิด ชาติชรามรณะจึงเกิด, เมื่อชาติชรามรณะเกิด ทุกข์โทมนัสอุปายาสจึงเกิด

๒) ปฏิจสมเด็จพระปบาทนิโรธวาระ แสดง กระบวนการดับทุกข์ เช่น เมื่ออวิชชาดับ สังขารจึงดับ, เมื่อสังขารดับ วิญญาณจึงดับ, เมื่อวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ, เมื่อนามรูปดับ อายตนะจึงดับ, เมื่ออายตนะดับ ผัสสะจึงดับ, เมื่อผัสสะดับ เวทนาจึงดับ, เมื่อเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ, เมื่อตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ, เมื่ออุปาทานดับ ภพจึงดับ, เมื่อภพดับ ชาติชรามรณะจึงดับ, เมื่อชาติชรามรณะดับ ทุกข์โทมนัสอุปายาสจึงดับ^{๑๖}

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, หน้า ๑๗๑.

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, หน้า ๘๕๑.

ปฏิจสุมุปาบท ๒ นั้นนั้น จะตรงต่ออริยสังข์ข้อที่ ๓ แต่ก็ถือว่า กินความไปถึงอริยสังข์ข้อที่ ๔ ด้วย เพราะเป็นกระบวนการดับสลายของตัวตัณหา ย่อมบ่งชี้แนวทางดำเนินการปฏิบัติจัดการแก้ปัญหาในตัวตน กล่าวคือ ชี้ให้เห็นว่า จะทำอะไรบ้างในจุด ๆ ไต ปฏิจสุมุปาบทฝ่ายเกิดจัดเป็น สมุทยสังข์จะ ส่วนปฏิจสุมุปาบทฝ่ายดับจัดเป็น นิโรธสังข์จะ

- ปฏิจสุมุปาบท แสดงความจริงตามกระบวนการของตัวมันเอง
- อริยสังข์ แสดงหลักความจริงในรูปแบบที่เสมอตัวต่อปัญญาของมนุษย์ ในการที่จะสืบสวนค้นคว้าและทำให้เกิดผลในการปฏิบัติ^{๑๗}

สรุปว่า ปฏิจสุมุปาบทเป็นแกนกลางของอริยสังข์ และเป็นเนื้อหาทางวิชาการที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจชัดเจนในอริยสังข์ จึงเป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาทั้งอนุโลมและปฏิโลม คือพิจารณาทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ ต่อจากนั้นทรงดำริอีกว่า “แม้ฐานะอันนี้เป็นสิ่งที่บุคคลเห็นได้โดยยาก เช่น ความสงบในสังขารทั้งปวง ความสลัดออกแห่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา วิตถล นีโรธ และนิพพาน ธรรมเหล่านี้เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้า ส่วนสัตว์ทั้งหลายจะเห็นตามได้โดยยาก สำหรับบารมีทั้ง ๑๐ ทศที่ได้อำนาจเพ็ญมานั้น ไม่สามารถตัดดวงจรของกิเลสได้ เพราะบารมีทั้งหมดนี้ เป็นเพียงสะเปียงที่ช่วยสนับสนุนให้การปฏิบัติธรรมได้เจริญก้าวหน้าขึ้นไป และบารมีเหล่านี้เป็นกุศลฝ่ายโลกียก็สามารถกำจัดกิเลสได้ด้วย การข่มไว้เพียงชั่วคราเท่านั้น ส่วนธรรมที่เข้าไปตัดดวงจรของปฏิจสุมุปาบทได้ ต้องอาศัยปัญญาที่เป็น โลกุตตรมรรค จึงจะกำจัดได้ เพราะฉะนั้น การบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ จึงเป็นอุปการะมากสำหรับผู้ที่มีความปรารถนาต้องการ เพื่อออกจากกิเลสและความทุกข์ทั้งปวง

๓.๓ หลักการบำเพ็ญบารมี

ประเภทของบารมี แบ่งออกได้ ๑๐ อย่างที่เรียกว่า ทศบารมี การที่จะบรรลุถึงเป้าหมายอันสูงสุด จะต้องพยายามสร้างคุณงามความดีอย่างเต็มเปี่ยมด้วยความเป็นเลิศ ได้แก่ บารมี ๑๐ ประการ คือ

๑) ทานบารมี คือ เจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่าง ๆ โดยมีความกรุณาและอุบายกุศล กำกับอยู่มีลักษณะ คือ การบริจาค มีรส คือ การขจัดโลภะในไทยธรรม มีความปรากฏ คือ ความไม่ยึดติด มีพื้นฐาน คือ วัตถุที่ควรบริจาค การแบ่งปัน การเสียสละช่วยเหลือเอื้อเฟื้อด้วยวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ให้แก่ผู้อื่นโดยไม่ได้หวังผลตอบแทน คือ การให้ทานด้วยความกรุณาที่มีจิตใจอันดีงามเพื่อมุ่งบูชาพระคุณ เช่น ให้แก่มารดาบิดา ถวายแก่สมณะชีพราหมณ์ ตลอดถึงยากและผู้ตกทุกข์ได้ยาก เป็นต้น เพื่อช่วยสงเคราะห์คนที่ตกทุกข์ได้ยากให้พ้นจากทุกข์^{๑๘}

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๕๒.

^{๑๘} พระศรีวิชัย ภูริญาโณ (แช่มชื่น), “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระปณณมัตตานีบุตรเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๖๒.

ทานบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละทรัพย์ ดังคำสอนของมหาโควินทพราหมณ์ โปธิสัตว์ว่า ทรัพย์และข้าวจะเป็นสิ่งที่เราเกลียดชัง ก็ห้ามได้ เราจะไม่มี การส่งสมก็ห้ามได้ แต่พระ สัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา เพราะฉะนั้นเราจึงให้ทรัพย์ที่ดี

ทานอุบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละอวัยวะ เช่น ดวงตาและโลหิต ดัง พระ คารัสของพระเจ้าสิริราชโปธิสัตว์ว่า ดวงตาทั้ง ๒ จะเป็นสิ่งที่เราเกลียดชัง ก็ห้ามได้ แม้นตของเรา ก็ มิใช่เป็นสิ่งที่เกลียดชัง ก็ห้ามได้ แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา เพราะฉะนั้น เราจึงได้ให้ ดวงตาเป็นทาน เพื่อให้ทานบารมีนี้ได้สมบูรณ์

ทานปรมัตถบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละชีวิต เช่น ดังเช่นคำของกระต่าย บัณฑิตโปธิสัตว์ว่า เราได้ให้ผิวหนัง เนื้อ เอ็น กระดูก หทัย เส้นเอ็น ไข่มุม สิ้นสกลกายแก่ พราหมณ์ แต่ว่าในเรื่องพระเวสสันดรนั้น ไม่ได้สละชีวิตเพื่อพระโพธิญาณ จึงไม่จัดว่าพระเวสสันดร ได้บำเพ็ญทานปรมัตถบารมี เพราะฉะนั้น ในชาดกเรื่องสัตว์ดิรัจฉาน ที่สละชีวิตเพื่อให้ได้มาซึ่งพระ โพธิญาณ ก็ถือว่าเป็นการบำเพ็ญทานปรมัตถบารมีในชาตินั้นได้^{๑๙}

๒) ศิลบารมี คือ การประพฤติทางกายทางวาจา ที่มีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ อยู่ ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและมีความตั้งใจกระทำสิ่งที่ควรกระทำเป็นต้น มีลักษณะ คือ การสมาทานมิริส คือ การทำลายความหุนหัน มิริส คือ ความไม่มีโทษ มีสภาพที่ปรากฏ คือ มีความ เป็นของสะอาด มีพื้นฐานคือ หิริโอตตปปะ การรักษาศีลให้เป็นปกติศีล คือข้อปฏิบัติตนบนพื้นฐาน ในทางพระพุทธศาสนา เพื่อควบคุมการประพฤติทางกายวาจาใจ ให้ตั้งอยู่ในคุณงามความดี

๓) เนกขัมมบารมี คือ การมีจิตใจน้อมไปหาการบรรพชา คิดออกจากกามเพราะเห็น โทษของกาม ด้วยการออกบวชถือศีลปฏิบัติธรรมเพื่อออกจากกามภาพ รูปภาพ หรือ อรูปภาพ คือ การอบรมจิตใจประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา

เนกขัมมบารมี ได้แก่ การออกด้วยความรักพระโพธิญาณยิ่งกว่า คนที่รักและทรัพย์สิน จึงตัดความห่วงใย ปลีกตนออกบำเพ็ญเพียร เพื่อให้ได้กายวิเวก คือความสงบสงัดทางกายจากกาม และอกุศลกรรมทั้งหลาย เนกขัมมอุบารมี ได้แก่ การออกด้วยความรักพระโพธิญาณยิ่งกว่า อวัยวะร่างกายจึงตัดความกังวลปลีกตนออกบำเพ็ญเพียร เพื่อให้ได้จิตตวิเวก คือความสงบสงัดทาง จิตจากกามและอกุศลกรรมทั้งหลายด้วยอำนาจสมาธิ และเนกขัมมปรมัตถบารมี ได้แก่ การ ออกด้วยความรักพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิต ทรัพย์สินจึงตัดความห่วงใยในชีวิต ปลีกตนออกบำเพ็ญ เพียร เพื่อให้ได้อุปธิวิเวก คือความสงบสงัดจากอุปธิกิเลส รวมทั้งกามและอกุศลกรรมทั้งหลาย ด้วยอำนาจ อริยมรรคญาณ^{๒๐}

^{๑๙} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, **ธรรมภาณานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: คณะรัฐบาล จัดพิมพ์ถวายในงานฉลองพระชันษา ๙๖ ปี, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๖.

^{๒๐} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, **ธรรมภาณานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา**, หน้า ๑๔๖.

๔) ปัญญาบารมี คือ ความรอบรู้ ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะทั้งหลายตามความเป็นจริง สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ด้วยอาศัยปัญญา นอกจากนี้ผู้มีปัญญาก็ไม่คิดทำความชั่วทั้งต่อหน้าและลับหลัง รู้จักตอบแทนบุญคุณของผู้มีอุปการคุณไม่คิดทรยศเนรคุณต่อผู้มีพระคุณ ปัญญาบารมี คือ ความรู้สึกลักษณะทั่วไปและลักษณะวิเศษ รายละเอียดของธรรมทั้งหลายโดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะ คือความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตามความเป็นจริง หรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด มีรส คือ ความโอภาสในวิสัยเพียงดังประทีปสภาพที่ปรากฏ คือ ความไม่หลง มีพื้นฐาน คือ สมาธิหรืออริยสัง ๔

ปัญญาบารมี ได้แก่ การบำเพ็ญด้วยหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักปัญญาเพื่อพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าคนที่รักและทรัพย์สินใด ๆ ปัญญาอุปบารมี ได้แก่ การบำเพ็ญด้วยหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักปัญญาเพื่อพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน ปัญญาปรมัตตบารมี ได้แก่ การบำเพ็ญด้วยหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักปัญญาเพื่อพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าชีวิตของตน ในชาตกเรื่อง พระวิธูรบัณฑิต พระองค์ได้บำเพ็ญปัญญาบารมี ในเรื่องพระมโหสถบัณฑิต พระองค์ได้บำเพ็ญปัญญาอุปบารมี และในเรื่องสัตตุภัสสะ พระองค์ได้บำเพ็ญปัญญาปรมัตตบารมี เป็นต้น^{๒๑}

๕) วิริยะบารมี คือ การขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย และ ใจ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะ คือ ความพยายาม มีรส คือ ความอุปลัมภ์ มีสภาพที่ปรากฏ คือ เป็นการไม่ย่อหย่อน พื้นฐาน คือ เรื่องที่เริ่มทำให้มีวิริยะ หรือ ความสังเวช

๖) ขันติบารมี คือ การเกิดของจิต ความตั้งใจ ที่จะอดทนต่อความผิออันสัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่ มีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะ คือ ความข่ม มีรส คือ ความอดทนต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ สภาพที่ปรากฏ คือ ความอดกลั้น หรือความไม่โกรธ มีพื้นฐาน คือ ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

๗) สัจจบารมี คือ การไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง มีการเว้นกล่าวบางอย่าง เป็นต้น โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะ คือ การกล่าวไม่ผิดจากความเป็นจริง มีรส คือ การกระทำภาวะความเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง สภาพที่ปรากฏ คือ ความดีความถูกต้อง มีพื้นฐาน คือ ความเป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม

๘) อธิษฐานบารมี คือ การตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว คือ ความตั้งมั่นในอาการต่าง ๆ อันกำกับด้วยความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะ คือ การตั้งมั่นในโพธิสมาธทั้งหลาย มีรส คือ การข่มขจัดปฏิกิริยาของโพธิสมาธทั้งหลายเหล่านั้น สภาพที่ปรากฏ คือ ความไม่หวั่นไหวในที่นั้น มีพื้นฐาน คือ โพธิสมาธ

๙) เมตตาบารมี คือ มีจิตใจไม่ประทุษร้ายต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย มีแต่ความรักความสงสารเอ็นดูอยากช่วยเหลือสัตว์ทั้งหลายที่ตกทุกข์ให้เขาพ้นจากทุกข์ คือ ช่วยทำประโยชน์เกื้อกูล

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๖.

โดยไม่เลือกชนชั้นวรรณะ และไม่คิดมีความอาฆาตเบียดเบียนให้เกิดความเดือดร้อนต่อสรรพสัตว์
ทุกจำพวก คือมีจิตใจประกอบด้วยความน่ายรักความพอใจต่อสัตว์ทั้งหลายเป็นพื้นฐาน

๑๐) อุเบกขาบารมี คือ การมีใจเที่ยงตรงวางเฉยเป็นกลางในอารมณ์ต่าง ๆ ได้ ทั้งที่เป็น
อารมณ์อันน่ายินดีพอใจและอารมณ์ที่ไม่น่ายินดีพอใจ เมื่อได้รับความสุขก็ไม่เกิดความดีใจ
เกินไปสามารถควบคุมอารมณ์ให้เป็นปกติได้ หรือ เมื่อได้ประสบกับความทุกข์ความเดือดร้อนอยู่
นั้น จิตใจก็ไม่เศร้าโศกเสียใจสามารถควบคุมอารมณ์ได้ คือการปล่อยวางเฉยต่ออารมณ์นั้น ๆ โดย
ความเป็นกลาง คือพยายามสงบระงับอารมณ์จากความตึงเครียดในจิตใจและรู้จักชั่งตวงว่า นี้
เป็นกรรมของตน^{๒๒}

อีกอย่างหนึ่ง บรรดาบารมีเหล่านั้น การบริจาควัตถุของต่าง ๆ อันเป็นภายนอก ชื่อว่า
บารมี การบริจาควัยวะของตนให้แก่ผู้อื่น ชื่อว่า อุบารมี การบริจาควิตีของตน ชื่อว่า พรหมัตถ
บารมี แม้ในบารมีที่เหลือก็นับเหมือนกัน บารมี ๑๐ อุบารมี ๑๐ พรหมัตถบารมี ๑๐ รวมเป็น
บารมี ๓๐ ทัก ในบารมี ๓๐ ทักนั้น อรรถาพของพระโพธิสัตว์ที่ทรงบำเพ็ญทานบารมีก็นับไม่ถ้วน
ในสสบัณฑิตชาดก ทานบารมีของพระโพธิสัตว์นั้น ผู้ทำการเสียสละชีวิตเป็นพรতিประโยชน์อย่าง
นี้ว่า เป็น พรหมัตถบารมี^{๒๓}

สรุปว่า ในบารมีทั้ง ๑๐ นี้ ท่านแบ่งออกเป็นอย่างละ ๓ อีกคือ บารมี อุบารมี และ
พรหมัตถบารมี รวมเป็น บารมี ๓๐ ซึ่งหมายความว่า บารมีที่บำเพ็ญเป็นปกติสามัญเรียกว่า บารมี
สามัญ หรือสามัญบารมี บารมีที่บำเพ็ญให้ยิ่งกว่าปกติสามัญ เรียกว่า อุบารมี และบารมีที่บำเพ็ญ
อย่างอุกฤษฏ์ถึงกับสละชีวิตของตนได้ เรียกว่า พรหมัตถบารมี

๓.๔ หลักธรรมกับการบำเพ็ญบารมี

บทว่า สิลี ปุเรตวา อเสสโต ความว่า อันผู้บำเพ็ญศีลของพระโพธิสัตว์ มีอาทิอย่างนี้ คือ
สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมทั้งกาย วาจา สำรวมอินทรีย์ รู้จักประมาณในการบริโภค มีอาชีพ
บริสุทธิ์ ควรบำเพ็ญบารมี อันมีประเภทเป็นศีลบารมี ศีลอุบารมี ศีลพรหมัตถบารมี ยังศีลทั้งปวง
ให้บริบูรณ์ คือให้ถึงพร้อมด้วยชอบ โดยไม่มีส่วนเหลือ แม้ในที่นี้ไม่มีปริมาณของอรรถาพที่พระมหา
สัตว์บำเพ็ญศีลบารมี ในกาลที่มาแล้วในจริยานี้ มีอาทิอย่างนี้ คือในกาลเป็นศีลวานาคราช ในกาล
เป็นจัมเปยยนาคราช และในกาลที่มีได้มา มีอาทิอย่างนี้ว่า ในกาลเป็นมหาวานร ในกาลเป็น
ช้างฉัททันตะ ศีลบารมีของพระโพธิสัตว์ ครั้งเป็นสังขपालะ สละตนอย่างนี้ว่า เราไม่โกรธเคืองพวก
บุตรพราน แม้จะแทงด้วยหอก แม้จะทิ่มด้วยหอก นี้เป็นศีลบารมีของเรา

ศีลธรรม คือความประพฤติที่ดีที่ชอบ, ความประพฤติดีงาม นิยมเรียกกันว่า ศีลและ
ธรรม แปลว่า เป็นความประพฤติทางกายวาจาใจ

ศีล หมายถึง ความประพฤติดีทางกายวาจา คือเว้นจากความชั่วหรือเว้นจากข้อห้าม

^{๒๒} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๖๔/๕๘๘.

^{๒๓} ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๘/๒/-/๑๕๔.

ธรรม หมายถึง ประพฤติดีทางใจ หรือทำตามคำแนะนำสั่งสอน, แต่แปลตามหลักว่า ธรรมชั้นศีล เพราะศีลเป็นธรรมอย่างหนึ่ง เช่นเดียวกับสมาธิและปัญญา (ในไตรสิกขา)

ความประพฤติดีงามทางกายวาจา, ความประพฤติที่ดีที่ชอบ, ความสุจริตทางกายวาจา และอาชีวะ โดยทางศัพท์ ศีลธรรม แปลว่า “ธรรมคือศีล” หมายถึง ธรรมชั้นศีล หรือธรรมในระดับศีล เพราะศีลเป็นธรรมอย่างหนึ่ง ในบรรดาธรรมภาคปฏิบัติ ๓ อย่าง คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ดังนั้นต่อจากธรรมชั้นศีล จึงมีธรรมชั้นสมาธิ และธรรมชั้นปัญญา แปลอีกอย่างหนึ่งว่า “ศีลและธรรม” หรือศีลและธรรมอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นพร้อมกับการปฏิบัติ ศีล สมาธิ และปัญญา มิใช่เป็นเพียงความประพฤติดีงามเท่านั้น แต่รวมถึง สมณะและวิปัสสนา มีชั้น ๕ ปฏิบัติจนสมบูรณ์ ๑๒ ไตรลักษณ์ ๓ เป็นต้นด้วย เทียบหลักธรรมกับการบำเพ็ญศีลบารมี ตัวอย่างเช่น

การรักษาศีล	เป็นเหตุทำให้เกิด	การประพฤติธรรม
(๑) เว้นปาณาติบาต	เว้นจากการฆ่าสัตว์	ทำให้มีจิตเมตตา
(๒) เว้นอทินนาทาน	เว้นจากการลักทรัพย์	ทำให้มีสัมมาอาชีวะ
(๓) เว้นกาเมสุมิฉฉาจาร	เว้นจากการประพฤติผิดในกาม	ทำให้มีกามสังวร
(๔) เว้นมุสาวาท	เว้นจากการพูดเท็จ	ทำให้มีวาจาสุจัจ
(๕) เว้นสุราเมรัย	เว้นจากการดื่มน้ำเมา	ทำให้มีความไม่ประมาท

ฉะนั้น บุคคลผู้ที่ยบำเพ็ญทานบารมีก็ดี ศีลบารมีก็ดี ย่อมมีธรรม ๕ ประการนี้เกิดขึ้นภายในจิตใจอยู่เสมอ ๆ และทำให้จิตใจมีความอ่อนโยน เป็นที่รักของบุคคลทั่วไป

๓.๔.๑ การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า

การบำเพ็ญบารมีเพื่อที่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้น จะต้องอาศัยกำลังกายและใจ มหาศาลทั้งใช้ระยะเวลาในการสร้างบารมีที่ยาวนาน จนกว่าจะได้มาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต และการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าจึงแบ่งได้เป็น ๓ ประเภทคือ^{๒๔}

๑) พระปัญญาธิกพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญบารมีประเภทมีปัญญาแก่กล้า มีปัญญาบารมีมาก ใช้ระยะเวลาในการสร้างบารมี ๒๐ อสงไขย และ ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป คือ เริ่มตั้งแต่ทรงดำริในพระทัยว่า จะเป็นพระพุทธเจ้าใช้เวลา ๖ อสงไขย เมื่อสั่งสมกุศลธรรมแล้ว เปล่งวาจาว่า อยาก เป็นพระพุทธเจ้า ก็ใช้เวลาอีก ๙ อสงไขย แล้วหลังจากได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรกว่า จะได้เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคตกาลภายภาคหน้า ใช้เวลาอีก ๔ อสงไขย และหนึ่งแสนมหากัป รวมแล้วใช้เวลาสร้างบารมีทั้งหมด ๒๐ อสงไขย และหนึ่งแสนมหากัป

^{๒๔} นายประจวบ สະพู, “ศึกษาตีเหตุกับบุคคลกับการบรรลุธรรม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๗๘.

๒) พระสัทธาธิกพุทธเจ้า ทรงสร้างบารมีประเภทมีศรัทธาแก่กล้า คือมีศรัทธามาก ยึดเวลาไปอีกอยู่ในระดับกลาง ใช้ระยะเวลาในการสร้างบารมี ๔๐ อสงไขย และหนึ่งแสนมหากัปป์ เริ่มตั้งแต่ทรงดำริในพระทัยว่า จะเป็นพระพุทธเจ้าใช้เวลา ๑๔ อสงไขย เมื่อสั่งสมกุศลธรรมแล้ว เปล่งวาจาว่า อยากจักเป็นพระพุทธเจ้า ใช้เวลาอีก ๑๘ อสงไขย และหลังจากได้รับพุทธพยากรณ์ ครั้งแรกว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าใช้เวลาอีก ๘ อสงไขย และหนึ่งแสนมหากัปป์ รวมแล้วใช้เวลาสร้างบารมีทั้งหมด ๔๐ อสงไขย และหนึ่งแสนมหากัปป์

๓) พระวิริยาธิกพุทธเจ้า ทรงสร้างบารมีประเภทมีความเพียรแก่กล้า ใช้ระยะเวลาในการสร้างบารมี ๘๐ อสงไขยและหนึ่งแสนมหากัปป์ อีกหนึ่งเท่าของประเภท สัทธาธิกพุทธเจ้า เริ่มตั้งแต่ทรงดำริในพระทัยว่าอยากจะเป็นพระพุทธเจ้าใช้เวลาอีก ๒๘ อสงไขย เมื่อสั่งสมกุศลธรรมแล้วเปล่งวาจาว่า อยากเป็นพระพุทธเจ้าอีก ใช้เวลาอีก ๓๖ อสงไขย และหลังจากพุทธพยากรณ์ ครั้งแรกว่า จะเป็นพระพุทธเจ้าใช้เวลาอีก ๑๖ อสงไขย และหนึ่งแสนมหากัปป์ รวมแล้วใช้เวลาสร้างบารมีทั้งหมด ๘๐ อสงไขย และหนึ่งแสนมหากัปป์^{๒๕}

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงตรัสรู้สภาพธรรมด้วยพระองค์เอง โดยไม่มีใครเป็นครูเป็นอาจารย์ พร้อมทั้งทรงแสดงพระธรรม ประกาศพระศาสนาให้สัตว์โลกได้เข้าใจธรรมตามด้วย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นเอกบุคคคลทรงเป็นบุคคคลผู้เลิศที่สุด ผู้เจริญที่สุด ผู้ประเสริฐที่สุดในโลก โดยไม่มีใครเสมอเหมือน ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จะไม่ทรงอุบัติขึ้นพร้อมกัน ๒ พระองค์

การบำเพ็ญบารมี ๓๐ ในพระชาติต่าง ๆ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ได้ตรัสไว้ดังนี้ว่า การบำเพ็ญบารมีอันเป็นธรรมเครื่องบ่มพระโพธิญาณเหล่านี้จัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ คือ^{๒๖}

๑) การบำเพ็ญทาน ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระเจ้าสิริราชผู้ประเสริฐ จัดเป็นทานบารมี ๑ ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นเวสสันดรและเวลามพราหมณ์ จัดเป็นทานอุปบารมี ๒ ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นอกิตติดาบสอดอาหารนั้น จัดเป็นทานอุปบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญาไก่ป่า สีสนวนและพญากระต่าย จัดเป็นทานปรมัตถบารมี

๒) การรักษาศีล ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญาวานร ช้างฉัททันต์และช้างเลี้ยง มารดา จัดเป็นศีลบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นจัมเปยยนาคราชและภริยัตตนาคราช จัดเป็นศีลอุปบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นยุชฌัญญกุมาร มหาโควินทพราหมณ์ คนเลี้ยงช้าง อโยฆรราชโอรส ภัลลาคี สุวรรณสาม มฆเทพและเนมิราช เหล่านี้ จัดเป็นศีลอุปบารมี

๓) เนกขัมมบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระเตมีย์ จัดเป็นเนกขัมมบารมี ออกบวชแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ได้ประพุดิจริยาดังนี้ คือ^{๒๗}

^{๒๕} พระภควาณานิศาณเมธี วิ., วิปัสสนาภาวนา ที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, หน้า ๖๗.

^{๒๖} ชุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๖.

^{๒๗} ชุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๔.

พระโพธิสัตว์ได้ให้ทานที่ควรให้ ได้บำเพ็ญศีลอันวิเศษ ออกบวชบำเพ็ญเนกขัมมบารมี เพื่อให้ได้มาซึ่งการบรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด

๔) ปัญญาบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นวิธูรบบัณฑิตและสุริยพราหมณ์ มาตั้งคະพราหมณ์ผู้เป็นศิษย์เก่าของอาจารย์ บารมีทั้ง ๒ นี้ จัดเป็นปัญญาบารมี ในภพที่เกิดเป็นมโหสถ ผู้เป็นทรัพย์ของรัฐ กุณทล ตัณทีละและนगरะทา เหล่านี้ จัดเป็นปัญญาอุปบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระราชามีศีล มีความเพียรเป็นผู้ก่อเกิดสัตตฤกษ์สวดชวดก บารมีนี้แลเป็นปัญญาปรมัตถบารมี

๕) วิริยบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระมหาชนกผู้เป็นราชา ผู้มีความบากบั่น จัดเป็น วิริยปรมัตถบารมี

๖) ขันติบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นธรรมपालกุมาร จัดเป็นขันติบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นธรรมิกเทพบุตรทำสงครามกับอธรรมิกเทพบุตร จัดเป็นขันติอุปบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นขันตีวาทีดาบสแสวงหาพุทธภูมิด้วยการบำเพ็ญขันติบารมีได้ทำกรรมที่ทำให้ยากเป็นอันมากนี้ จัดเป็นขันติปรมัตถบารมี

๗) สัจจะบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นสสบัณฑิต นกคุ่ม ซึ่งประกาศคุณสัจจะทำให้ดับด้วยสัจจะนี้ จัดเป็นสัจจะบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นปลาอยู่ในน้ำ ได้ทำสัจจะอย่างสูงทำฝนให้ตกทำใหญ่นี้ จัดเป็นสัจจะบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นสุปารบัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ ยังเรือให้ข้ามสมุทรจนถึงฝั่งด้วยสัจจะและเป็นวานรข้ามกระแสน้ำคองคาได้ด้วยสัจจะนี้ จัดเป็นสัจจะอุปบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นสุดโสภนราชา รักษาสัจจะอย่างสูง ช่วยปล่อยกษัตริย์ ๑๐๑ นี้ จัดเป็นสัจจะปรมัตถบารมี

๘) อธิษฐานบารมี อะไรที่จะเป็นความพอใจไปกว่าอธิษฐานนี้ จัดเป็นอธิษฐานบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นมาตังคชภูติและช่างมาตังคะนี้ จัดเป็นอธิษฐานอุปบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นมูคปักษกุมารเป็นอธิษฐานปรมัตถบารมี

๙) เมตตาบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นมหากัณห์ฤๅษีและพระเจ้าโสธนะและบารมี ๒ อย่างคือ ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระเจ้าพรหมทัตต์และคัณทีดินทกะที่กล่าวมาแล้ว เป็นเมตตาบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นโสณนันทบัณฑิตผู้ทำความรักบารมีเหล่านั้นเป็นเมตตาอุปบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระเจ้าเอกราช เป็นบารมีไม่มีของผู้อื่นเหมือนนี้ จัดเป็นเมตตาปรมัตถบารมี

๑๐) อุเบกขาบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นนกแขกเต้า ๒ ครั้ง จัดเป็นอุเบกขาบารมี ในภพที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นโลมห่งสบัณฑิต จัดเป็นอุเบกขาปรมัตถบารมี เป็นส่วนแห่งพระโพธิญาณอันเลิศบารมีที่เกินกว่า ๑๐ ไม่มี และบารมีที่หย่อนกว่า ๑๐ ก็ไม่มีพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีทุกอย่าง ไม่ยิ่งไม่หย่อนเป็นบารมี ๑๐

ดังนั้น การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า ต้องมีจิตใจหนักแน่นมั่นคงไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคใด ๆ ทั้งสิ้น มีจิตที่ประกอบด้วยความศรัทธาอย่างแรงกล้า ถึงแม้บำเพ็ญนานเท่าไรก็ยอม

๓.๔.๒ การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

พระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้สภาพธรรมด้วยตนเอง ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาตลอดระยะเวลา ๒ อสงไขย และหนึ่งแสนมหากัปป์ ไม่อาจต่ำกว่านั้น จึงจะตรัสรู้ได้ แต่ไม่สามารถตั้งศาสนา เพราะไม่สามารถบัญญัติศัพท์ที่เป็นคำพูดให้เข้าถึงสภาพธรรม อีกทั้งไม่มีอริยาศัยใหญ่ในการอนุเคราะห์ เกื้อกูลสัตว์โลกเช่นกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า อุบัติขึ้นพร้อม ๆ กันหลายพระองค์ได้ และจะอุบัติขึ้นได้เฉพาะในกาลสมัย ที่ว่างจากพระพุทธศาสนา หรือว่างจากการอุบัติขึ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เท่านั้น ผู้ที่ปรารถนาความเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ก็จำต้องปรารถนาสมบัติ ๕ ประการกระทำอภินิหาร มีเหตุแห่งอภินิหารเหล่านี้ คือความเป็นมนุษย์ ๑ ความถึงพร้อมด้วยเพศชาย ๑ การได้เห็นท่านผู้ปราศจากอาสวะ ๑ การกระทำอันยิ่งใหญ่ ๑ ความเป็นผู้มีฉันทะ ๑^{๒๘}

พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ ผู้ตรัสรู้เฉพาะผู้เดียว หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้บำเพ็ญบารมีสิ้น ๒ อสงไขย และหนึ่งแสนมหากัปป์ เป็นผู้ตรัสรู้เองได้ เพราะการสะสมบารมีไม่เพียงพอที่จะรู้ทุกสิ่งเหมือนพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า ไม่ได้ตั้งศาสนา เพราะไม่สามารถบัญญัติศัพท์ที่เป็นคำพูดให้เข้าถึงสภาพธรรม ไม่สามารถกำหนดรู้อินทรีย์ของสัตว์ และไม่มีอริยาศัยใหญ่ในการอนุเคราะห์เกื้อกูลสัตว์เหมือนกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงอุปมาตนเองเหมือนกับบนอแรดคือมีคนเดียว ไม่มีกิ้งก่าสาขานันเป็นที่เกาะเกี่ยวไม่เกี่ยวข้องด้วยกิเลสกับใคร ๆ ซึ่งในเวลาที่ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลกและพระธรรมของพระองค์ยังไม่อันตรายาน ผู้ที่จะบรรลู่เองได้อีก โดยไม่ฟังจากใคร ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เพราะเป็นช่วงเวลาของการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้า หากว่ามี การเกิดขึ้นของพระปัจเจกพุทธเจ้าได้ ก็เท่ากับว่า มีการรู้ด้วยตนเอง โดยไม่ได้ฟังจากใคร ดังเช่น พระพุทธเจ้าในยุคสมัยนั้นก็ถูกติเตียน หรือ ไม่ถือว่าเป็นเลิศผู้เดียวได้ เพราะแม้ไม่ฟังก็บรรลู่ได้ โดยไม่ต้องอาศัยพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น ช่วงเวลาที่พุทธเจ้าอุบัติขึ้น พระศาสนายังอยู่ ย่อมไม่มีพระปัจเจกพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น ในช่วงเวลานั้น ผู้ที่จะตรัสรู้ได้ ก็ต้องเป็น สาวก คือผู้รู้ตามเท่านั้น^{๒๙}

พระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อว่า เป็นผู้เดียว หรือ ผู้ดำเนินชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยวโดยเหตุ ๙ ประการ คือ

๑) ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะการบรรพชา หมายถึงว่า พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ตัดกังวลในฆราวาส บุตร ภรรยา ญาติและการสะสมสมบัติ ปลงผมและหนวดแล้ว ครองผ้ากาสายะออกบวชเป็นบรรพชิต เข้าถึงความเป็นผู้ไม่กังวล เป็นผู้เดียวเที่ยวไป

^{๒๘} ชุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๘/๑/-/๒๗๑.

^{๒๙} ชุ.อป.อ. (ไทย) ๗๑/๘/๒/-/๒๕๔.

๒) ชื่อว่าผู้เดียวเพราะไม่มีเพื่อน (เมื่อถึงฐานะเช่นนั้นแล้วไม่ต้องการเพื่อน) หมายถึง พระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อบวชแล้วอย่างนั้น เป็นผู้เดียวอาศัยที่อยู่คือป่าและป่าช้าอันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากลม อยู่โดดเดี่ยวไกลจากมนุษย์ สมควรแก่การปลีกเร้น เดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่ลับผู้เดียว อธิษฐานจงดมผู้เดียว เป็นผู้เดียวเที่ยวไป

๓) เป็นผู้เดียวเพราะละตัณหา หมายถึง พระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นผู้ไม่ประมาทมีความเพียร ส่งจิตไปอยู่ กำจัดมารและเสนามาร ละตัณหาอันชวนไปในอารมณ์ต่าง ๆ^{๓๐}

๔) ชื่อว่าผู้เดียวเพราะปราศจากราคะแน่นอน

๕) ชื่อว่าผู้เดียวเพราะปราศจากโทสะแน่นอน

๖) ชื่อว่าผู้เดียวเพราะปราศจากโมหะแน่นอน

๗) ชื่อว่าผู้เดียวเพราะหมดกิเลสแน่นอน

๘) ชื่อว่าผู้เดียวดำเนินสู่ทางเป็นที่ยิ่งใหญ่ผู้เดียว เอกายนมรรค หมายถึง สติปัญญา ๔, สัมมัปปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗, และมรรคมรรค ๘ คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ

๙) เป็นผู้เดียวเพราะตรัสรู้ปัจเจกโพธิญาณอันยอดเยี่ยมผู้เดียว หมายถึง รู้แจ้งในไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท อริยสัจ ๔ นั้นเอง^{๓๑}

สรุปความว่า การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น คือหลังจากได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าในอดีตมาแล้ว ต้องบำเพ็ญบุญบารมีเพิ่มถึง ๒ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ จึงจะสำเร็จตามความปรารถนา ตัวอย่างเช่น พระเทวทัต ท่านได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่า จากนี้ไปอีก ๒ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ จะได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต ฉะนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า ย่อมจะบังเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่เหมาะสม คือพระพุทธศาสนา อันตรธานไปแล้ว คือ พระพุทธเจ้าปรินิพพาน และ คำสอนก็อันตรธานไปหมดสิ้น เป็นช่วงที่ว่างจากพระศาสนา พระปัจเจกพุทธเจ้าย่อมบังเกิดขึ้นในโลกได้ และสามารถมีหลายพระองค์ ในช่วงเวลาที่ว่างพระศาสนา แต่สำหรับพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว อุบัติได้คราวละพระองค์เดียวเท่านั้น ดังนั้น ผู้ที่จะไม่ฟัง ไม่ศึกษาธรรม ย่อมเป็นไปได้เลย ที่จะรู้ได้ด้วยตนเองและ แม้การเป็นสาวก ก็ไม่สามารถเป็นไปได้ เพราะไม่ได้ศึกษา อบรมปัญญาในการฟังการศึกษามา ที่สำคัญที่สุด แม้แต่พระปัจเจกพุทธเจ้า ก่อนจะเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคตก็ต้องเคยฟังพระธรรมจากพระพุทธเจ้าในอดีตมาแล้วไม่ใช่ไม่เคยสั่งสมปัญญาการฟังมาเลย จะบรรลู่เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าได้ ดังเช่น พระเจ้าอชาตศัตรู และท่านพระเทวทัต ในกาลต่อไปจะได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าใน

^{๓๐} ขุ.อ.ป.อ. (ไทย) ๗๑/๘/๒/-/๒๕๒-๖๖๒.

^{๓๑} นายประจวบ สะพุ, “ศึกษาตีเหตุบุคคลกับการบรรลู่ธรรม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๗๘.

อนาคต ท่านเหล่านี้ก็ต้องพึงธรรมสะสมปัญญาในอดีตชาติมาแล้วนับชาติไม่ถ้วน ดังนั้น ปัญญา จะมาจากไหนหากไม่มีการสะสมอบรมจากการพึงพระธรรม ศึกษาพระธรรม การคบสัตบุรุษ การ พึงพระธรรม จึงมีอุปการะมากต่อการบรรลุธรรมเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าได้

๓.๔.๓ การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระอริยสาวก

การบำเพ็ญบารมีของ พระสาวกนั้นมีอยู่ ๓ ประเภทคือ

๑) พระอัครสาวก หมายถึง พระสาวกผู้เลิศ ผู้ประเสริฐกว่าพระสาวกทั้งปวงในบรรดา พระสาวกทั้งหลายในพระพุทธศาสนา ด้วยการบำเพ็ญบารมีตลอดระยะเวลา ๑ อสงไขย และ ๑ แสนกัปป์ จึงจะได้เป็นพระสาวกบารมีญาณ เพราะว่า ท่านเคยได้ตั้งความปรารถนาไว้ในตำแหน่ง อัครสาวกนี้ และก็ได้รับการพยากรณ์มาแล้วในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ดุจพระสารีบุตรและพระ โมคคัลลานะเป็นต้น พระอัครสาวกทั้งสองนี้ก็จัดเข้าในพระอสีติมหาสาวกด้วย เพราะท่านเป็นผู้ ดำรงอยู่ในตำแหน่งอันเลิศ บรรลุธรรมอันเลิศกว่าในบรรดาพระสาวกทั้งหลาย โดยถึงที่สุดแห่ง สาวกบารมีญาณ ก็เรียกว่าพระมหาสาวก ที่มีความเสมอกันโดยความเป็นผู้มีอิทธิบาทมาก

๒) พระมหาสาวก หมายถึง สาวกผู้ใหญ่ในพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระอสีติมหาสาวก นั้นเอง และพระอัครสาวกก็ดี พระอสีติมหาสาวกก็ดี บรรลุธรรมด้วยการทำความเพียรเท่านั้น เมื่อ บรรลุธรรมแล้วจะได้สำเร็จ วิชชา ๓ ปฏิสัมภีธา ๔ อภิญญา ๖ วิโมกข์ ๘ ด้วย และพระมหาสาวก เหล่านั้น เป็นผู้เคยตั้งความปรารถนาไว้ในตำแหน่งสาวกผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านฤทธิ์ต่าง ๆ และก็ได้รับการพยากรณ์มาแล้วในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ จึงพยายามบำเพ็ญบารมีมาช้านานถึง ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ สำหรับการสร้างบารมีของ พระพุทธบิดา พระพุทธมารดา พระพุทธบุตร และ พุทธอุปัชฌาย์ สร้างบารมี ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ เหมือนกัน

๓) พระปกติสาวกบารมี หมายถึง พระสาวกทั่วไป ที่นอกจากพระอสีติมหาสาวก คือ ผู้ ที่ไม่ได้ตั้งความปรารถนาต่อหน้าพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งเพื่อให้ได้ตำแหน่งเป็นผู้เลิศทางด้าน ใดด้านหนึ่งเลย และส่วนมากเป็นผู้เกิดหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว แต่ก็เป็นผู้ที่มีศรัทธาได้ สร้างบารมี ใช้เวลาบำเพ็ญเพียรไม่แน่นอน อาจใช้เวลาบำเพ็ญบารมี ๑๐๐ กัปป์บ้าง ๑,๐๐๐ กัปป์ บ้าง ๑๐,๐๐๐ กัปป์บ้าง หรือมากกว่านั้นบ้าง เมื่อมีอุปนิสัย พอได้พบพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง มีโอกาสพึงธรรมก็สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล ตั้งแต่พระโสดาปัตติผลขึ้นไปจนถึงพระ อรหันต์ได้ เช่น นางวิสาขา อนาถบิณฑิกเศรษฐี หรือ พระจกขุบาลเป็นต้น^{๓๒}

ดังนั้น การบำเพ็ญบารมีเพื่อให้ได้สำเร็จเป็นพระอริยสาวกนั้น เป็นการบำเพ็ญบารมีไม่ เกิน ๑ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ และไม่ต้องบำเพ็ญถึง อุปบารมี หรือปรมัตถบารมีก็ได้ ตัวอย่าง พระพักุลละเถระที่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ท่านบำเพ็ญบารมีด้วยการออกบวชเป็นดาบสเจริญ ฌานสมาบัติจนได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ ได้รับการถวายยารักษาโรคให้แก่พระพุทธเจ้าพร้อมทั้ง พระอริยสาวกทั้งหลายได้หายจากโรคเป็นปกติ และได้สั่งสมบุญกุศลด้วยการสร้างโบสถ์ วิหาร

^{๓๒} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๘/๑/-/๒๗๑.

ศาลา กุฎี เป็นต้น ในชีวประวัติของท่านไม่ได้สร้างบารมีถึง อุปบารมี หรือปรมัตถบารมีแต่อย่างใด ในที่สุดบารมีของท่านเต็มบริบูรณ์จนได้บรรลุปะระอรหันต์

๓.๕ ความสำคัญของการบำเพ็ญบารมี

บทว่า สิลี ปุเรตวา อเสสโต ความว่า อันผู้บำเพ็ญศีลของพระโพธิสัตว์ มีอาทิอย่างนี้ คือ การสำรวมทั้งกาย วาจา สำรวมอินทรีย์ รู้จักประมาณในกาลบริโภคน มีอาชีพรักษะดี ควรบำเพ็ญบารมี อันมีประเภทเป็นศีลบารมี ศีลอุปบารมี ศีลปรมัตถบารมี ยังศีลทั้งปวงให้บริบูรณ์ คือให้ถึงพร้อมด้วยอรรถภาพที่เป็นพระมหาสัตว์ผู้บำเพ็ญศีลบารมี เป็นศีลบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ควรบำเพ็ญศีลบารมีให้สมบูรณ์ขึ้นไป

การบำเพ็ญบารมีมีความสำคัญมากสำหรับบุคคลผู้เกิดเป็นมนุษย์ เพราะบุคคลผู้เกิดเป็นมนุษย์นั้น เมื่อปรารถนาความเป็นพระพุทธรเจ้า ย่อมทำบุญกรรมทั้งหลาย มีทาน เป็นต้นแล้ว พึงปรารถนาความเป็นมนุษย์เท่านั้น ผู้ดำรงอยู่ในชาติมนุษย์นั้นพึงตั้งปณิธานแล้วอธิษฐานยอมสำเร็จตามที่ต้องการ จึงพยายามบำเพ็ญบุญกุศลด้วยวิธีการต่าง ๆ มากมาย เช่น มีการให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น และอธิษฐานแห่งการให้ทานมี ๕ ประการคือ^{๓๓}

- ๑) ผู้ให้ทานยอมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก
- ๒) สัตบุรุษผู้สงบยอมคบหาผู้ให้ทาน
- ๓) กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานยอมจรไป
- ๔) ผู้ให้ทานยอมไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์
- ๕) ผู้ให้ทานหลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๓๔}

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในทานกถาว่า แม้วัตถุทานจะบริสุทธิ์ดี เจตนาในการทำทานจะบริสุทธิ์ดี จะทำให้ทานนั้นมีผลมากหรือน้อย ย่อมขึ้นอยู่กับเนื่อนาบุญที่ต้องทำเช่น

- ๑) ให้ทานแก่สัตว์เดรัจฉานถึง ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญน้อยกว่าให้ทานแก่มนุษย์ผู้ไม่มีศีลธรรม ๑ ครั้ง
- ๒) ให้ทานแก่มนุษย์ที่ไม่มีศีลธรรมถึง ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญน้อยกว่าให้ทานแก่ผู้มีศีล ๕, ๑ ครั้ง
- ๓) ให้ทานแก่ผู้มีศีล ๕ ถึง ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญน้อยกว่าให้ทานแก่ผู้มีศีล ๘, ๑ ครั้ง
- ๔) ให้ทานแก่ผู้มีศีล ๘ ถึง ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญน้อยกว่าให้ทานแก่ผู้มีศีล ๑๐, ๑ ครั้ง
- ๕) ให้ทานแก่ผู้มีศีล ๑๐ ถึง ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญน้อยกว่าให้ทานแก่พระภิกษุผู้มีศีลพระปาฏิโมกข์ ๑ ครั้ง

^{๓๓} ชุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๖/๑/-/๘๕.

^{๓๔} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖.

๖) ให้ทานแก่พระภิกษุ ถึง ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญน้อยกว่าการให้ทานแก่ พระโสดาบัน ๑ ครั้ง
 ๗) ให้ทานแก่พระโสดาบัน ถึง ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญน้อยกว่าการให้ทานแก่พระสกิทาคามี ๑ ครั้ง
 ๘) ให้ทานแก่พระสกิทาคามี ถึง ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญน้อยกว่าการให้ทานแก่พระอนาคามี ๑ ครั้ง
 ๙) ให้ทานแก่พระอนาคามี ถึง ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญน้อยกว่าการให้ทานแก่พระอรหันต์ ๑ ครั้ง
 ๑๐) ให้ทานแก่พระอรหันต์ ถึง ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญน้อยกว่าการให้ทานแก่พระปัจเจก
 พุทธเจ้า ๑ ครั้ง

๑๑) ให้ทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ถึง ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญน้อยกว่าการให้ทานแก่พระ
 สัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ ครั้ง

๑๒) ถวายทานแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถึง ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญน้อยกว่าการถวายเป็น
 สังฆทานที่ไม่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน ๑ ครั้ง

๑๓) ถวายสังฆทานที่ไม่มีองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน ถึง ๑๐๐ ครั้ง ได้บุญ
 น้อยกว่า การถวายเป็นสังฆทานที่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน ๑ ครั้ง

๑๔) การให้ “ธรรมเป็นทาน” ย่อมชนะการให้ทั้งปวง^{๓๕}

๑๕) การให้ “อภัยทาน”^{๓๖} ก็คือ การไม่ผูกโกรธ ไม่อาฆาตจองเวร ไม่พยาบาทคิดร้าย
 ผู้อื่นแม้แต่ศัตรู ซึ่งเป็นการบำเพ็ญเพียรเพื่อ “ละโทสกิเลส” ด้วยการเจริญ “เมตตาพรหมวิหาร”
 ให้เกิดขึ้น และพรหมวิหาร ๔ นั้น เป็นคุณธรรมบุคคลที่บำเพ็ญถนและวิปัสสนา เมื่อเมตตา
 พรหมวิหารเกิดขึ้นก็ย่อมละ พยาบาทได้ เป็นผู้ที่สามารถให้อภัยทานได้ การให้อภัยทานถือว่าเป็น
 เป็นเรื่องที่ยากเย็นมากและทำได้โดยยาก เช่น ในเรื่องพระเวสสันดรที่ให้ทานสองกุมารแก่ชูชก
 พรานหมันไปแล้ว เมื่อทั้งสองกุมารถูกขายชราทำร้าย จึงบันดาลให้เกิดโทษะขึ้นได้ แต่พระองค์ก็
 ไม่ได้ทำร้าย ขายชรา นี่เป็นการลองภูมิของพระโพธิสัตว์ ฉะนั้นการให้อภัยทานแม้จะมากเพียงใดก็
 ตาม ก็ไม่ทำให้ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุพระสัมโพธิญาณเล็กลงได้

๓.๖ สรุปท้ายบท

จากการศึกษาจะเห็นได้ว่า การบำเพ็ญบารมี คือการสั่งสมบุญกุศลด้วยการกระทำคุณ
 งามความดีต่าง ๆ ในการเสียสละทั้งกำลังกายกำลังใจและกำลังทรัพย์ แก่สมณะ ซี พราหมณ์ หรือ
 คนอนาถาเป็นต้น เพื่อให้ได้มาประโยชน์สูงสุด กล่าวคือ เข้าถึงมรรคผลนิพพานอันเป็นที่ดับทุกข์
 และการสร้างบารมีเพื่อบรรลุธรรมในทางพระพุทธศาสนา ไม่ใช่เป็นเรื่องง่ายเลย ถ้าอริชฐานจิต
 ปรารถนาอยากบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งแล้ว ก็ต้องพยายาม

^{๓๕} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗.

^{๓๖} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๓๒/๔๑๘.

บำเพ็ญบารมีทั้ง ๓๐ รวมทั้งมหาบริจาค ๕ จริยา ๓ ให้บริบูรณ์ พร้อมทั้งได้รับการพยากรณ์จาก พระพุทธเจ้าในอดีตแล้ว จึงจะมีโอกาสได้สำเร็จผลสมหวังแน่นอน

สำหรับบารมีที่ได้บำเพ็ญมานั้น ไม่สามารถตัดวงจรของกิเลสได้ เพราะบารมีทั้งหมดนี้ เป็นเพียงสะเปียงที่ช่วยสนับสนุนส่งเสริมให้การปฏิบัติธรรมได้เจริญก้าวหน้าขึ้นไป และบารมี เหล่านี้เป็นกุศลฝ่ายโลกีย์สามารถข่มกิเลสไว้ได้เพียงชั่วคราวเท่านั้น ส่วนธรรมที่เข้าไปตัดวงจร ของปัจจุสมุขปาหได้ ต้องอาศัยปัญญาที่เป็นโลกุตตรมรรคจึงจะกำจัดกิเลสได้ เพราะฉะนั้น การ บำเพ็ญบารมีต่าง ๆ จึงเป็นอุปการะมากสำหรับผู้ที่มีความปรารถนาต้องการ เพื่อให้หลุดพ้นออก จากกิเลสและความทุกข์ทั้งปวง ปฏิจสมุขปาหจึงเป็นแกนกลางของอริยสัจ และเป็นเนื้อหาทาง วิชาการที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจชัดเจนในอริยสัจ จึงเป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาทั้ง อนุโลมและปฏิโลม คือพิจารณาทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ ต่อจากนั้นทรงดำริอีกว่า “แม้ฐานะอันนี้ เป็นสิ่งที่บุคคลเห็นได้โดยยาก เช่น ความสงบในสังขารทั้งปวง ความสลัดออกแห่งอุปกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา วิราคะ นิโรธ และนิพพานอันเป็นธรรมสำหรับวิสัยของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ส่วนสัตว์โลกทั้งหลายจะเห็นตามได้โดยยากยิ่ง

ผู้ที่บำเพ็ญเป็นพระโพธิสัตว์ ต้องปฏิบัติตนด้วยการสำรวมทั้งกาย วาจา และสำรวม อินทรีย์ทั้งหลาย รู้จักประมาณในการบริโภค มีอาชีพบริสุทธิ์ เป็นผู้ให้ถึงพร้อมด้วยอรรถภาพที่เป็น ศิลบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ควรบำเพ็ญให้สมบูรณ์ขึ้นไป เช่น การบำเพ็ญบารมี การบำเพ็ญ อุปบารมี และการบำเพ็ญปรมัตถบารมี รวมเป็น บารมี ๓๐ ทศ ซึ่งหมายความว่า บารมีที่บำเพ็ญ เป็นปกติสามัญเรียกว่า บารมีสามัญ บารมีที่บำเพ็ญให้ยิ่งกว่าปกติสามัญ เรียกว่า อุปบารมี และ บารมีที่บำเพ็ญอย่างอุกฤษฏ์ถึงกับสละชีวิตของตนได้ เรียกว่า ปรมัตถบารมี การบำเพ็ญบารมีมี ความสำคัญมากสำหรับบุคคลผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์ เพราะบุคคลผู้เกิดเป็นมนุษย์นั้น เมื่อปรารถนา ความเป็นพระพุทธเจ้าก็ได้ ปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าก็ได้ ปรารถนาเป็นพระสาวกก็ได้ ย่อมทำบุญกรรมทั้งหลาย มีทานเป็นต้น แต่ถ้าไปเกิดในภพภูมิที่นอกจากโลกมนุษย์แล้ว ก็ไม่ สามารถปรารถนาอะไรได้เลย ผู้ดำรงอยู่ในชาติมนุษย์นั้นแหละพึงตั้งปณิธานแล้วอธิษฐานยอม สำเร็จตามที่ต้องการ จึงควรพยายามบำเพ็ญบุญกุศลเพื่อให้ได้สำเร็จตามที่ตนปรารถนาไว้

บทที่ ๔

การบำเพ็ญบารมีและการบรรลุนิพพานของพระพักกุลเถระ

พระพักกุลเถระ เป็นพระเถระรูปหนึ่งในบรรดาพระอสีติมหาสาวก ๘๐ รูป ท่านได้นับเข้าตามอันดับแห่งพระอสีติมหาสาวกองค์ที่ ๖๑ นับตามพระไตรปิฎกและอรรถกถา ฉบับมหาวิทยาลัย เรื่องราวของท่านพระพักกุลเถระเป็นที่น่าสนใจมาก และเรื่องที่คุณควรศึกษามีดังนี้

๔.๑ ประวัติความเป็นมาในชาติปัจจุบันของพระพักกุลเถระ

๔.๒ ประวัติความเป็นมาในอดีตของพระพักกุลเถระ

๔.๓ สรุปท้ายบท

๔.๑ ประวัติความเป็นมาในชาติปัจจุบันของพระพักกุลเถระ

พระพักกุลเถระก่อนจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนานั้นมีชีวิตความเป็นมาที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา แห่งพระพาทกกุลเถระ เล่มที่ ๓๒ เล่ม ๑ ภาค ๑ หน้า ๓๙๑ - ๓๙๔ ได้อธิบายไว้ว่า

พระพักกุลเถระเป็นบุตรเศรษฐีอยู่ในเมืองโกสัมพี ท่านเกิดก่อนพระสมณโคตมเสด็จอุบัติขึ้นอีก นับตั้งแต่ได้มาถือปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาของท่านเศรษฐีแล้ว ตระกูลของเศรษฐี ก็เจริญขึ้นด้วยลาภและยศเป็นที่ปรากฏแก่บุคคลทั้งหลาย ฝ่ายภรรยาของท่านเศรษฐี เมื่อมีครรภ์มาครบกำหนด ก็คลอดลูกออกมาเป็นชาย แล้วมีความคิดว่า “บุตรของเราเป็นคนที่มิบุญญาภินิหาร^๑ ได้เคยกระทำมาแล้ว ถ้าเขามีอายุอยู่ตราบใด ย่อมจะให้สมบัติมากมายแก่เราตราบนั้น” และ มีการถือสืบ ๆ กันมาอย่างหนึ่งว่า ถ้าให้ทารกทั้งหลายได้อาบน้ำในแม่น้ำยมุนาในวันเกิด ย่อมไม่มีโรคร้ายไข้เจ็บมาเบียดเบียน ฝ่ายมารดาบิดาของทารกนั้น จึงให้นำทารกไปเพื่อให้อาบน้ำในแม่น้ำยมุนา (แต่บางคัมภีร์บอกว่าเป็นแม่น้ำคงคาเช่น) เล่ากันว่า ท่านจุติจากเทวโลก เกิดในตระกูลมหาเศรษฐีในนครโกสัมพี ในวันที่ ๕ พวกพี่เลี้ยงพาท่านไปดำเกลือ แล้วลงเล่นในแม่น้ำคงคาเมื่อพวกพี่เลี้ยงกำลังให้ทารกเล่นดำผุด ดำว่ายอยู่ ปลาตัวหนึ่งเห็นทารกสำคัญว่าเป็นอาหาร จึงคาบเด็กไป พวกพี่เลี้ยงต่างก็ทิ้งเด็กหนีไป ปลาก็กินเด็กนั้นแล้ว^๒

ฝ่ายท่านอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์มัชฌิมนิคายกล่าวไว้เกี่ยวกับเรื่องการทำมงคลแก่ทารกว่า เมื่อทารกนั้นเกิดแล้วได้ ๕ วัน มารดาบิดาพร้อมด้วยคณะหมู่ญาติจัดแจงทำการมงคลโกนผมไฟและขนานนามทารกนั้น จึงให้พวกพี่เลี้ยงนางนมนำทารกไปอาบน้ำชำระเกล้าในแม่น้ำยมุนา

ในขณะที่พี่เลี้ยงนางนมให้ทารกอาบน้ำชำระเกล้านั้น มีปลาใหญ่ตัวหนึ่งแหวกว่ายมาตามกระแส น้ำ ได้แลเห็นทารกนั้นเข้าก็สำคัญว่าเป็นอาหารจึงสูบเอาทารกนั้นกินเข้าไปในท้อง

^๑ ม.อ.อ. (ไทย) ๒๒/๓/๑/-/๓๒๖., ขุ.จரிய.อ. (ไทย) ๓๔/๙/๓/-/๖๕๑-๖๖๕.

^๒ ม.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๓/๒/-/๓๒.

ธรรมดาผู้มีบุญบารมีมากเช่นทารกผู้นั้น ย่อมไม่เป็นอันตรายแม้จะเข้าไปนอนอยู่ในห้องปลานั้นก็ตาม ความลำบากเพียงเล็กน้อยก็ไม่มี แต่กลับนอนสบายเหมือนนอนอยู่บนที่นอนตามปรกติ ด้วยอาศัยเดชานุญาภิหารของทารกนั้น ดลบันดาลให้ปลานั้นบังเกิดความเดือดร้อน ประหนึ่งว่าได้กลืนถ่านเพลิงร้อน ๆ เข้าไปในท้องขณะนั้น ความเดือดร้อนกระวนกระวายที่เกิดขึ้นในภายในท้องของตัวปลานั้น ทำให้ปลาเที่ยวแหวกว่ายกระเสือกกระสนว่ายดั้นด้นไปตลอดทาง ๓๐ โยชน์ เผลอหลงเข้าไปติดชายของชาวประมงผู้เป็นชาวเมืองพาราณสี

ทุกครั้งที่เวลามีปลาตัวใหญ่ติดชาย ย่อมถูกฆ่าให้ตายอยู่ในชายนั้น แล้วจึงยกขึ้นมา แต่ปลาตัวนี้ชาวประมงช่วยกันปลดออกจากชายนแล้วก็ตายพอดีโดยไม่ต้องฆ่า ด้วยเดชะผลกุศลของทารกนั้นมากล้ำ ธรรมดาชาวประมงเมื่อเวลาได้ปลาตัวใหญ่มาและตายแล้ว พวกเขาจะแล่หรือตัดออกเป็นชิ้นเล็กบ้างชิ้นใหญ่บ้าง แต่ปลาตัวนี้ไม่ถูกแล่หรือตัดเป็นท่อนก่อนนำออกขายชาวประมงช่วยกันหามปลาไปเที่ยวเร่ขายในเมือง โดยตีราคาหนึ่งพันกหาปณะ แต่ไม่มีใครซื้อ เพราะราคาค่อนข้างแพงมาก สักหน่อย

ในเมืองพาราณสีนี้มีตระกูลเศรษฐีตระกูลหนึ่งมีทรัพย์สมบัติ ๘๐ โกฏิ แต่เป็นตระกูลที่ไม่มีบุตรธิดา ชาวประมงเที่ยวเดินเร่ขายปลาตัวนั้นเรื่อยมา จนกระทั่งมาถึงบ้านเศรษฐีนั้น ท่านเศรษฐีได้เห็นชาวประมงนำปลามาขายจึงถามว่า “ปลาตัวนี้จะขายเท่าไร” ชาวประมงตอบว่า “จะขายหนึ่งพันกหาปณะ ขอรับ”

๔.๑.๑ ทารกมีบุญมากได้มารดาใหม่

ท่านเศรษฐีตกลงซื้อ จึงส่งเงินหนึ่งพันกหาปณะให้ แล้วรับปลาตัวนั้นไว้ โดยไม่ได้ต่อรองราคาเลยวันอื่น ๆ ภรรยาของท่านเศรษฐีไม่เคยมายุ่งเกี่ยวกับเรื่องการทำปลาทำกุ้งเลย แต่ในวันนั้นท่านได้ลงมือค่อย ๆ แล่ปลานั้นออกด้วยตัวเองและพอแล่ปลาเสร็จเข้าไป ก็แลเห็นทารกในห้องปลา^๓ ยังมีชีวิตอยู่และทารกมีผิวดังทองคำ ครั้นภรรยาท่านเศรษฐีได้เห็นทารก ก็พลันเกิดความรักใคร่ราวกับเป็นลูกขึ้นมาทันที แล้วพูดออกมาด้วยเสียงดังลั่นว่า “เราได้บุตรในห้องปลาแล้ว” และนำทารกนั้นไปหาท่านเศรษฐีผู้เป็นสามี ท่านเศรษฐียังไม่ยอมยัดถือเอาเป็นกรรมสิทธิ์ เพื่อให้สิทธิแก่ผู้เป็นมารดาบิดาของทารก จึงให้ตักทองร้อยปาวประกาศว่า “บุตรของใครหาให้มารับเอาไปได้” เมื่อไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งมารับทารกนั้นไป ท่านเศรษฐีได้นำเอาทารกนั้นไปเข้าเฝ้าพระเจ้าพาราณสี พอกราบบังคมทูลให้พระองค์ทรงทราบเรื่องที่เป็นมาโดยตลอดแล้ว จึงกราบบังคมทูลถามว่า

“ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าจะกระทำประการใดกับทารกนี้ พระพุทธเจ้าข้า”

พระเจ้าพาราณสีตรัสตอบว่า “ดูก่อนท่านเศรษฐี ทารกนี้เป็นผู้มีบุญมาก จึงไม่เป็นอันตรายขณะที่อยู่ในห้องปลา ท่านเศรษฐีจึงบำรุงเลี้ยงทารกนี้ไว้เถิด”

^๓ ม.อุ.อ. (ไทย) ๒๓/๓/๒/-/๗๘.

ท่านเศรษฐีและภรรยาได้เลี้ยงดูรักษาทารกนั้นไว้เป็นอย่างดี ไม่ได้มีความรังเกียจแม้แต่น้อยเลย

กาลต่อมา ตระกูลเศรษฐีที่เป็นมารดาบิดา ซึ่งอยู่ในเมืองโกสัมพบุรีเรื่องราวว่า “มีตระกูลเศรษฐีเมืองพาราณสีตระกูลหนึ่งได้ทารกในท้องปลา” ท่านเศรษฐีและภรรยาจึงรีบพากันติดตามมาตระกูลเศรษฐีชาวเมืองพาราณสีนั้นทันที

ในขณะที่มาถึงตระกูลเศรษฐี ชาวเมืองพาราณสีนั้น สองสามีภรรยาผู้เป็นเศรษฐีชาวเมืองโกสัมพบุรี ผู้เป็นมารดาบิดาอันแท้จริงของทารกนั้น แลเห็นทารกผู้ที่มารดาเลี้ยงกำลังอุ้มเล่นอยู่ ก็จำได้ว่าเป็นบุตรของตน จึงพูดขึ้นว่า “ทารกนี้น่าเอ็นดู แต่ทารกนี้เป็นลูกของข้าพเจ้า” ว่าดังนี้แล้ว ได้เล่าเรื่องบุตรของตนที่ต้องพลัดพรากจากกันไป แสดงเหตุผลตั้งแต่ต้นจนจบจนให้มารดาเลี้ยงฟัง แล้วออกปากขอลูกคืน

ฝ่ายภรรยาของเศรษฐีชาวเมืองพาราณสีไม่ยอมคืนให้ โดยอ้างหลักฐานของการได้ทารกมาจากท้องปลาที่ซื้อมาราคาตั้ง ๑,๐๐๐ (หนึ่งพัน) กหาปณะให้ฟัง ซึ่งนับเป็นเหตุอัศจรรย์ เพราะฉะนั้น ทารกนี้แม้จะไม่ใช่ลูกที่แท้จริงของข้าพเจ้า ก็เป็นประหนึ่งลูกของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ยอมส่งคืนให้แก่ท่านเป็นอันขาด

ข้างมารดาแท้จริงจึงพูดอ้างเหตุผลบ้างว่า “ทารกนี้มิใช่บุตรของท่าน ความจริงเป็นบุตรของข้าพเจ้า เพราะเขาอยู่ในท้องของข้าพเจ้ามาตั้ง ๑๐ เดือน”

ฝ่ายมารดาเลี้ยงได้พูดแย้งต่อไปว่า “บุตรของท่านอาจจะถูกปลาตัวอื่นกลืนกินเสียแล้วก็ได้ และคงมิใช่ปลาตัวที่ข้าพเจ้าได้ทารกจากในท้องปลานี้เป็นแน่”

เศรษฐีผู้เป็นมารดาบิดาแท้จริง เห็นท่าว่าจะกระทำความตกลงกันไม่ได้ จึงได้พากันไปเข้าเฝ้าถวายฎีกาต่อพระเจ้าพาราณสี เพื่อให้พระองค์ทรงวินิจฉัยชี้ขาดลงไป

๔.๑.๒ พระราชาทรงวินิจฉัยคดีทารก

พระเจ้าพาราณสีทรงวินิจฉัยว่า “ใคร ๆ ไม่อาจตัดสินได้ว่า มารดาเดิมนั้น มิใช่มารดาของทารกนี้ เพราะทารกนี้ได้อยู่ในท้องของมารดามาตั้ง ๑๐ เดือน ส่วนชาวประมงนั้นเป็นพวกเที่ยวหาจับปลาขาย เมื่อได้ปลาก็ขายไป ไม่ได้รับปลาตัวนี้ไว้ จึงไม่จัดว่า เป็นมารดาบิดาของทารกนี้ ฝ่ายภรรยาของท่านเศรษฐีชาวเมืองพาราณสีนี้ ใคร ๆ ก็ไม่อาจตัดสินได้ว่า มิใช่มารดาของทารก เพราะได้ทารกมาจากในท้องปลา เพราะฉะนั้น ให้ทารกนี้เป็นทายาทของตระกูลทั้งสอง และให้ตระกูลทั้งสองจงช่วยกันอภิบาลเลี้ยงทารกนี้”

จำเดิมแต่นั้นมา ตระกูลเศรษฐีทั้งสองนั้นมีแต่เจริญขึ้นด้วยลาภยศเป็นลำดับมาตระกูลเศรษฐีทั้งสองร่วมกันตั้งชื่อกุมารนั้นว่า “พากุละ” หรือ “พักกุละ” เพราะกุมารนั้นเป็นผู้อยู่ในการอุปการะประคบประหงมของตระกูลทั้งสอง เมื่อพักกุละเติบโตแล้ว ตระกูลทั้งสองได้สร้างปราสาทขึ้น ๓ หลังไว้ในเมืองของตน ๆ ให้แก่พักกุละนั้น พักกุละพักอาศัยอยู่ในเมืองทั้งสองนั้น เมืองละ ๔ เดือน ส่วนเวลาที่เหลืออีก ๔ เดือนนั้นเป็นเวลาเดินทางระหว่างเมืองทั้งสองโดยเรือขนาน ครั้น

พักกู่ละอยู่ในเมืองหนึ่ง ๆ ครบ ๔ เดือนแล้ว ตระกูลทั้งสองจึงจัดให้สร้างมณฑปขึ้นบนเรือขนาน แล้วให้พักกู่ละกับพวกนางบำเรอขึ้นไปอยู่ในมณฑปบนเรือขนานนั้น แล้วส่งไปยังอีกเมืองหนึ่ง ซึ่งกินเวลานานประมาณ ๔ เดือน

ส่วนชาวเมืองอีกเมืองหนึ่ง พอเห็นพวกเขาส่งมาได้ครึ่งทาง สิ้นเวลา ๒ เดือนแล้ว ได้พากันออกไปต้อนรับเข้ามายังเมืองของพวกเขาตน ก็กินเวลาอีก ๒ เดือนเช่นกันรวมเวลาเดินทาง ทั้งสิ้นได้ ๔ เดือนพอดี เมื่อพักกู่ละอยู่ในเมืองนั้นครบ ๔ เดือนแล้วก็กลับมาอยู่อีกเมืองหนึ่ง ใช้เวลาอีก ๔ เดือนเหมือนกัน เป็นการผลัดเปลี่ยนเวียนไปตามทำนองนี้ นับเวลาที่พักกู่ละเสวยความสุขอยู่อย่างนี้ได้ ๘๐ ปีบริบูรณ์

เมื่อพระราชาทรงซักถามแล้ว จึงทรงตัดสินว่า เด็กคนนี้ จงเป็นของทั่วไปแก่ตระกูลทั้งสอง เพราะว่า เขาดำรงอยู่โดยความเป็นทายาทของตระกูลทั้งสอง จึงได้นามว่า “พักกู่ละ หรือ พักกู่ละ” ต่อมากุมารก็ได้เจริญวัยเติบโตแล้ว ได้เสวยสมบัติมากมาย อยู่ในตระกูลเศรษฐี ๒ ตระกูล ตระกูลละ ๖ เดือน เศรษฐีทั้งสองตระกูลเหล่านั้น เมื่อถึงวาระของตนแล้ว ก็ต่อเรือพ่วงกัน ให้ช่างทำเป็นมณฑปประดิษฐ์ไว้บนเรือนั้น ให้ตระเตรียมดนตรีอันประกอบด้วยองค์ ๕ แล้วให้กุมารนั่งในเรือนั้นแล้วก็พากันมาทางแม่น้ำคงคาจนถึงที่ท่ามกลาง (จุดศูนย์กลาง) พระนครทั้งสอง แม้พวกคนของท่านเศรษฐีอีกคนหนึ่ง ก็ได้ตระเตรียมไว้เช่นนั้นเหมือนกัน ไปยังสถานที่นั้นแล้ว ยกกุมารขึ้นบนเรือนั้นแล้วพาไป กุมารคนนั้นเจริญอยู่อย่างนั้นตลอดถึงเป็นผู้มีอายุ ๘๐ ปี ปราภภูมิชื่อว่า “อุภยเศรษฐีบุตร”^๔

๔.๑.๓ เหตุการณ์สำคัญก่อนอุปสมบท

ในคราวนั้นพระสิทธัตถโภทิสัตว์ของเราทั้งหลาย ได้ทรงบรรลุประโพธิญาณ ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประกาศธรรมจักรอันประเสริฐ แล้วเสด็จจาริกโดยลำดับ จนกระทั่งมาถึงเมืองโกสัมพี ตามพระมัชฌิมภิกษุทั้งหลายได้กล่าวไว้ว่า พระพุทธองค์เสด็จดำเนินกระทั่งถึงเมืองพาราณสี พักกู่ละทราบข่าวการเสด็จมาของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงพร้อมกับบริวารจำนวนมาก ต่างถือดอกไม้และของหอมออกไปเข้าเฝ้า และได้สดับพระธรรมเทศนา แล้วเกิดศรัทธาปลื้มนาการมีความปรารถนาจะบรรพชาอุปสมบทใน พระธรรมวินัย จึงกราบทูลขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า

สรุปว่า การบวชของท่านน่าจะบวชแบบ เอหิภิกขุอุปสัมปทา และจะเป็นการบวชหลังวันมาฆบูชา เพราะว่า การนับจำนวนภิกษุที่เข้ามาประชุมในวันจาตุรงคสันนิบาตมี ๑,๒๕๐ รูป คือ ชฎิลสามพี่น้องมีพระอรุเวลกัสสป ๑,๐๐๐ รูป พระอัครสาวกทั้งสอง ๒๕๐^๕ (นับตามอรรถกถาว่ามี ๑,๒๕๐ รูปนี้ คือไปรวมประชุมเพียงบริวารของชฎิล ๓ พี่น้อง และบริวารของพระอัครสาวกทั้งสองเท่านั้น แล้วถามว่า พระปัญจวัคคีย์ ๕ รูป ยสกุสบุตร ๑ รูป บริวารของท่าน ๕๔ รูป ภัททวัคคีย์ ๓๐ รูป หัวหน้าของชฎิล ๓ รูป และพระอัครสาวก ๒ รูปรวมเป็น ๙๕ รูป

^๔ ชุ.อป.อ. (ไทย) ๗๑/๘/๒/-/๙๓๕.

^๕ ชุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๒/๒/-/๖๓๓.

ท่านเหล่านั้นก็เป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทาเช่นกัน แต่ท่านไปอยู่ที่ไหน ?) จริงอยู่ ขึ้นชื่อว่า อุปสัมปทานั้นมี ๘ อย่าง คือ เอหิภิกขุอุปสัมปทา ๑ สรณคมณอุปสัมปทา ๑ โอวาทปฎิคคหณอุปสัมปทา ๑ ปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา ๑ ครุธรรมปฎิคคหณอุปสัมปทา ๑ ทูเตนอุปสัมปทา ๑ อัญญาจิกาอุปสัมปทา ๑ ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา ๑^๖

๔.๒ การบำเพ็ญบารมีในอดีตของพระพักกุลเถระ

ท่านพระพักกุลเถระได้เล่าประวัติการบำเพ็ญบารมีของตนไว้ว่า

ในที่ไมไกลป่าหิมพานต์ มีภูเขาชื่อ โสภิตะ ข้าพเจ้าพร้อมด้วยศิษย์ทั้งหลาย ได้สร้างอาศรมไว้อย่างดี ที่ภูเขานั้นมณฑปก็มีมาก ต้นยางทวายก็ออกดอกบานสะพรั่ง บนเขานั้นมะขวิดก็มีมาก เทียนดำเทียนขาวก็ออกดอกบานสะพรั่ง ต้นทิสอ พุทรา มะขามป้อมก็ชุกชุม สวนหย่อมก็มีหลาย น้ำเต้าก็มาก บัวขาวออกดอกบานสะพรั่ง มะหวด มะตูม กล้วย มะม่วงก็มีมาก สะท้อนอัญชัน และประยงค์ในทึบนั้น ก็ชุม โกสุม ต้นสน สะเดา ต้นไทร ต้นกระสังก็มาก อาศรมของข้าพเจ้าก็เป็นเช่นนั้น ข้าพเจ้าพร้อมทั้งศิษย์ ได้อยู่ ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นสยัมภู ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก พระนามว่า อโนมทัสสี

เมื่อ ทรงแสวงหาที่หลีกเร้น ได้เสด็จมาถึงอาศรมของ ข้าพเจ้า เมื่อพระมหาวิระเสด็จเข้าถึงแล้ว อาพาธเกิดแต่ลม ได้เกิดขึ้นชั่วขณะแก่พระองค์ผู้พระนามว่า อโนมทัสสี มีพระยมมาก ทรงเป็นนาถะของโลก ก็ครั้งนั้น ข้าพเจ้านั้นครั้งได้เห็นความเคลื่อนไหวแล้ว ก็กำหนดได้ว่า ความจริง พยาธิตได้เกิดขึ้นแก่ พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายโดยไม่สงสัย ข้าพเจ้าได้รับมายังอาศรมประสงค์จะปรุญา ในสำนักศิษย์ ของข้าพเจ้า

ครั้งนั้นจึงได้นิมนต์ศิษย์ทั้งหลาย ศิษย์ทุกคนเชื่อฟังถ้อยคำของข้าพเจ้า มีการประชุมร่วมกัน เพราะมีความเคารพในพระศาสดาของเรา ข้าพเจ้าจึงรีบขึ้นภูเขา บันเทิงใจกับยาทุกขนาน ข้าพเจ้าผสมยากับน้ำดื่มแล้ว (ถวาย) ได้เป็นทาสของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ประเสริฐที่สุด เมื่อพระมหาวิระสรรเพชญ์ ผู้เป็นโลกนารถได้เสวยแล้ว โรคลมของพระศรีสุคตก็สงบลงโดยเร็ว พระอโนมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีพระยศยิ่งใหญ่ ทอดพระเนตรเห็นความกระวนกระวายที่สงบลงแล้ว จึงได้ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

“ผู้ใดถวายเภสัชแก่เราตถาคต และให้พยาธิตของเราสงบไป เราตถาคตจักสรรเสริญผู้นั้น เมื่อเราตถาคตกล่าววอยู่ ขอเธอทั้งหลายจงฟังเถิด เขาจักรื่นเริงบนเทวโลก สิ้นเวลาแสนกัป ผู้นี้จักบันเทิงใจทุกเมื่อบนเทวโลกนั้น เพราะเสียงบรรเลง เสียงประโคม เขามาสู่มนุษย์โลกแล้ว ถูกบุญเก่าตัดเตือนแล้ว จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึงพันชาติ

ในกัปที่ ๕๕ จักได้เป็นกษัตริย์นามว่า อโนมะ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ เปรียบพร้อมด้วยรัตนะทั้ง ๗ มีพล พยุหะโยธามากมายทรงชนะดินแดนชมพูทวีป เสวย

^๖ วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๑/-/๗๔๔.

ไอศูรียสมบัติ” แม่เทวดาชั้นดาวดึงส์ก็กระเทือน เป็นเทวดาหรือเป็นมนุษย์ ก็จักมีอาพาธน้อย เว้นความยึดมั่นถือมั่นแล้วจักข้ามพยาธิในโลกได้ตลอดกับ นับไม่ถ้วน แต่กับนี้ไป เขาจักได้เป็น โอรสผู้เป็นธรรมทายาท ที่เนรมิตขึ้นโดยธรรม ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงสมภพในตระกูลอโกลการาช เป็นศาสดาในโลก พระนามว่า โคดม โดยพระโคตร จักดับกิเลสเป็นผู้หาอาสวะมิได้เพราะ กำหนดรู้อาสวะทั้งหมด ครั้นเผาภิเษกสิ้นแล้ว จักข้ามกระแสแห่งตัณหาไป เป็นสาวกของ พระสมณโคดม ผู้สูงสุดแห่งศากยวงศ์ และเธอมีนามว่า พักกุละ” ทรงทราบประวัติทั้งหมดนี้แล้ว จักประทับนั่งในหมู่พระสงฆ์ ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ

พระสัมมัญญผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า วิปัสสี นายกโลก เมื่อทรงตรวจดูที่วิเวก ได้เสด็จเข้ามายังอาศรมของ ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าให้พระมหาวิรสรพเพชญ์ นายกโลก ผู้เสด็จเข้ามาแล้ว ให้พอพระทัยด้วยโอสถทุกอย่าง ขอพระองค์จงทรงพอพระทัยด้วยมือ (ของข้าพระองค์) ข้าพเจ้าได้ทำกรรมดีแต่พระองค์ไว้ ความสมบูรณ์แห่งพืช ข้าพเจ้าได้ทำไว้แล้วในบุญเขตที่ดี ข้าพเจ้าไม่อาจจะให้หมดสิ้นไปได้เลย เพราะในครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ดีแล้ว เป็นลาภของเรา เป็นโชคดีของเราที่ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงเป็นนายก ด้วยผลกรรมที่เหลือ ข้าพเจ้าจึงได้ลุถึงทางที่ไม่หวนไหว พระสมณโคดมผู้สูงสุดแห่งศากยวงศ์ ได้ทรงทราบเรื่องทั้งหมดนี้แล้ว ได้ประทับนั่งในหมู่สงฆ์ ทรงตั้งข้าพเจ้าไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ข้าพเจ้าได้ทำกรรมอันใดไว้ในครั้งนั้น เพราะกรรมนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่รู้จักทุกข์ตลอดกับ นับไม่ถ้วน นับถอยหลังแต่กับนี้ไปนี้เป็นผลแห่งภสัช กิเลสทั้งหลาย ข้าพเจ้าได้เผาแล้ว ๆ ล ๆ คำสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติแล้ว

ฝ่ายพวกนางบำเรอของท่าน เมื่อสมัยเป็นฆราวาสอยู่ใน ๒ เมืองนั้น ต่างพากันกลับไป ยังเมืองของตน ๆ แล้วกระทำผ้าไตรจีวรส่งไปถวายแก่พระพักกุลเถระเป็นจำนวนมากมาย พระพักกุลเถระ ได้ใช้จีวรที่มีผู้ส่งมาจากเมืองโกสัมพี และเมืองพาราณสีนั้น ฝ่ายละครึ่งเดือนตลอด เป็นนิตย สิ่งใด ๆ อันเป็นของดีที่มีอยู่ในเมืองทั้ง ๒ นั้น ตระกูลเศรษฐีทั้ง ๒ เมืองนั้นได้ส่งสิ่งนั้น ๆ ไปถวายพระพักกุลเถระมิได้เคยขาดเลย

ในระหว่างที่พระพักกุลเถระเป็นฆราวาสอยู่ ตลอดระยะเวลา ๘๐ ปีนั้น ท่านไม่เคยเจ็บไข้ได้ป่วยเลย แม้เพียงเล็กน้อยก็ไม่มี นับแต่ท่านบรรพชาอุปสมบทแล้วมา ก็ไม่เกิดอาพาธเลย ทั้งไม่เคยขาดแคลนปัจจัย ๔^๗ (คือ เครื่องอาศัยของบรรพชิต ๔ อย่าง คือ ฝ้านุ่ง ผ้าห่ม (จีวร) อาหาร (บิณฑบาต) ที่อยู่อาศัย (เสนาสนะ) ยาแก้โรค (คิลานเภสัช) รวมเรียกว่า (จตุปัจจัย) ด้วยมูลเหตุแห่งความเป็นผู้ไม่เคยมีอาพาธในปัจจุบันชาตินี้นั้น เพราะผลบุญกุศลที่เคยถวายยา และตั้งความปรารถนาไว้ในอดีตชาติ

สรุปว่า พระเถระได้บำเพ็ญเนกขัมมบารมี ออกบวชเป็นฤาษีตั้งสำนักอยู่ที่ภูเขาโสภิตะ ไกลป่าหิมพานต์พร้อมกับลูกศิษย์ทั้งหลาย ต่อมาเมื่อโอกาสรับถวายการรักษาโรคลมแก่ พระอโนมทัสสีพุทธเจ้า และได้รับการพยากรณ์ว่า จะมีความสุขในเทวโลก ๑๐๐,๐๐๐ กัปปี

^๗ ชุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๑/๒/๓/-/๒๔๕.

^๘ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๒๕/๒๑๕.

เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ขาดิ ในชาติสุดท้ายนามว่า พักกุลละ เป็นผู้สิ้นอาสวกิเลสบรรลุเป็นพระอรหันต์ในศาสนาของพระสมณโคดม ได้รับตำแหน่งเป็นเอตทัคคะว่า “เป็นผู้มีอาพาธน้อย”

๔.๒.๑ การสั่งสมบารมีในสมัยพระอโนมทัสสีพุทธเจ้า

ประวัติความเป็นมาของท่านพระพักกุลเถระ มีปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาฯ (ภาษาไทย) เล่มที่ ๓๒ สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑ หน้าที่ ๖๓๕ และในพระไตรปิฎก ฉบับมหามกุฏฯ (ภาษาไทย) เล่มที่ ๓๒ สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เล่ม ๑ ภาคที่ ๑ หน้าที่ ๓๘๘ แต่เป็นชื่อ พระพากุลเถระ มีปรากฏโดยพิสดารว่า

ในสมัยพระทศพลพระนามว่าอโนมทัสสี ตอนปลายอสงไขยกัไรแสนกัปปันนับแต่กัปปันนี้ พระพักกุลเถระ ได้จุติลงมาถือปฏิสนธิในสกุลพราหมณ์ เมื่อเจริญวัยแล้ว ก็เรียนคัมภีร์พระเวท^๙ จนจบแล้วก็มองไม่เห็นสาระประโยชน์ในคัมภีร์ไตรเพทนั้น จึงคิดว่าจักแสวงหาประโยชน์ที่เป็นไป ภายภาคหน้า ก็ตัดสินใจออกบวชเป็นฤาษีประพฤติธรรมจนได้อภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ทำเวลาให้ล่วงไปด้วยการเล่นฉาน สมัยนั้น พระอโนมทัสสีโพธิสัตว์ ได้บรรลุเป็นพระสัพพัญญุตญาณมีหมู่พระอริยะแวดล้อมแล้ว เสด็จจาริกไป ดาบสได้ข่าวว่า พระรัตนะสามเกิดขึ้นแล้ว จึงไปสำนักพระศาสดาฟังธรรม เมื่อจบพระธรรมเทศนา ก็ตั้งอยู่ในสภาวะ แต่ไม่อาจละฐานะ (เพศดาบส) ของตนได้ ท่านไปเฝ้าพระศาสดาและฟังธรรมเป็นครั้งคราว

ในวันหนึ่ง พระตถาคตเกิดประชวรเป็นโรคลมในพระอุทร ฝ่ายดาบสได้ทราบข่าวก็มาเข้าเฝ้าพระศาสดา เมื่อภิกษุทั้งหลายบอกให้รู้ จึงคิดว่า นี่เป็นเวลาทำบุญของเราแล้ว จึงไปยังเชิงเขา รวบรวมยาชนิดต่าง ๆ แล้วนำมาถวายพระเถระผู้ปฏิญาณด้วยกล่าวว่า โปรตน้อมถวายยานี้ แต่พระศาสดา โรคลมในพระอุทรก็สงบ พร้อมกับการใช้ยา ดาบสนั้นไปเฝ้าในเวลาที พระศาสดาทรงผาสูก ทูลอย่างนี้ว่า ความผาสูกเกิดแก่พระตถาคต เพราะยาของข้าพระองค์นี้อันใด ด้วยผลแห่งการถวายยาของข้าพระองค์นั้นขอความเจ็บไข้ทางร่างกาย แม้แต่เพียงถอนผม ก็จงอย่ามีในภพที่ข้าพระองค์เกิดแล้วเกิดเล่า นี่เป็นกัลยาณกรรม ในอดีตภพนั้นของท่านและท่านได้จุติจากภพนั้น ไปบังเกิดในพรหมโลก เวียนว่ายอยู่ในเทวดามนุษย์สิ้นอสงไขยหนึ่ง^{๑๐}

เรื่องอดีตชาติของท่านพระพักกุลเถระ มีปรากฏอยู่ในอรรถกถาคัมภีร์มโนรถปุรณี และในอรรถกถาคัมภีร์ปรมัตถทีปนี ที่ขยายความบาลีคัมภีร์ขุททกนิกาย เถรคาถาว่า

ในที่สุดหนึ่งอสงไขยกัปป กัปปเศษหนึ่งแสนกัปป โดยนับถอยหลังกลับไปจากภัทรกัปปันนี้ พระพากุลเถระได้บังเกิดขึ้นในตระกูลพราหมณ์ ก่อนพระอโนมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกนี้ แต่ไม่ปรากฏว่ามีชื่ออะไร เมื่อพักกุลพราหมณ์นั้นเจริญเติบโตแล้ว ก็เข้าศึกษาวิชาไตรเพทในคัมภีร์พราหมณ์ตามเยี่ยงอย่างของบรรพบุรุษ ครั้นเมื่อท่านคิดพิจารณาวิชาไตรเพทดูแล้ว ไม่เล็งเห็นสิ่งที่เป็นสาระ คือ แก่นสารในวิชาไตรเพทนั้น จึงสละวิชาไตรเพทและชีวิตฆราวาส

^๙ ม.ม.อ. (ไทย) ๒๑/๒/๒/-/๒๔๘.

^{๑๐} วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๑/-/๒๘๔.

ออกบวชเป็นฤาษี (ผู้แสวงหาธรรม) ด้วยความคิดว่า จะแสวงหาประโยชน์ในภายหน้าให้แก่ตน ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงถือเพศเป็นดาบส ได้ตั้งใจบำเพ็ญพรตตามตันติประเพณี (ประเพณีที่เป็นแบบแผน) ที่ผู้เป็นอาจารย์ประพฤติปฏิบัติไว้เป็นแบบฉบับ แล้วปฏิบัติธรรมจนได้สำเร็จ อภิญญา ๕ สมบัติ ๘

ในกาลต่อมา พระอโนมทัสสีโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้พระสัมพุทธญาณ^{๑๑} เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระอริยสงฆ์เป็นบริวารห้อมล้อมตามเสด็จสู่ณานาสถาน เพื่อทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดประชาชนให้บรรลุธรรมผลตามวาสนาบารมีของตน ๆ ท่านฤาษีนั้นได้ทราบข่าวว่า ขณะนี้พระรัตนตรัยบังเกิดขึ้นแล้วในโลก จึงตามไปเข้าเฝ้าพระอโนมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้ฟังพระธรรมเทศนาในพุทธสำนักเกิดความเลื่อมใส ความศรัทธา แล้วประกาศตนเป็นผู้นับถือพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ แต่การที่ได้ฟังธรรมเทศนาจากพระอโนมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าของฤาษี (พากุละ) นั้น แม้จะเป็นการได้ฟังจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าก็ตามแต่มีอาจบรรลุธรรมพิเศษได้ และไม่สามารถที่จะสละเพศฤาษีของตนได้ ทั้งนี้ถ้าพิจารณาถึงวาสนาบารมีที่ท่านฤาษีสร้างสมไว้ในอดีตชาติ คงยังมีไม่พอ นี้ประการหนึ่ง

เมื่อพิจารณาถึงเหตุปัจจุบัน ฤาษีนั้นขณะที่ฟังพระธรรมเทศนาอาจเกิดวิจิตรจินดา คือ ความลึกลับสงสัย และอุทัจจกุกกุกจะ คือ ความฟุ้งซ่านและรำคาญ คิดถึงความเป็นไประหว่างพระธรรมคำสั่งสอน กับอภิญญาสมบัติที่ตนได้แล้ว ทำให้เกิดความพะวักพะวนใจ ตัดสินใจไม่ถูก จึงมิได้ส่งกระแสจิตไปตามพระธรรมให้สมบูรณ์ นี่เป็นอีกประการหนึ่ง ถึงแม้ฤาษีจะไม่ได้บรรลุธรรมพิเศษ ทั้งยังไม่ยอมละเพศฤาษีแต่ก็ไปเข้าเฝ้า และฟังพระธรรมเทศนาของพระอโนมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่เสมอ อยู่มาคราวหนึ่ง พระอโนมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระประชวรโรคลมในพระอุทร เมื่อฤาษีนั้นทราบข่าวว่าพระอโนมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอาพาธ จึงไปเข้าเฝ้ากราบทูลถามว่า

พระองค์ทรงพระประชวรด้วยพระโรคาพาธอะไร พระเจ้าข้า พระอโนมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ตูก่อนฤาษี ตถาคตเกิดอาพาธด้วยโรคลมในพระอุทร (ท้อง)

เมื่อฤาษีได้ฟังพุทธดำรัสตอบดังนี้แล้ว จึงคิดว่า เวลานี้เป็นเวลาที่เราควรจะกระทำบุญ คิดแล้วก็รีบไปที่เชิงภูเขา เก็บเอายาต่าง ๆ มาถวายแก่พระเถระผู้เป็นอุปัฏฐากรับหน้าที่พยาบาล โดยเรียนว่า ขอท่านจงน้อมยานี้เข้าไปถวายแด่พระบรมศาสดาด้วยเถิด ขอรับ

พระเถระได้นำยานั้นไปถวายแด่พระอโนมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าตามคำขอร้องของฤาษีนั้น ครั้นพระอโนมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าเสวยยานั้นแล้ว โรคลมในพระอุทรก็สงบลง และในเวลาทีพระพุทธองค์ทรงมีความพระเกษมสำราญ ฤาษีนั้นจึงกราบทูลตั้งความปรารถนาขึ้นว่า ด้วยอาณิสสที่ข้าพระองค์ได้ถวายโอสถ ช่วยรักษาให้พระองค์จึงมีสุขความสำราญเช่นนี้ ไม่ว่าจะข้าพระองค์จะเกิดในภพใด ๆ ขึ้นชื่อว่า โรคภัยไข้เจ็บแม้เพียงปวดศีรษะ ขออย่าเกิดมีแก่ข้าพระองค์เลย

^{๑๑} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑/๑/-/๒๓๔.

การถวายพระโอสถแก่พระอนิมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นกัลยณกรรม ของฤาษีที่ได้กระทำไว้ในอดีตภพนั้น แล้วเวลาที่ฤาษีนั้นตายลงแล้วได้ไปบังเกิดในพรหมโลก ด้วยอำนาจอภิญญาสมบัติ แล้วจุติจากพรหมโลกกลับมาเกิดในมนุษยโลก เทียบเวียนวายตายเกิดอยู่ในเทวโลกและมนุษยโลกตลอด ๑ อสงไขย

ชีวประวัติที่เป็นอดีตชาติของท่านพระพากุลเถระในคัมภีร์ชุตถนิกาย อปทาน มีเรื่องเล่าไว้ว่า ในชาติที่ท่านเกิดเป็นฤาษี ได้ฟังพระธรรมเทศนาและถวายยาแด่พระอนิมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อสิ้นชีวิตได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก และท่องเที่ยวอยู่ในเทวโลกตลอดแสนกัป เวลากลับมาเกิดเป็นมนุษย์นั้น ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์มั่งคั่งด้วยแก้ว ๗ ประการ มีอานุภาพและอิทธิฤทธิ์แผ่ไปทั่วโลกนานถึง ๑,๐๐๐ (หนึ่งพัน) ชาติ

๔.๒.๒ การสั่งสมบารมีในสมัยพระปทุมุตตระพุทธเจ้า

ท่านจุติจากโลกมนุษย์แล้วเวียนวายไปเกิดในสวรรค์และมนุษย์ตลอดอสงไขย ถึงกาลของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ พระเถระนี้ก็มาเกิดในตระกูลหนึ่งในพระนครหงสวดี เมื่อรู้เตียงสาแล้ว ได้เข้าฟังธรรม และได้เห็นพระพุทธรูปปางอุ้มบาตรหนึ่งว่า เป็นภิกษุผู้เลิศด้านมีอาหารน้อย

ท่านปรารถนาจะได้ตำแหน่งนั้น จึงตั้งปณิธานแล้วสั่งสมกุศลกรรมจนตลอดชีวิต แล้วจุติจากนั้นมาก็เวียนวายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ บังเกิดในครอบครัวพราหมณ์ ณ กรุง พันธุมวดี^{๑๒}

๔.๒.๓ การสั่งสมบารมีในสมัยพระวิปัสสีพุทธเจ้า

ท่านกระทำกุศลจนตลอดชีวิต เวียนวายอยู่ในเทวดาและมนุษย์บังเกิดในครอบครัวตระกูลพราหมณ์ที่เมืองพันธุมดี ก่อนที่พระวิปัสสีพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นในโลก ท่านได้บวชเป็นฤาษีสำเร็จอภิญญาสมาบัติอยู่ที่เชิงภูเขาไกล้ำป่าหิมพานต์ ต่อมาเมื่อพระวิปัสสีโพธิสัตว์ ตรัสรู้ พระสัพพัญญุตญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว มีพระภิกษุสงฆ์ ๖,๘๐๐,๐๐๐ (หกล้านแปดแสน) องค์เป็นบริวาร ทรงพระเกษมสุขสำราญพระอิริยาบถอยู่ที่เขมิตทายวัน เพื่อโปรด พระเจ้าพันธุมดีมหाराช ผู้ทรงเป็นพระพุทธรูปบิดา ในเมืองพันธุมดี เมื่อฤาษีทราบข่าว พระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงทศพลญาณ (พระญาณเป็นกำลังของพระพุทธรูป ๑๐ ประการ) ทรงอุบัติขึ้นในโลกนี้แล้ว จึงมาเข้าเฝ้าสดับพระธรรมเทศนา แล้วตั้งอยู่ในพระไตรสรณาคมน์ แต่ไม่อาจละเพศฤาษีนั้นได้ เพียงแต่ได้มาสู่ที่เฝ้ามิได้ขาด อยู่มาคราวหนึ่ง พระภิกษุทั้งหลายเกิดเป็นโรคปวดศีรษะ เพราะถูกลมพัดเอาละอองเกสร ดอกไม้ป่าที่มีพิษมาแต่ป่าหิมพานต์

ส่วนท่านที่ไม่เป็นโรคปวดศีรษะ มีแต่พระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้ากับพระอัครสาวกทั้งสององค์เท่านั้น เมื่อฤาษีนั้นมาเข้าเฝ้าพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เห็นพระภิกษุทั้งหลายนอนคลุมศีรษะอยู่ จึงกราบทูลถามขึ้นว่า พระภิกษุทั้งหลายอาพาธด้วยโรคอะไร พระเจ้าข้า

^{๑๒} อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๑/๑/-/๓๙๐.

พระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนฤๅษี ภิกษุทั้งหลายอาพาธด้วยโรคปวดศีรษะ เนื่องมาจากดอกไม้มีพิษเป็นต้นเหตุ

ฤๅษีนั้นทราบเหตุผลแห่งการอาพาธของพระภิกษุทั้งหลายแล้ว ก็พลันคิดว่า โอกาสนี้เป็นโอกาสดีที่เราจะช่วยพยาบาลพระภิกษุอาพาธเหล่านี้ เพื่อให้เกิดเป็นบุญกุศลแก่ตัวเราจึงจะเป็นการดี แล้วรีบออกไปรวบรวมสมุนไพรที่เป็นตัวยาคง ๆ ด้วยใช้อาณูภาพของตนมาประกอบเป็นเภสัชถวายแก่พระภิกษุทั้งหลาย ในที่สุดพระภิกษุทั้งหลายก็หายจากโรคปวดศีรษะด้วยยานั้นทันทีทันใด สมัยต่อมาฤๅษีนั้นก็สิ้นชีวิตขึ้นไปเกิดในพรหมโลก (โลกของพระพรหม, ภูมิเป็นที่สถิตของพระพรหม) และท่องเที่ยวเวียนววยตายเกิดไป ๆ มา ๆ อยู่ในเทวโลก กับมนุษย์โลกตลอด ๙๑ กัปเป็นประมาณ

ในอรรถกถาอาพาธกถาว่า ดาบสเรียนจบศิลปศาสตร์แล้ว มองไม่เห็นสาระชีวิต จึงออกบวช ทำทานและอธิษฐานให้เกิดขึ้น ต่อมาได้เข้าเฝ้าฟังธรรมของพระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสีและเข้าถึงพระรัตนตรัย ท่านเห็นพวกภิกษุเจ็บป่วยเพราะหญ้าเป็นเหตุ จึงช่วยรักษาจนหายเป็นปกติ^{๑๓}

ในอรรถกถา เถรคาถากถาว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี เสด็จมายังอาศรมของท่านดาบส เพราะพวกภิกษุอาพาธที่เกิดจากหญ้าและดอกไม้ในป่า ดาบสจึงได้ถวายโอสถทุกอย่างแก่พระพุทธเจ้า^{๑๔}

๔.๒.๔ การสั่งสมบารมีในสมัยพระกัสสปะพุทธเจ้า

สมัยของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ฤๅษีนั้นได้กลับมาเกิดในเมืองพาราณสี พอมีอายุที่จะครองเรือนตามโลกียประเพณีได้แล้ว จึงคิดใคร่ครวญว่า เรือนของเราก็แก่คร่ำคร่าเช่นนี้ เราควรจะไปหาเครื่องเรือนที่บ้านนอก นำเข้ามากระทำเรือนให้ดีขึ้น คิดดังนี้แล้ว จึงออกไปที่บ้านนอกกับพวกช่างไม้ และได้พบกับมหาวิหารเก่าคร่ำคร่าแห่งหนึ่งในระหว่างหนทาง กุลบุตรนั้นก็คิดตรึกตรองว่า การกระทำเรือนที่อยู่ของเราควรพักไว้ก่อน เพราะว่าเรือนของเราไม่สามารถติดตามเราไปได้ในเวลาที่เรตายแล้ว เราควรจะทำบุญกุศลที่จะติดตามตนของเราไปในปรโลก คือ โลกหน้าเสียก่อนจึงจะสมควร กุลบุตรชาวพาราณสีคิดเช่นนี้แล้ว ได้ขอร้องให้พวกช่างไม้ไปนำเอาเครื่องมือต่างๆ มาสร้างโบสถ์ หอฉัน กุฏิ โรงครัว ตลอดกระทั่งที่พักกลางวันและกลางคืน และเวจกุฏิ (ที่ถ่ายอุจจาระ, ส้วม) ขึ้นในบริเวณใกล้ ๆ กับมหาวิหารนั้น พร้อมกับจัดหาสิ่งที่เป็นยาสำหรับโรคภัยไข้เจ็บถวายพระภิกษุสงฆ์มาไว้ในวัดนั้น ทั้งกุลบุตรนั้น ยังได้กระทำบุญกุศลอย่างอื่น ๆ อีกจนตลอดชีวิตพอดีบจิตแล้วก็ได้ขึ้นไปเกิดเป็นเทวดาบ้าง เป็นมนุษย์บ้างอยู่ตลอด ๑ พุทธันตร

ในอรรถกถา อาพาธกถา ได้กล่าวว่า สมัยพระพุทธเจ้ากัสสปะพระองค์นั้น พระเถระนี้เกิดในเรือนสกุลหนึ่ง ในกรุงพาราณสี อยู่ครองเรือนอย่างฆราวาสวิสัย วันหนึ่งท่านมองเห็นเรือนที่อยู่ของตนชำรุดทรุดโทรม คิดจะไปหาไม้ที่บริเวณชายแดนมาซ่อมแซมเรือน จึงไปกับพวกช่างไม้

^{๑๓} ชุ.อป.อ. (ไทย) ๗๑/๘/๒/-/๙๓๔.

^{๑๔} ชุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๑/๒/๓/๒/๒๔๒.

ในระหว่างทาง ท่านได้พบพระวิหารใหญ่ วัดใหญ่ (วัดเก่า) เก่าคร่ำคร่า คิดว่า การสร้างเรือนของเราหยุดไว้ก่อนดีกว่า เพราะเรือนนั้นจะไปกับเราไม่ได้ แต่เราควรให้ช่างจัดการกับวิหารเหล่านี้ให้เสร็จเสียก่อน แล้วพาพวกช่างไม่นำสัมภาระต่าง ๆ มาสร้างโรงอุโบสถ สร้างวิหาร สร้างโรงฉัน โรงไฟ ที่จ้งกรม เรือนไฟ กุฎีที่ควร ที่พักกลางคืน ที่พักกลางวัน และเวจกุฎี (ส้วม) ให้จัดตั้งภายใน และภายนอกไว้เพื่อภิกษุทุกอย่าง^{๑๔}

สรุปว่า การบำเพ็ญบารมีของพระพักุลเถระในสมัยพระพุทธเจ้ากัสสปะนั้น ท่านไม่ได้บวชเป็นฤาษี แต่ท่านได้สร้างศาสนวัตถุมากมาย เช่น ให้คนสร้างโรงครัวและเวจกุฎี เป็นต้น เพื่อจัดถวายภิกษุสงฆ์เป็นประจำ ถือว่า ในชาตินี้ท่านเป็นอุบาสกช่วยอุปัชฌ์ท่านุบำรุงพระพุทธศาสนาทางด้านปัจจัย ๔ เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ในสมัยนั้นมีความเป็นอยู่ที่สมบูรณ์ ไม่มี ความลำบาก ด้วยอานิสงส์นี้ จึงทำให้ท่านได้เวียนว่ายตายเกิดแต่ในสุคติภพเท่านั้น

๔.๓ การบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุนิพพานของพระพักุลเถระ

จากการศึกษาชีวประวัติการบำเพ็ญบารมีของท่านพระพักุลเถระที่ได้บำเพ็ญบารมีมา ท่านมีโอกาสได้เกิดร่วมสมัยพระพุทธเจ้าถึง ๕ พระองค์ คือ

๑) ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสี ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์และออกบวชเป็นฤาษีเจริญมานจนได้ภิกษุญา ๕ สมบัติ ๘ ก่อนพระพุทธเจ้าอโนมทัสสีอุบัติขึ้นในโลก และได้ถวายการรักษาโรคลมแก่พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกทั้งหลายจนหายเป็นปกติ

๒) ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ท่านได้มาเกิดในตระกูลหนึ่งในเมืองหงสวดี ได้มีโอกาสฟังพระธรรมแล้วตั้งความปรารถนาต่อหน้าพระพักตร์ของพระอโนมทัสสีพุทธเจ้าว่า ขอให้เป็นผู้มีอาพาธน้อย แล้วตั้งใจสั่งสมบุญกุศลจนตลอดชีวิต

๓) ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ได้บวชเป็นฤาษีเจริญมานได้สำเร็จมานอภิกษุญาณก่อนพระวิปัสสีพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก และได้รักษาโรคปวดศีรษะแก่พระอริยสาวกทั้งหลายจนหายเป็นปกติ

๔) ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ท่านเกิดเป็นชาวเมืองพาราณสี อยู่ครองเรือน ได้สั่งสมบารมีด้วยการสร้างศาสนวัตถุต่าง ๆ มีโรงอุโบสถ เป็นต้น ถวายแก่พระสงฆ์พร้อมทั้งได้สั่งสมบุญกุศลตลอดชีวิตในพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ

๕) ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า สมณโคดม ของเรานี้ท่านเกิดในเมืองโกสัมพีแต่บังเอิญถูกปลากินแล้วไม่ตายต้องมาเกิดจากท้องปลาอีกครั้งที่เมืองพาราณสี เจริญเติบโตจนได้เป็นเศรษฐีสองตระกูล อยู่ครองเรือนจนถึงอายุ ๘๐ จึงได้มาพบพระสมณโคดมพุทธเจ้า ท่านได้บวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาและได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวัย ๘๐ ปีโดยใช้เวลาเพียง ๗ วัน ตามประวัติที่ได้ศึกษามา ท่านอยู่ในเพศบรรพชิตถึง ๘๐ ปี รวมเป็น ๑๖๐ ปีจึงปรินิพพาน

^{๑๔} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๑/๘/๒/-/๔๓๔.

ดังนั้น สำหรับในชาติปัจจุบันท่านพระพักุลเถระได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้สามารถระลึกชาติย้อนหลังได้มากที่สุดถึง ๑ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ และในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย เอก-ทุกนิบาต พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า ชน ๔ ท่านคือ พระอัครสาวกทั้ง ๒ พระพากลเถระ และพระนางภัททากัจจानา สามารถระลึกชาติได้ถึง ๑ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์^{๑๖}

สรุปว่า การบำเพ็ญบารมีของพระเถระที่ได้สั่งสมมา ก็ถือว่าเต็มบริบูรณ์แล้ว ด้วยอำนาจบุญบารมีนี้จึงทำให้เด็กที่เกิดมาไม่มีอันตรายถึงชีวิต แม้แต่ปลากินเข้าไปในท้องแล้วก็ตาม และท่านได้เกิดก่อนพระพุทธเจ้ามีความสุขในโลกีย์วิสัยตลอด ๘๐ ปี แต่ก็ไม่สามารถบรรลุธรรมด้วยตนเองได้ ทำไมเป็นเช่นนั้น เพราะว่าท่านไม่ได้สั่งสมบารมีมาเพื่อจะบรรลุธรรมด้วยตนเอง แต่ท่านปรารถนาเพียงเป็นพระสาวกในพระพุทธศาสนาองค์ใดองค์หนึ่งในอนาคตเท่านั้น

๔.๔ การบรรลุธรรมของพระพักุลเถระ

เมื่อพระพักุลเถระได้รับพระพุทธานุญาตการบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้ว ได้ฟังพระพุทธโฆษาจารย์ที่ทรงสั่งสอนในทางวิปัสสนากรรมฐาน ท่านไม่ประมาทพยายามตั้งใจกระทำความเพียรเจริญสมณธรรมไม่นาน เพียง ๗ วัน ในเวลารุ่งอรุณของวันที่ ๘ ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา ๔^{๑๗} และในคัมภีร์ขุททกนิกาย อปาทานได้กล่าวว่า ท่านบวชมาได้ ๗ วัน รุ่งอรุณวันที่ ๘ ก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖^{๑๘}

ครั้งนั้นพวกหญิงแม่บ้านทั้งหลายที่ท่านได้สร้างสมไว้ครั้งเป็นคฤหัสถ์ ในตระกูลทั้งสอง ก็ได้กลับไปเรือนของสกุลของตน ๆ พวกกันทำจิ๋วอยู่ในเรือนสกุลนั้นแหละแล้วนำไปถวายพระเถระ ได้ใช้สอยจิ๋วครั้งละ ๔ เดือน คือญาติชาวกรุงโกสัมพีส่งไปถวายพระเถระ และ ๔ เดือนต่อมาญาติทางชาวเมืองพาราณสีก็นำจิ๋วมาถวายพระเถระ สลับกันถวายอย่างนี้ ส่วนไตรจิ๋วที่ท่านพระเถระได้มา ก็นำไปถวายแก่ภิกษุรูปอื่นเป็นประจำ และท่านก็ไม่ได้ขาดแคลนเรื่องปัจจัย ๔ มีอาหารบิณฑบาตเป็นต้น

นับตั้งแต่วันที่ได้อบรมเป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านพระพักุลเถระประพฤติปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในเนสัชชิกฤตงค์ สมทาน ๓ อิริยาบถ คือ อิริยาบถยืน เดิน และนั่งเท่านั้น ไม่ยอมเอนตัวลงนอน และอริยัญญิกฤตงค์ ได้แก่ ถือการอยู่ในป่าเป็นวัตร (กิจพึงกระทำ)

สรุปว่า จริง ๆ แล้วท่านพระพักุลเถระได้อบรมเป็นพระอรหันต์กิจต่าง ๆ ในศาสนา ท่านได้ทำจบแล้ว ท่านมีอายุมากแล้วน่าจะพักผ่อนได้แล้ว ไม่ต้องทำกิจอะไรอีก แต่ตรงกันข้ามท่านยังเจริญสติด้วยการยืน การเดินจงกรม การนั่งสมาธิ เข้าฌาน และไม่นอนตลอดถึง ๘๐ ปี

^{๑๖} อัง.ทุกก.อ. (ไทย) ๓๓/๒/๑/-/๔๑.

^{๑๗} อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๑/๑/-/๒๑๙.

^{๑๘} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๑๗/๖๓๙.

ไม่น่าเป็นไปได้ แต่พระอริยบุคคลท่านทำได้เป็นปกติ ถือว่าการปฏิบัติอย่างนี้ไม่หนักอะไรเลย นำอัครจริยจริง และปฏิบัติของพระเถระเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับนำไปปฏิบัติตามได้

๔.๔.๑ ได้รับตำแหน่งเป็นเอตทัคคะ

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ซึ่งมีกล่าวไว้ในคัมภีร์ อังคุตตรนิกาย เอกนิบาตว่า ภิกษุทั้งหลาย พระพักุลเถระเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นสาวกของ ตถาคต “ทางผู้มีอาพาธน้อย” ครั้นท่านพระพักุลเถระ ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และได้รับ ตำแหน่งเอตทัคคะแล้ว ท่านได้กล่าวคาถาขึ้น ๓ คาถา ในท่ามกลางพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งปรากฏ ข้อความอยู่ในบาลีคัมภีร์ชุตทกนิกาย เถรคาถาว่า

“ผู้ใดประสงค์จะกระทำสิ่งที่ควรกระทำก่อนในภายหลัง ผู้นั้นย่อมพลาดจากความสุข ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง บุคคลจะกระทำสิ่งใด จึงควรกล่าวถึงสิ่งนั้น ไม่กระทำสิ่งใดอย่ากล่าวถึง สิ่งนั้น ผู้ไม่กระทำได้แต่พูด บันดิตทั้งหลายกล่าวว่าไม่ตี พระนิพพานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง แสดงไว้แล้ว เป็นสุขแท้ ทุกข์ย่อมดับไปในที่ใด ที่นั้นย่อมไม่มีความโศกเศร้า ไม่มีจูลี ย่อมเป็นที่ ปลอดภัยไป”^{๑๙}

พระศาสดาได้สถาปนาพระเถระทั้งหลายไว้ในตำแหน่งต่าง ๆ ตามลำดับ ต่อมาพระ พุทธองค์ก็ทรงสถาปนาท่านพระพักุลเถระไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุสาวก ทั้งหลายทางด้าน “เป็นผู้มีอาพาธน้อย” ในครั้งที่พระเถระยังมีชีวิตอยู่นั้น ท่านมีสุขภาพแข็งแรงดี มาตลอดไม่เคยมีความเจ็บป่วยอะไรเลย ที่เป็นเช่นนี้เพราะท่านเคยเป็นหมอช่วยรักษาโรคถวาย พระพุทธเจ้าตลอดถึงพระอริยสาวกทั้งหลายจนได้รับการพยากรณ์ว่า “เป็นผู้ไม่โรคเบียดเบียน”

๔.๔.๒ วิเคราะห์การบำเพ็ญบุญบารมีกับการบรรลุธรรมของพระพักุลเถระ

ท่านพระพักุลเถระได้บำเพ็ญบุญบารมีด้วยการออกบวชเป็นดาบส เจริญทานสมาบัติจน ได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ มาก่อนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าอินมทัสสีเสด็จอุบัติขึ้นอีก สิ่ง เหล่านี้เป็นทุนทรัพย์ที่เกิดขึ้นในอดีตภพของท่านไม่เสื่อมหาย และในกาลต่อมาท่านมีโอกาสช่วย ถวายการรักษาโรคแก่มหาพระพุทธานุชาตพระนามว่า อินมทัสสี พร้อมทั้งพระสาวกทั้งหลายให้หาย เป็นปกติ ด้วยอำนาจจาคัยบุญบารมีเหล่านี้ จึงทำให้ท่านพระพักุลเถระได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่แต่ ในเทวโลกและพรหมโลกเป็นเวลานานถึง ๑ อสงไขย ในพุทธกาลต่อมา พระเถระได้บวชเป็นฤาษี เจริญทานสมาบัติอยู่ที่เชิงเขาหิมพานต์ ท่านดาบสมีโอกาสรักษาโรคปวดศีรษะแก่ พระอริยสาวกทั้งหลายของพระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปีสสี จนหายจากโรค ด้วยบุญบารมีนี้ จึงทำ ให้ท่านดาบสได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่แต่เทวโลกและพรหมโลกเป็นเวลานานถึง ๙๑ กัป

การบำเพ็ญบุญบารมีของพระพักุลเถระ ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ท่านเกิด เป็นชาวเมืองพาราณสีอยู่ครองเรือน ท่านได้บำเพ็ญบุญกุศลครั้งใหญ่ด้วยการสร้างวิหาร สร้างโรง อุโบสถ สร้างโรงฉัน สร้างโรงไฟ ที่จंगกรม เรือนไฟ กุฏิที่ควร ที่พักกลางวัน ที่พักกลางคืน และ

^{๑๙} อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๑/๑/-/๔๔๑., ๔๗๑.

ห้องน้ำ ห้องส้วม (เวจกุฎี) จัดตั้งภายในและภายนอก ไว้เพื่อให้ภิกษุสงฆ์ทุกรูปได้ใช้สอย ด้วยบุญบารมีนี้จึงช่วยส่งเสริมให้ท่านได้พบแต่ความสุขมาตลอดกาลนาน จนมาถึงชาติสุดท้าย ท่านได้เข้ามาบวชในสำนักของพระบรมศาสดา และตั้งใจบำเพ็ญความเพียรจนในที่สุดก็บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วย วิชชา ๓ ปฏิสัมภีทา ๔ อภิญญา ๖ วิโมกข์ ๘ ต่อมาท่านก็ได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดาว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายทางด้าน “ผู้มีอาพาธน้อย”

ในการบรรลุธรรมของพระพุกกุสเถระนั้น หลังจากท่านได้บวชมาแล้วก็เริ่มพิจารณาสภาวะธรรมตามลำดับดังนี้

๑) พิจารณากามสังขยา ได้แก่ ความสำคัญในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่น่ารักใคร่ น่าพอใจ นำยินดีเพลิดเพลิน จนเห็นโทษของกามสังขยาว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๒) พิจารณากามวิตก ได้แก่ ความตรึกในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่น่ารักใคร่ น่าพอใจ นำยินดีเพลิดเพลิน จนเห็นโทษของกามวิตกว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๓) พิจารณาพยาบาทวิตก ได้แก่ ความสูญเสียของรักของชอบใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่น่ารักใคร่ น่าพอใจ นำยินดีเพลิดเพลิน ทำให้เกิดความไม่พอใจในอารมณ์นั้นเกิดความอาฆาตพยาบาท จนเห็นโทษของพยาบาทวิตกว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๔) พิจารณาวิหิงสาวิตก ได้แก่ ความตรึกในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่น่ารักใคร่ น่าพอใจ นำยินดีเพลิดเพลิน จนเห็นโทษของกามวิตกว่า เป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา

เมื่อท่านได้พิจารณาเห็นความจริงของรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่น่ารักใคร่ น่าพอใจ นำยินดีเพลิดเพลิน จนเห็นโทษของกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตกแล้ว เกิดความเบื่อหน่ายในคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค กล่าวถึงการเจริญภาวนาของพระพุกกุสเถระ ที่ท่านปฏิบัติตามหลักอนุปัสสนาญาณ ๗ ได้แก่

๑) อนิจจานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นเป็นของไม่เที่ยง แล่นไปในสังขารที่เห็นแล้วว่า ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นเป็นอนัตตา ฉะนั้น อนิจจานุปัสสนาที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยังชวนปัญญา ปัญญาแล่นไปในวิสัยของตน ให้สมบูรณ์

๒) ทุกขานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นเป็นทุกข์ มีกำลังเพราะอาศัยสมาธิธรรมิย ย่อมชำระ ย่อมทำลายปณิธิ เพราะฉะนั้น ทุกขานุปัสสนาย่อมยังนิพเพธิกปัญญา ปัญญาที่ทำลายกิเลสให้สมบูรณ์

๓) อนัตตานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นเป็นอนัตตา ย่อมยังมหาปัญญา ให้สมบูรณ์ เพราะการบรรลุความเจริญด้วยความเห็นเป็นของสูญ เป็นการถึงที่ยิ่งใหญ่

๔) นิพพิทานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย สามารถเบื่อหน่ายในสังขาร

ทั้งปวง เพราะอนุปัสสนา ๓ เป็นข้อกำหนดที่มีกำลังด้วยอาเสวนะแม้แต่ก่อน เป็นปัญญาที่คมกล้า ฉะนั้น นิพพิทานุปัสสนา ย่อมยังตักขปัญญา ปัญญาที่คมกล้า ให้สมบูรณ์

๕) วิราคานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนด สามารถคลายความ กำหนดจากสังขารทั้งปวง เพราะอนุปัสสนา ๓ เป็นข้อกำหนดอันเจริญกว่าการมีกำลังด้วย อาเสวนะแม้แต่ก่อน จึงเป็นปัญญาที่กว้างขวาง วิราคานุปัสสนาย่อมยังวิปลปัญญา ให้สมบูรณ์

๖) นิโรธานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นความดับ สามารถเห็นความดับของสังขารทั้ง ปวงด้วยลักษณะของความเสื่อม เพราะอนุปัสสนา ๓ เป็นข้อกำหนดอันเจริญกว่าการมีกำลังด้วย อาเสวนะแม้แต่ก่อน จึงเป็นปัญญาที่ลึกซึ้ง ฉะนั้น นิโรธานุปัสสนา ย่อมยังคัมภีรปัญญา คือปัญญา ที่ลึกซึ้งให้สมบูรณ์

๗) ปฏินิสัคคานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความสลесคืน สามารถสลесคืนสังขารทั้งปวง โดยลักษณะแห่งความเสื่อมเพราะอนุปัสสนา ๓ เป็นข้อกำหนดอันเจริญกว่าการมีกำลังด้วย อาเสวนะแม้แต่ก่อน จึงเป็นปัญญาไม่ไกล อธิบายว่าย่อมอยู่ไกลกว่าปัญญา ๖ เพราะถึงที่สุดแห่ง ความรู้แล้ว ท่านได้เจริญอนุปัสสนาญาณ ๗ โดยการกำหนดเอาเบญจขันธ์เป็นอารมณ์ พิจารณา ตามลำดับจนชำนาญ ทำให้เกิดญาณแผ่ไปทั่วร่างกาย แล้วยกองค์มานั้น ๆ ขึ้นสู่วิปัสสนา เห็น ไตรลักษณ์ปรากฏชัด ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ในที่สุดจิตของท่านก็หลุดพ้นจาก อาสวกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงได้ บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ วิโมกข์ ๘ วิชชา ๓ เกิดขึ้นตามลำดับ

พระอรหันต์ที่ได้สำเร็จได้ด้วยปฏินิสัคคานุปัสสนานั้นมี ๓ รูปคือ ท่านพระพักกุละ ท่านพระสังกัจจะ ท่านพระภูตปาละ เป็นผู้มึฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ^{๒๐}

ก) ตารางวิเคราะห์หลักธรรมกับการบำเพ็ญบารมีในอดีตของพระพักกุละ

การบำเพ็ญบารมีของพระพักกุละ	หลักธรรมที่ปฏิบัติธรรม
๑. ทานบารมี ถวายยารักษาโรค สร้างวิหาร ศาลา ฯลฯ	๑. ละความสุขทางโลก
๒. ศิลบารมี รักษาศีลของนักบวช	๒. แสวงหาความสุขทางธรรม
๓. เนกขัมมบารมี บวชเป็นฤาษี	๓. อยู่ในเสนาสนะป่าเป็นวัตร
๔. ปัญญาบารมี เจริญฌาน ได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘	๔. มีอินทรีย์สังวร
๕. วิริยบารมี เพียรพยายามเจริญฌานสมาบัติ	๕. โภชนะมัตตัญญูตา
๖. ขันติบารมี มีความอดทนในการบำเพ็ญเพียร	๖. ชาคริยานุโยค
๗. สัจจบารมี ตั้งใจบวชเพื่อปฏิบัติธรรมจริง	๗. ละความชั่วทางกาย วาจา ใจ
๘. อธิษฐานบารมี อธิษฐานจิตบวชเป็นฤาษี	๘. ทำความดีด้วยกาย วาจา ใจ
๙. เมตตาบารมี มีจิตเมตตาช่วยเหลือให้หายจากโรค	๙. นั่งสมาธิเจริญกรรมฐานเนื่องนิจ
๑๐. อุเบกขาบารมี มีจิตเป็นสมาธิอยู่ในฌานสมาบัติ	๑๐. ไม่เป็นผู้เกียจคร้านในการปฏิบัติ

^{๒๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๕/๕๖๙.

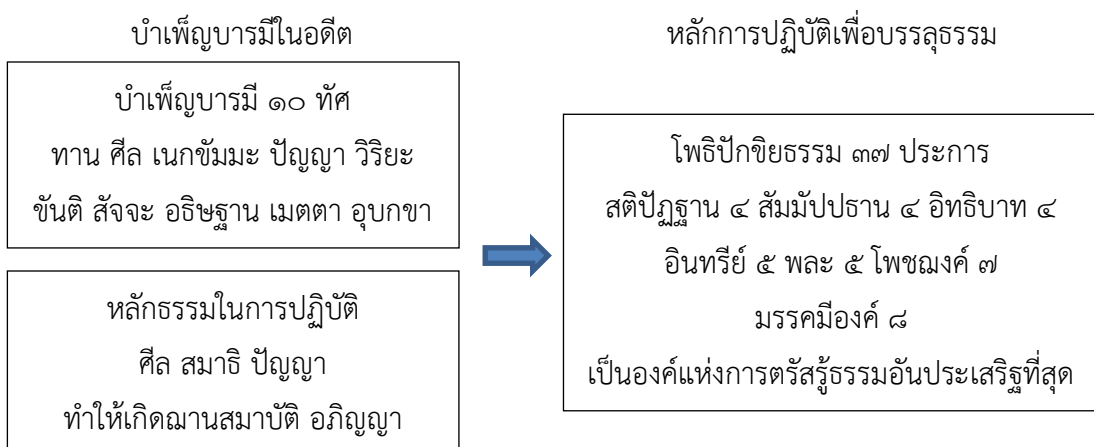
สรุปว่า ตามการศึกษาชีวประวัติความเป็นมาของพระพักเกล้าแล้ว จะเห็นได้ว่าการบำเพ็ญบารมีของท่าน คือได้บำเพ็ญเพียงบารมี ๑๐ ทศเท่านั้น ไม่ได้บำเพ็ญถึง อุบารมี (การบริจาคอวัยวะเป็นทาน) หรือ ปรมัตถบารมี (การสละชีวิตให้เป็นทาน) เพราะว่า ปกติบารมี ๑๐ กับ อุบารมี ๑๐ รวมเป็นบารมี ๒๐ ทศนั้นเป็นการบำเพ็ญเพื่อให้ได้สำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ส่วนการบำเพ็ญบารมีครบทั้ง ๓๐ ทศ เป็นการบำเพ็ญเพื่อให้ได้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ข) ตารางวิเคราะห์หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุดรรชนีในปัจจุบันของพระพักเกล้า

หลักธรรมสำหรับปฏิบัติเพื่อบรรลุดรรชนี	แนวทางในการบรรลุดรรชนีของพระพักเกล้า
๑. สติปัฏฐาน ๔ กาย เวทนา จิต ธรรม	๑. พิจารณากามวิตก พิจารณาพยาบาทวิตก
๒. สัมมปปธาน ๔ ระวางบาป บำเพ็ญบุญให้เกิด	๒. พิจารณาวิหิงสาวิตก
๓. อิทธิบาท ๔ รัก เพียร เอาใจใส่ ใคร่ครวญทำ	๓. เข้าถึงอนุปัสสนา ๗ คือ อนิจจานุปัสสนา
๔. อินทรีย์ ๕ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา	ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา
๕. พละ ๕ กำล้าง ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา	นิพพิทานุปัสสนา วิจารณ์ุปัสสนา
๖. โพชฌงค์ ๗	นิโรธานุปัสสนา ปฏิวิเสศคานุปัสสนา
๗. มรรคมืองค์ ๘	บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔

สรุปว่า ผลของการปฏิบัติธรรมนั้น คือ เริ่มตั้งแต่จิตเข้าสู่ความสงบเป็นสมาธิ และสมาธินั้นมี ๓ อย่างคือ (๑) ขณิกสมาธิ เป็นสมาธิที่เกิดเป็นขณะ ๆ (๒) อุปจารสมาธิ เป็นสมาธิที่ใกล้เข้าถึงฌาน (๓) อัปปนาสมาธิ เป็นสมาธิที่อยู่ใต้องค์ฌาน คือมีความสงบอยู่ในฌานได้นาน คำว่า องค์ฌานนั้น มี ๒ อย่าง คือ องค์ฌานฝ่ายโลกีย์มี ๕ และองค์ฌานฝ่ายโลกุตระมี ๕ องค์ฌานฝ่ายโลกีย์ ได้แก่ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุขะ เอกัคคตา ทั้ง ๕ อย่างนี้เป็นโลกีย์เพราะมีบัญญัติเป็นอารมณ์ เช่น กำหนดเอา กสิณ ๑๐ มาเป็นอารมณ์ในการปฏิบัติกรรมฐานเป็นต้น ส่วนองค์ฌานที่เป็นโลกุตระก็มี ๕ เช่นกัน คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุขะ เอกัคคตา ทั้ง ๕ อย่างนี้เป็นโลกุตระเพราะมีปรมาตม์เป็นอารมณ์ เช่น กำหนดเอา รูป-นาม หรือ ชันธ ๕ เป็นอารมณ์ในการปฏิบัติกรรมฐาน

ค) สรุปแผนผังการบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุดรรชนี

๔.๕ วิเคราะห์บทบาทของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ต่อมาท่านได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ไม่มีโรคพาธ เมื่อท่านได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านได้ช่วยแบ่งเบาภาระทางพระพุทธศาสนา

ในการอบรมสั่งสอนพุทธบริษัท และท่านเป็นผู้ปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัดในจุดดั่งวัตรข้อ “เนสัชชิกฤตุงค์” คือ การสมาทานจุดดั่งด้วยการอยู่ในอิริยาบถ ๓ คือ ยืน เดิน และนั่งท่านนั้นสมาทานไม่นอนตลอด ๘๐ ปี และข้อ “อรัญญิกฤตุงค์” คือ การสมาทานจุดดั่งด้วยการอยู่ป่าเป็นวัตร ท่านจึงไม่เคยไปจำพรรษาในละแวกบ้านเลย

ท่านพระพิกุลเถระได้ปฏิบัติจุดดั่งวัตรอย่างเข้มงวด ถึงแม้ท่านได้บรรลุธรรมแล้วก็ตาม คือตั้งแต่ท่านบวชมานั้น ท่านไม่เคยจำพรรษาในบ้านเลย นอกจากนี้ท่านยังเป็นผู้ที่ไม่มีโรคเบียดเบียน ไม่เคยให้หมอรักษาพยาบาล ไม่เคยฉันท้แม้แต่ผลสมออันเป็นยาสมุนไพรแม้แต่เพียงผลเดียว เพราะท่านไม่มีโรคใด ๆ เลยนั่นเอง ทั้งนี้เป็นเพราะด้วยอานิสงส์แห่งการช่วยรักษาโรคพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระอริยสาวกทั้งหลาย ตลอดถึงอานิสงส์แห่งการสร้างเวทกุฎี (ส้วม) และการถวายยาเป็นทานแก่พระสงฆ์ เหตุการณ์ที่แสดงมานี้ ทำให้ท่านเป็นผู้มีอายุยืนยาวไม่มีโรคเบียดเบียนนั่นเอง

ตารางวิเคราะห์ผลของการบรรลุธรรมกับการเผยแผ่ธรรมของพระพิกุลเถระ

เป็นพระอริยบุคคล	บทบาทการเผยแผ่ของพระเถระ
<p>บรรลุโลกุตตรธรรม ๙ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ บรรลุ เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ หรืออุกโตภาควิมุตติ พร้อมทั้งได้ วิชชา ๓ ปฏิสัมภิตา ๔ อภิญญา ๖ วิโมกข์ ๘ ได้รับการยกย่องจากพระศาสดาว่าเป็นเอตทัคคะ ผู้เลิศในทาง “เป็นผู้มีอาพาธน้อย”</p>	<ol style="list-style-type: none"> ๑. เป็นตัวอย่างในการปฏิบัติจุดดั่งวัตรได้ ๒. ปฏิบัติเพียง ๓ อิริยาบถ คือ ยืน เดิน นั่ง ๓. ได้ตัดความอาลัญจากหมู่ญาติทั้งหลายได้ ๔. ชี้แนวทางให้อเจลกัสสปะเกิดศรัทธา ๕. อเจลกัสสปะได้บรรลุพระอรหันต์ ๖. ท่านไม่เป็นภาระให้แก่ใคร ๆ เลย

๔.๕.๑ การสนทนากับอเจลกัสสปะจนเกิดศรัทธาขอบวช

กิจการงานพระศาสนาที่นับว่าสำคัญของพระพิกุลเถระ ได้แก่ การใช้ความสามารถด้านวาทีศิลป์โต้ตอบกับ “อเจลกัสสปะ” ผู้เป็นสหายเก่าของท่านให้เกิดความเข้าใจ และความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ดังมีเรื่องปรากฏอยู่ในบาลี พิกุลเถระจรัญญิตสูตตร แห่งคัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ว่า

ครั้งหนึ่งพระพิกุลเถระ (ในสูตรนี้เรียกชื่อท่านว่า พิกุลเถระ) พักอยู่ที่วัดพระเวฬุวันมหาวิหาร (วัดป่าไผ่) ใกล้เมืองราชคฤห์ราชธานีของพระเจ้าพิมพิสาร

ในครั้งนั้น อเจลกัสสปะ ผู้เป็นสหายเก่าของพระพักุลเถระ แต่เมื่อยังเป็นคฤหัสถ์ ได้ไปหาท่านพระพักุลเถระ แสดงความชื่นชมยินดีและกล่าววาจาปราศรัยแล้ว จึงนั่งลงในสถานที่ที่เหมาะสมแก่ตน และพอนั่งเรียบร้อยแล้วก็เอ่ยถามขึ้นก่อนว่า “ท่านพักุลเถระ ได้บรรพชามาเนิ่นนานเท่าไรแล้ว”

ท่านพระพักุลเถระตอบว่า “อาตมาบรรพชามา ๘๐ ปีแล้ว”

อเจลกัสสปะถามว่า “ในช่วงเวลา ๘๐ ปีนี้ ท่านได้เกี่ยวข้องกับโลกียธรรมกี่ครั้ง”

พระเถระตอบว่า “ท่านไม่ควรถามอาตมาอย่างนี้ ที่ถูกท่านควรถามว่า ในช่วงเวลา ๘๐ ปีนี้ กามสัญญา คือ ความใส่ใจในทางความใคร่ ได้เคยเกิดขึ้นแก่ท่านกี่หนแล้ว

ท่านพระพักุลเถระกล่าวว่าในช่วงระยะเวลา ๘๐ ปี นับแต่อาตมาบรรพชามาแล้ว ไม่เคยรู้สึกว่าได้มีกามสัญญา (การกำหนดหมายในความใคร่) เกิดขึ้นเลย”

อเจลกัสสปะฟังคำตอบแล้ว ก็ยอมรับว่าเป็น “ธรรมนำอัครจริยจะขอจดจำไว้”

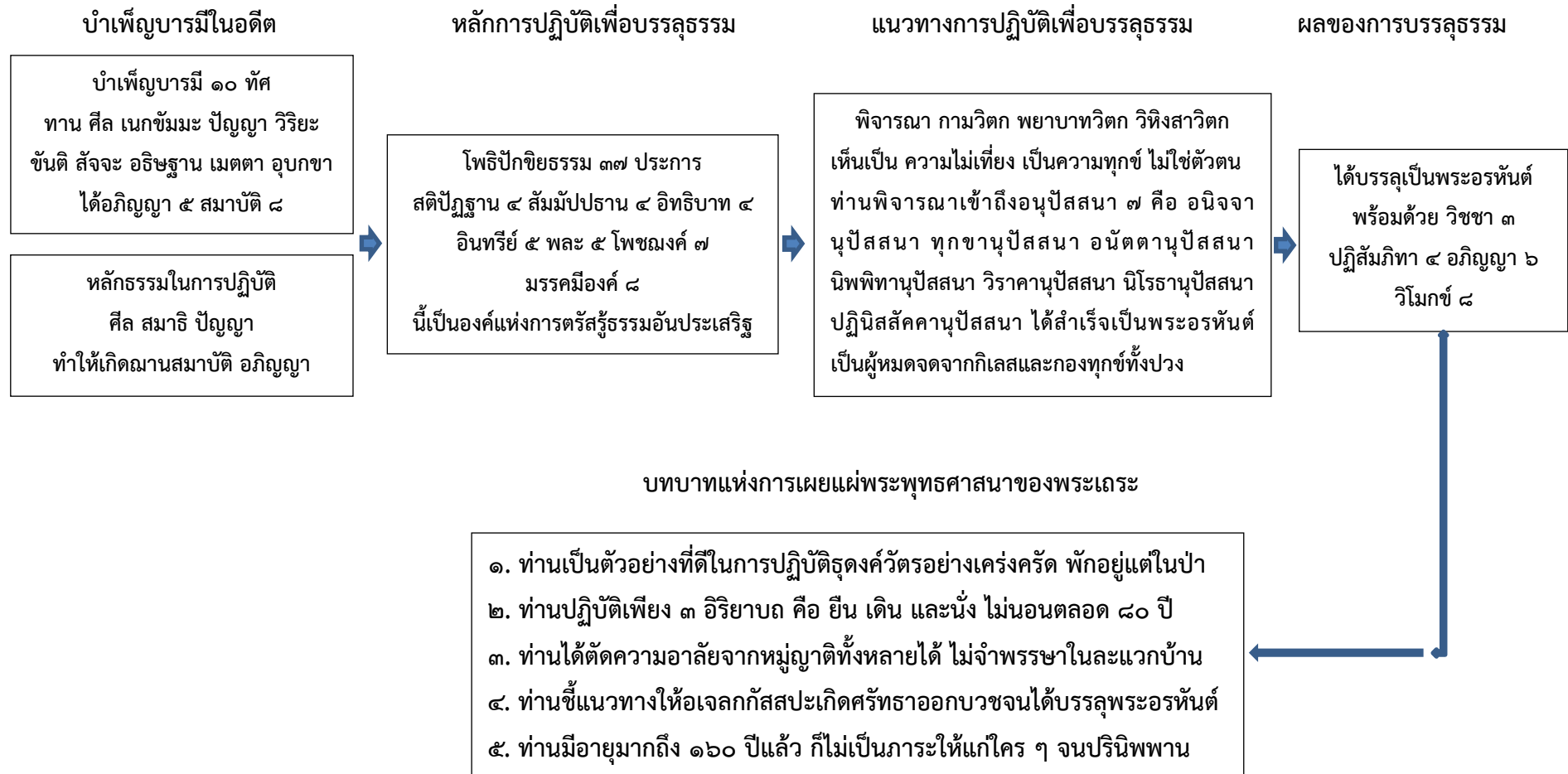
พระพักุลเถระกล่าวอธิบายต่อไปว่า “การบรรพชาที่ผ่านมา ๘๐ ปี อาตมาไม่เคยรู้สึกถึงความยินดีต่อจีวร ที่ชาวบ้านถวาย ได้จากที่จีวร เย็บจีวร ย้อมจีวรด้วยตัวเอง เย็บจีวรที่ไม่สะอาดใช้ซึ่งผ้าให้ตั้ง ช่วยจัดการกระทำจีวรให้แก่เพื่อนพรหมจรรย์ ไม่เคยยินดีต่อการนิมนต์ หรือนึกต้องให้ใครมานิมนต์ ไม่เคยนั่งในละแวกบ้าน ฉันทันในละแวกบ้าน ไม่เคยถือเอานิมิตรของมาตุคามหรือแสดงธรรมแก่มาตุคาม โดยที่สุตมตั้งแต่ด้วยคาถา ๔ บาท ไม่เคยไปในที่อยู่ของพระภิกษุณีทั้งหลาย หรือแสดงธรรมแก่พระภิกษุณีทั้งหลาย หรือนางสิกขมานาหรือสามเณรีเลย ไม่เคยให้บรรพชาและอุปสมบทแก่กุลบุตร ให้นิสัยแก่ภิกษุใหม่ ไม่เคยให้สามเณรปฏิบัติแก่ตน ไม่เคยอาบน้ำในเรือไฟฟ้า ไม่เคยใช้เพื่อนพรหมจรรย์ให้ถูตัวให้ ไม่เคยให้ใครเหยียบ นวด อาตมาเป็นผู้ไม่มีอาพาธ แม้เพียงช่วงเวลาเล็กน้อย ประมาณกาลชั่วรัตนมโค ไม่เคยฉันทยาแก้โรคาพาธ โดยที่สุตมแม้เพียงยาต้องผลสมอ ไม่เคยนั่งพิงพนัก และไม่เคยนอนในที่ใดที่หนึ่งเลย”

อเจลกัสสปะ ฟังข้อความเหล่านี้แล้ว จึงกล่าวขึ้นว่า “ข้าพเจ้าขอจำไว้ว่า ข้อความเหล่านี้ทั้งหมด เป็นธรรมนำอัครจริย”

พระพักุลเถระได้กล่าวต่อไปว่า “นับตั้งแต่อาตมาบรรพชามา ๘๐ ปี ไม่เคยจำพรรษาอยู่ในเสนาสนะใกล้บ้าน และไม่เคยฉันทอาหารของชาวบ้านทั้งๆ ที่มีข้าศึก คือ กิเลสอยู่เพียง ๗ วันเท่านั้น พอถึงวันที่ ๘ ความรู้สึกทั่วถึง (สำเร็จธรรมพิเศษได้เป็นพระอรหันต์) ก็ได้เกิดขึ้นแก่อาตมาแล้ว” หลังจากกล่าวชื่นชมจบแล้ว

สรุปว่า ตามที่ท่านได้สนทนากับอเจลกัสสปะ ท่านพระพักุลเถระบอกว่าไม่เคยรับนิมนต์ไปนั่งฉันทในละแวกบ้าน ไม่เคยแสดงธรรมแก่มาตุคาม นางสิกขมานาหรือสามเณรี โดยที่สุตมตั้งแต่ด้วยคาถา ๔ บาทก็ไม่เคยแสดงแก่ภิกษุณี แต่ท่านพักุลเถระได้พูดคุยกับอเจลกัสสปะจนเกิดศรัทธาเลื่อมใสในการประพฤติปฏิบัติตนแบบเป็นอิสระไม่ผูกพันกับทางโลกที่เป็นไปด้วยความวุ่นวาย จึงทำให้อเจลกัสสปะมองเห็นหนทางที่สามารถสลัดออกจากความทุกข์ได้ ในที่สุดก็อยากจะบวชด้วย

ตารางสังเขบการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุธรรมของพระพักุลเถระ

๔.๕.๒ อเจลกัสสปะขอบวชเกิดศรัทธาขอบวช

อเจลกัสสปะกล่าวว่า “ข้าแต่ท่านพระพักุลละ ขอข้าพเจ้าพึงได้รับการบรรพชาการอุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้เถิด”

ปริพาชกชื่ออเจลกัสสปะ ได้บรรพชา ได้อุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้แล้ว หลังจากท่านพระกัสสปะได้อุปสมบทแล้วไม่นาน เป็นผู้ ผู้เดียวหลีกเลี่ยงไม่ประมาท มีความเพียร ส่งจิตไปในธรรมอยู่ ไม่ช้าเท่าไร ก็ได้เข้าถึงประโยชน์ที่กุลบุตรทั้งหลาย ผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต โดยขอต้องการอันไม่มีประโยชน์อื่นยิ่งกว่า เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ทำให้แจ้งเพราะรู้อย่างด้วยตนเองในปัจจุบันอยู่ ได้รู้ด้วยปัญญาอันยิ่งว่า ชาตีสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอันอย่างนี้ไม่มีอีกแล้ว

ท่านพระกัสสปะได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งอันเยี่ยม เป็นสาวกในพระพุทธศาสนา นี้ก็นับว่า เป็นศิษย์ของท่านพระพักุลละเถระได้

แต่ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์กล่าวว่า พระเถระไม่ได้ให้ปริพาชกชื่ออเจลกัสสปะ บรรพชาและอุปสมบทด้วยตนเอง แต่ให้ภิกษุเหล่าอื่นบวชให้^{๒๑}

สรุปว่า อเจลกัสสปะได้เข้ามาบวชบำเพ็ญความเพียร ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเป็นอย่างดี จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงได้ ถือว่า ท่านเป็นศิษย์ของพระพักุลละเถระได้ เพราะว่าเป็นผลงานที่ท่านพระพักุลละเถระได้ทำให้อเจลกัสสปะเปลี่ยนใจละทิ้งลัทธิของตนแล้ว กลับมายอมรับลัทธิทางพระพุทธศาสนาตลอดจนได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา

๔.๕.๓ การเข้าสู่ปรินิพพานของพระพักุลละเถระ

กาลต่อมาพระพักุลละเถระพิจารณาเห็นว่า วันนี้เป็นวันที่เราจักปรินิพพาน จึงถือลูกตาลเข้าไปยังวิหารทุก ๆ หลัง บอกพระภิกษุสงฆ์ให้มาประชุมพร้อม ๆ กัน และกล่าวว่า วันนี้เป็นวันปรินิพพานของกระผม แล้วเข้านั่งนิพพานในท่านกลางพระภิกษุสงฆ์เหล่านั้น

มีเรื่องเกี่ยวกับความเป็นผู้มีอายุยืนและการดับขันธปรินิพพานของท่านพระพักุลละเถระ ในอรรถกถาคำภีร์ปัญจสุทนี ที่ขยายความบาลีพักุลละเถระจณิริยัพภูตสุตฺร คัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ว่า ท่านพระพักุลละเถระ นับเป็นผู้มีอายุยืนยาวมากองค์หนึ่ง ในบรรดาพระอสีติมหาสาวกทั้งหมด เพราะท่านมีอายุได้ถึง ๑๖๐ ปี

อนึ่ง ก่อนท่านจะปรินิพพาน ท่านอธิษฐานจิตว่า “เมื่อข้าพเจ้ายังมีชีวิตอยู่ ก็ไม่เคยเป็นภาระของพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเลย เมื่อข้าพเจ้าปรินิพพานแล้ว ขออย่าให้สรีระของข้าพเจ้าต้องเป็นภาระยุ่งยากหนักอกแก่พระภิกษุสงฆ์เลย” แล้วท่านจึงนั่งเข้า “เตโชธาตุ” ปรินิพพานไป ณ

^{๒๑} ม.อ.อ. (ไทย) ๒๒/๓/๒/-/๘๓.

ท่ามกลางประชุมสงฆ์นั่นเอง ครั้นเมื่อท่านปรินิพพานแล้ว ได้มีเปลวไฟลุกขึ้นจากสรีระของท่านเผาไหม้สรีระของท่านให้เหลือแต่ “อัฐิธาตุ” ซึ่งมีสัณฐานคล้ายดอกมะลิตูม^{๒๒}

สรุปว่า บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพักุลเถระ เป็นกิจสำคัญที่ท่านได้ทำไว้ในพุทธศาสนามีปรากฏในตำนานว่า ท่านได้ชักนำให้อเจลกัสสปปริพาชกผู้เป็นสหายในสมัยเป็นฆราวาสเกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จนได้เข้ามาอุปสมบทแล้วทำความเพียรปฏิบัติตามคำสอนโดยความไม่ประมาท ในที่สุดท่านก็ได้บรรลุพระอรหัตตผล ถือได้ว่า พระอเจลกัสสปะเป็นศิษย์รูปหนึ่งของท่าน ในบั้นปลายของชีวิตท่านพระพักุลเถระดำรงอายุสังขารอยู่ถึง ๑๖๐ ปี โดยสมควรแก่กาลแล้วก็เรียกเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลายออกจากที่อยู่มาประชุมกันแล้ว บอกข่าวการดับขันธปรินิพพานของท่าน แต่ก่อนจะปรินิพพานท่านนั่งสมาธิได้เข้าเตโชสมาบัติก็ปรินิพพาน ณ ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ เมื่อท่านนิพพานแล้วเตโชธาตุก็บังเกิดเป็นไฟไหม้สรีระร่างกายของท่านให้หมดไป ณ ที่นั่นเอง

๔.๖ สรุปท้ายบท

ตามการศึกษาพบว่า พระพักุลเถระเคยได้บำเพ็ญบุญกุศลต่าง ๆ มาแล้วในอดีตชาติตลอดจนได้ฉานสมาบัติ ในชาติสุดท้าย ขณะที่ท่านเป็นเด็กทารกมีมารดา ๒ ตระกูลช่วยกันดูแลรักษาจนเจริญเติบโต ต่อมาได้เป็นเศรษฐีสองตระกูลมีชื่อปรากฏว่า “อุภยเศรษฐีบุตร” อยู่ครองเรือนมานานจนถึงอายุ ๘๐ ปี จึงได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา หลังจากบวชมาแล้วได้ ๗ วัน ในเช้าวันที่ ๘ ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ วิโมกข์ ๘ ต่อมาท่านก็ได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดาว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายทางด้าน “ผู้มีอาพาธน้อย” ส่วนแนวทางการบรรลุธรรมของพระพักุลเถระนั้น ท่านได้เจริญอุปปัสสนา ๗ ได้แก่ การพิจารณาปัญญาชั้นให้เห็นเป็นของไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, เป็นอนัตตา, เห็นความเปื้อนหนาย, เห็นความคลายกำหนด, เห็นความดับ, และเห็นความสลесคืนในสังขารทั้งหลาย, ท่านพิจารณาจนชำนาญทำให้มีญาณเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วร่างกาย ในที่สุดก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ท่านชอบอยู่ในป่าเป็นวัตรไม่นอนตลอด ๘๐ ปี เมื่อมีอายุถึง ๑๖๐ ปี ก็ได้ปรินิพพานในท่ามกลางหมู่สงฆ์ นับว่าท่านเป็นผู้มีอายุมากกว่าภิกษุทั้งหมด

^{๒๒} ม.อ.อ. (ไทย) ๒๒/๓/๒/-/๘๓.

บทที่ ๕

สรุปผลของการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุธรรมของพระพักุลเถระ” ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์อยู่ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ๓) เพื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุธรรมของพระพักุลเถระ ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณ์วิเสส ตำราผลงานทางวิชาการและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพระพักุลเถระทั้งหมด นำมาเสนอแบบเชิงพรรณนา โดยมีผลสรุปจากการวิจัยข้อมูลนำเสนอแนะดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุธรรมของพระพักุลเถระ” เมื่อได้ศึกษาจบบริบูรณ์แล้ว ก็สามารถสรุปผลแห่งการศึกษานี้ได้ตามวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

การบรรลุธรรม หมายถึง การหลุดพ้นจากอวิชชากิเลสทั้งปวง การได้สำเร็จมรรคผลนิพพาน การกระทำมรรคให้แจ้ง การแทงตลอดอริยสัจ ๔ ด้วยปัญญาในมรรค การเข้าถึงโลกุตตรธรรม ๙ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ของพระอรหันตบุคคคลทั้งหลาย คือเริ่มตั้งแต่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ พระอรหันตบุคคคลเหล่านี้สามารถเข้าถึงพระนิพพานได้ ก็ต้องอาศัยความเพียรพยายามตั้งใจประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อกำจัดกิเลสให้หมดไปจากจิตใจของตน กิเลสที่ต้องกำจัดนั้น ได้แก่ ราคะ โทสะ และโมหะ เพราะกิเลสต้นเหตุเหล่านี้เป็นเหตุก่อให้เกิดความทุกข์ การดับกิเลสต้นเหตุได้เป็นความสงบสุขที่ยั่งยืน และเป็นหนทางเดียว ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา เป็นหนทางที่สามารถดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ได้

๕.๑.๒ การบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

การบำเพ็ญบารมี หมายถึง การสั่งสมบุญกุศลด้วยการกระทำคุณงามความดีด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การให้ทานแก่บุคคคลทั่วไป การรักษาศีล ๕ และศีลอุโบสถ การออกบวชปฏิบัติธรรมเจริญภาวนา เพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์สูงสุด หมายถึงความพ้นทุกข์ กล่าวคือ มรรคผลนิพพานอันเป็นความดับทุกข์ทั้งปวง และการสร้างบารมีนี้ไม่ใช่เป็นเรื่องง่ายเลย บุคคคลที่มีความปรารถนาอยากบรรลุเป็นพระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งแล้ว ก็ต้องพยายามบำเพ็ญบารมีทั้ง ๓๐ รวมทั้งมหาบริจาต ๕ จริยา ๓ ให้บริบูรณ์ การบำเพ็ญบารมีนั้น เป็นสิ่งสำคัญสำหรับบุคคคลผู้มีความ

ปรารถนาต้องการความสุขในชีวิตเพื่อตนและผู้อื่น ควรพยายามทำบุญกุศลคุณงามความดีทั้งหลายอยู่
เนื่อง ๆ ถึงแม้จะต้องแลกด้วยชีวิตก็ตาม บุญบารมีนี้จะได้สำเร็จตามเจตนาที่ตั้งไว้แน่นอน

สำหรับบารมีทั้ง ๑๐ อย่างนั้น แต่ละอย่างแบ่งเป็น ๓ ประการคือ (๑) การให้ทานเป็น
ปกติทั่วไปเรียกว่า ทานบารมี (๒) การให้อวัยวะเลือดเนื้อเป็นทานแก่ผู้อื่นเรียกว่า ทานอุปบารมี
และ (๓) การให้ชีวิตของตนเป็นทานเรียกว่า ทานปรมัตถบารมี เป็นต้น และบุญบารมีเหล่านี้เป็น
พื้นฐานที่จะนำไปสู่การบรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ในอนาคต

ฉะนั้นการบำเพ็ญบารมี มีความสำคัญมากสำหรับบุคคลผู้เกิดเป็นมนุษย์ เพราะบุคคลที่
ได้เกิดเป็นมนุษย์นั้นเป็นโอกาสดี สามารถตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าก็ได้ เป็นพระปัจเจก
พระพุทธเจ้าก็ได้ เป็นพระสาวกก็ได้ ด้วยการบำเพ็ญบุญบารมีทั้งหลาย มีการให้ทานเป็นต้น ก็ย่อมทำ
ได้ แต่ถ้าหลงไปเกิดในภพภูมิที่นอกจากโลกมนุษย์แล้ว ก็ไม่สามารถปรารถนาหรือทำคุณงามความ
ดีอะไรได้เลย บุคคลผู้เกิดอยู่ในมนุษย์โลกนั้นแหละ เมื่อต้องการความสุขก็ควรพยายามบำเพ็ญบุญ
บารมีอยู่เนื่อง ๆ จึงจะสำเร็จความปรารถนาได้ ผลแห่งความสำเร็จนั้น ย่อมส่งผลให้มีความสุขใน
อนาคตได้แน่นอน

หลักธรรมที่ช่วยสนับสนุนในการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การบรรลุนิพพานนั้นมี ๓ ประการคือ
(๑) การไม่ทำบาปทั้งปวง และพยายามละบาปอกุศลเกิดขึ้นแล้ว (๒) การทำกุศลให้ถึงพร้อม และ
พยายามรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมลง (๓) การชำระจิตของตนให้ขาวรอบ ด้วยการปฏิบัติ
ตามหลักโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕
พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘

ฉะนั้น ธรรมเหล่านี้ สามารถช่วยสนับสนุนทำให้เกิดความสำเร็จประโยชน์ในการเจริญ
วิปัสสนากรรมฐานได้เป็นอย่างดี ผู้ที่มีความต้องการเพื่อจะสลัดกิเลสให้ออกจากจิตใจก็ควร
ศึกษาหลักธรรมเหล่านี้ให้เข้าใจและนำไปประพฤติปฏิบัติอยู่เนื่อง ๆ คือกระทำให้มาก เจริญให้
มาก เมื่อบุญบารมีเต็มพร้อมก็สามารถบรรลุนิพพานได้โดยไมยาก แต่ถ้ายังไม่ได้บรรลุนิพพาน ก็จะเป็น
อุปนิสัยแห่งความเป็นพระอรหันต์จะเกิดขึ้นในกาลข้างหน้า

เมื่อปัญญาที่กำลังแก่กล้า สามารถเห็นอริยสัจ ๔ มาปรากฏชัดว่า รูปนามนี้เป็นเหตุให้
เกิดทุกข์ เห็นหนทางดับทุกข์ และเห็นวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความดับทุกข์ เรียกว่า สัจจานุโลม
ญาณ และสามารถทำลายโคตรปฏิกูลชนอันหนาแน่นไปด้วยกิเลสตัณหาได้ เข้าสู่โคตรอริยบุคคล ซึ่ง
เรียกว่า โคตรภูญาณ ต่อจากนั้น ปฐมมรรคญาณก็เกิดขึ้นประหามันสังโยชน์ ๓ อย่างคือ
สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัสสพตปรามาสได้เด็ดขาดเป็นสมุจเฉทปหาน ต่อมาปัจจเวกขณญาณก็เกิด
ขึ้นมาพิจารณาภิเลสที่ละไปแล้ว กิเลสที่เหลือแล้ว พิจารณามรรค ผล นิพพาน ตามลำดับไป จิตก็
หลุดพ้นจากอัสวกิเลสทั้งปวงตามลำดับแห่งองค์มรรค ได้แก่ โสดาปัตติมรรค เข้าถึงโสดาปัตติผล
สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล และอรหัตตมรรค อรหัตตผล เป็นพระ
อริยบุคคลผู้บริสุทธิ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา

๕.๑.๓ การบำเพ็ญบารมีและการบรรลุนิพพานของพระพักุลเถระ

การบำเพ็ญบารมีเพื่อการบรรลุนิพพานของพระพักุลเถระ ทำให้ทราบว่า ท่านได้บำเพ็ญบารมีตั้งแต่อดีตชาติมาแล้ว ด้วยการออกบวชเป็นฤๅษีได้ ๒ ชาติ บำเพ็ญสมณธรรมรักษาศีลพำนักอยู่ที่เชิงเขาหิมพานต์บรรพตเจริญญาณสมาบัติจนได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ ในสมัยนั้น ท่านมีโอกาสช่วยรักษาโรคลมถวายเป็นพระพุทธรูปพร้อมทั้งพระอริยสาวกทั้งหลายจนหายเป็นปกติ ท่านได้ช่วยรักษาโรคปวดศีรษะแก่พระพุทธรูปเจ้าถึง ๒ พระองค์ คือ พระพุทธรูปพระนามว่า อโหมทสสี พระองค์เกิดประชวรด้วยโรคลมในพระอุทร ฤๅษีถวายการรักษาจนหายเป็นปกติ ด้วยอำนาจอาศัยบุญบารมีเหล่านี้ จึงทำให้ท่านพระพักุลเถระได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่แต่เทวโลกและพรหมโลกเป็นเวลานานถึง ๑ อสงไขย และในสมัยพระพุทธรูปพระนามว่า วิปัสสี พระเถระได้บวชเป็นฤๅษีเจริญญาณสมาบัติอยู่ที่เชิงเขาหิมพานต์ ท่านฤๅษีมีโอกาสไปรับการรักษาโรคปวดศีรษะแก่พระอริยสาวกทั้งหลายของพระพุทธรูปพระนามว่า วิปัสสี จนหายจากโรค ด้วยบุญบารมีนี้ จึงทำให้ท่านฤๅษีได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่แต่เทวโลกและพรหมโลกเป็นเวลานาน ถึง ๙๑ กัป

การบำเพ็ญบารมีของพระพักุลเถระ ในสมัยพระพุทธรูปพระนามว่า กัสสปะ ท่านเกิดเป็นชาวเมืองพาราณสีอยู่ครองเรือน ท่านได้บำเพ็ญบุญกุศลครั้งใหญ่ด้วยการสร้างวิหาร สร้างโรงอุโบสถ สร้างโรงฉัน สร้างโรงไฟ ที่จกรม เรือนไฟ กุฎีที่ควร ที่พักกลางวัน ที่พักกลางคืน และห้องน้ำ ห้องส้วม (เวจกุฎี) จัดตั้งยาภายในและภายนอก ไว้เพื่อให้ภิกษุสงฆ์ทุกรูปได้ใช้สอย ด้วยบุญบารมีนี้จึงช่วยส่งเสริมให้ท่านได้พบแต่ความสุขมาตลอดกาลนาน จนมาถึงชาติสุดท้าย ท่านได้เข้ามาบวชในสำนักของพระบรมศาสดา และตั้งใจบำเพ็ญความเพียรจนในที่สุดก็บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วย วิชชา ๓ ปฏิสัมภี ๔ อภิญญา ๖ วิโมกข์ ๘ ต่อมาท่านก็ได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดาว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายทางด้าน “ผู้มีอาพาธน้อย”

การบำเพ็ญบารมีเพื่อให้ได้สำเร็จเป็นพระอริยสาวกนั้น เป็นการบำเพ็ญบารมีไม่เกิน ๑ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป และไม่ต้องบำเพ็ญถึง อุบารมี หรือปรมัตถบารมีก็ได้ ตัวอย่างพระพักุลเถระที่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ท่านบำเพ็ญบารมีด้วยการออกบวชเป็นดาบสเจริญญาณสมาบัติจนได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ ได้รับการถวายการรักษาโรคให้แก่พระพุทธรูปพร้อมทั้งพระอริยสาวกทั้งหลายได้หายจากโรคเป็นปกติ และได้สั่งสมบุญกุศลด้วยการสร้างโบสถ์ วิหาร ศาลา กุฎี เป็นต้น ในชีวิตประวัติของท่านไม่ได้สร้างบารมีถึง อุบารมี หรือปรมัตถบารมีแต่อย่างใด ในที่สุดบารมีของท่านเต็มบริบูรณ์จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

ส่วนการตัดวงจรแห่งปฏิจสมุปบาทนั้น เป็นวิสัยของพระพุทธรูปเจ้าที่ได้ค้นพบและสามารถศึกษาตามหลักคำสอนของพระองค์ได้ แต่การตัดวงจรให้ขาดได้นั้น อยู่ที่บารมีแต่ละคนที่ได้สั่งสมอบรมมาได้มากน้อยเพียงใด เพื่อเป็นอุปนิสัยแห่งการบรรลุพระอรหันต์ได้ เพราะว่าปฏิจสมุปบาทเป็นแกนกลางของอริยสัจ และเป็นเนื้อหาทางวิชาการที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจชัดเจนในอริยสัจ จึงเป็นหลักธรรมที่พระพุทธรูปเจ้าทรงพิจารณาทั้งอนุโลมและปฏิโลม คือพิจารณาทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ ต่อจากนั้นทรงดำริอีกว่า “แม้ฐานะอันนี้เป็นสิ่งที่บุคคลเห็นได้โดยยาก เช่น ความ

สงบในสังขารทั้งปวง ความสลัดออกแห่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา วิราคะ นิโรธ และ นิพพาน ธรรมเหล่านี้เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้า ส่วนสัตว์ทั้งหลายจะเห็นตามได้โดยยาก

สำหรับบารมีทั้ง ๑๐ ทศที่ได้บำเพ็ญมานั้น ไม่สามารถตัดวงจรของกิเลสได้ เพราะ บารมีทั้งหมดนี้ เป็นเพียงสะเปียงที่ช่วยสนับสนุนให้การปฏิบัติธรรมได้เจริญก้าวหน้าขึ้นไป และ บารมีเหล่านี้เป็นกุศลฝ่ายโลกีย์สามารถกำจัดกิเลสได้ด้วยการข่มไว้เพียงชั่วคราวเท่านั้น ส่วนธรรม ที่เข้าไปตัดวงจรของปฏิจจสมุปบาทได้ ต้องอาศัยปัญญาที่เป็นโลกุตตรมรรคจึงจะกำจัดได้ เพราะฉะนั้นการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ จึงเป็นอุปการะมากสำหรับผู้ที่มีความปรารถนาต้องการความ ทุกข์ทั้งปวง

สำหรับแนวทางการปฏิบัติ ท่านพระพุกกุลเถระได้เจริญอนุปัสสนา ๗ ได้แก่ การ พิจารณาเบญจขันธ์ เป็นของไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, เป็นอนัตตา, เห็นความเบื่อหน่าย, คลายความ กำหนด, เห็นความดับ, และเห็นความสลัดคืนในสังขารทั้งหลาย, ท่านพิจารณาจนชำนาญทำให้มี ญาณเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วร่างกาย ในที่สุดก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ คือนับตั้งแต่ท่านพระพุกกุลเถระได้บรรลุธรรมมาท่านชობอยู่ในป่าเป็นวัตรยังทำการบำเพ็ญความ เพียรอยู่ตลอดด้วยการยืน เดิน นั่ง ๓ อิริยาบถ และไม่นอนตลอด ๘๐ ปี เมื่อมีอายุถึง ๑๖๐ ปี ก็ได้ ปรีนิพพานในท่ามกลางหมู่สงฆ์ นับว่าท่านเป็นผู้มีอายุมากกว่าภิกษุทั้งหมด

บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุกกุลเถระ เป็นกิจสำคัญที่ท่านได้ทำไว้ใน พุทธศาสนามีปรากฏในตำนานว่า ท่านได้ทำให้อเจลกักัสสปปริพาชกผู้เป็นสหายเกิดศรัทธา เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจนได้เข้ามาอุปสมบท จนกระทั่งได้บรรลุพระอรหันต์ตผล ด้วยการกล่าว แก่ปัญหาต่าง ๆ จึงถือได้ว่า อเจลกักัสสปะเป็นศิษย์ของท่าน ในบั้นปลายของชีวิตท่านพระพุกกุล เถระดำรงชราอยู่โดยสมควรแก่กาลแล้วก็ดับขันธปรินิพพาน ก่อนแต่จะนิพพาน ท่านได้ เข้าเตโชสมาบัตินั่งนิพพาน ณ ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ เมื่อท่านนิพพานแล้ว เตโชธาตุก็บังเกิดเป็นไฟ ไหม้สรีระร่างกายของท่านให้หมดไป ณ ที่นั่นเอง

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาการบำเพ็ญบารมีและการบรรลุธรรมของพระพุกกุลเถระนั้นพบว่า ท่าน เป็นผู้ปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดในพระธรรมวินัย ถึงแม้ท่านได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ทั้งจบ การศึกษาแล้วและเป็นผู้มีอายุชราามากอีกด้วยแต่ท่านยังประพฤติตนอย่างอุกฤษฏ์ตลอดถึงไม่ยอม เอนหลังนอนตลอดถึง ๘๐ ปี ถ้าเรามองดูเดิน ๆ เหมือนท่านพระพุกกุลเถระปฏิบัติตนอย่างหนัก จริง ๆ แต่ความเป็นจริงแล้วการปฏิบัติธุดงค์ของท่าน เป็นงานปกติของพระอรหันต์ไม่ถือว่าเป็น งานหนักเลย เพราะท่านจะปฏิบัติเป็นแบบอย่างสำหรับชนรุ่นหลังที่ยังปฏิบัติธรรมอย่างย่อหย่อน ให้เกิดกำลังใจในการปรารถนาความเพียรเพื่อกำจัดกิเลสออกจากจิตใจของตนได้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปใช้

การกำหนดรู้ด้วยอาศัยสติ กับการพิจารณารู้ด้วยอาศัยปัญญามีความต่างกันอย่างไร

การกำหนดรู้อารมณ์ต่าง ๆ ด้วยอาศัยสติ คือ การมีสติติดตามกำหนดรู้อาการเคลื่อนไหวของกาย เวทนา จิต ธรรม อย่างต่อเนื่อง คือตามดูตามรู้อารมณ์ต่าง ๆ เหล่านั้นให้เห็นตามความเป็นจริงจนเกิดสมาธิเกิดปัญญาตามลำดับ ในที่สุดสามารถกำจัดกิเลสได้ ส่วนการพิจารณาด้วยอาศัยปัญญา คือการใช้ปัญญาพิจารณาเจาะเข้าไปในกาย เวทนา จิต ธรรม หรือพิจารณาเพียงชั้น ๕ ให้เห็นความจริงว่า สิ่งเหล่านี้เต็มไปด้วยความสกปรกน่าเกลียดจริง ๆ น่าเบื่อหน่ายในรูปร่างกายนี้ เพราะมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามธรรมชาติเท่านั้น ไม่มีสิ่งใดสามารถบังคับบัญชามันได้ เมื่อปัญญาเห็นชัดอย่างนี้ก็สามารถควบคุมจิตไม่ให้ความหลงผิด เห็นผิดคิดว่า รูปนาม ชั้น ๕ นี้เป็นสิ่งที่น่ายินดีพอใจมาก ที่จริงแล้ว รูปนามชั้น ๕ นี้ เป็นภัยใหญ่ที่น่ากลัวอย่างยิ่ง อันเต็มไปด้วยความทุกข์ จึงมีความขวนขวายหาทางหนีออกจากความทุกข์ ไม่อาลัยในร่างกายอีกต่อไป

ผู้ปฏิบัติควรทำความเข้าใจคำว่า การกำหนด และการพิจารณาอย่างนี้ การกำหนด ได้แก่ จิตที่มีสติตามกำหนดรู้อารมณ์ในปัจจุบัน ตลอดถึงการเคลื่อนไหวของร่างกายทุกส่วน รวมถึงความคิดต่าง ๆ ก็ต้องกำหนดรู้อย่างต่อเนื่อง จนทำให้จิตเกิดสมาธิมีอารมณ์เดียวมั่นคง เกิดปัญญารู้สภาวะธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง ในที่สุดเห็นความเกิดดับของรูปนามอย่างชัดเจน จิตก็ปล่อยวางจากการยึดถือว่าเป็นตัวตนเราเขาอีกต่อไป ปัญญาญาณที่เกิดพร้อมไปกับจิตมีพลังมหาศาล ได้นำจิตเข้าไปสู่ความสงบสุขที่เยือกเย็น อันเป็นสถานอยู่นอกโลกของเรานี้ไกลแสนไกล มีแต่ความสว่างไสวไพศาล ไม่มีขอบเขตใด ๆ มากั้นเลย เป็นสุดยอดแห่งความสุขที่มีอยู่จริง ๆ ความสุขเช่นนี้สามารถรับรู้ได้ด้วยการปฏิบัติเท่านั้น

ถ้าจะอุปมาสติกับปัญญาคือ เปรียบเหมือนรถพ่วง ตัวรถข้างหน้าเปรียบเหมือนจิต ตัวรถข้างหลังเปรียบเหมือนสติ เมื่อตัวรถข้างหน้าวิ่งเร็วจนทำให้พ่วงข้างหลังขาดไปแล้ว ตัวรถข้างหน้าวิ่งไม่สามารถวิ่งตามไปได้ เช่นนี้เรียกว่า “จิตเป็นผู้นำสติ” ส่วนการพิจารณา ต้องอาศัยปัญญา เป็นเครื่องนำจิตเพื่อให้เข้าไปรับรู้ความจริง อุปมาเปรียบเหมือนชาวนาที่กำลังจูงจุมกควายไปไถนา ชาวนาเปรียบเหมือนปัญญา ส่วนควายเปรียบเหมือนจิต และจิตไม่สามารถสลัดปัญญาให้ออกไปได้ เพราะปัญญาเป็นตัวควบคุมจิตให้ทำงาน เหมือนชาวนาควบคุมควายให้ไถนา ผลที่ออกมาคือนาถูกไถเรียบร้อยแล้ว ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมควรใช้สติเพื่อติดตามดูอาการเคลื่อนไหวของรูปนาม หรือควรใช้ปัญญาเพื่อเจาะเข้าไปให้ได้รับรู้เห็นรูปนามตามความจริง อย่างไหนเหมาะสมที่สุดละ

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยต่อไป

จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการทำเพ็ญบารมีและการบรรลุนิพพานของพระพักุลเถระ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งต่อไปดังนี้

๑. ศึกษาการเจริญอนุปัสนาญาณ ๗ เพื่อการบรรลุนิพพาน
๒. ศึกษาการประพตติชุตตงค์เพื่อการบรรลุนิพพาน
๓. ศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุนิพพานของพระพักุลเถระกับสังกัจจายน์

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

สมเด็จพระพุทธปาพจนจารย์ (อ.จ. อาสภมหาเถระ). คัมภีร์วิสุทธิมรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔.

พระอัครวิมลเถระ. สัททนิธิตราตุมมาลา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๖.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช. ธรรมาภิธาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา. คณะ

รัฐบาล จัดพิมพ์ถวายในงานฉลองพระชันษา ๙๖ ปี, ๒๕๕๒.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ). จริยาวังสปฏิปทา. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.

พระพุทธโฆสจารย์. มังคลัตถทีปนี (หุติโย ภาโค). นครปฐม: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พุทธทาสภิกขุ. วิธีฝึกสมาธิวิปัสสนา ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งแสงการพิมพ์ ๒๕๓๖.

พระธรรมมังคลาจารย์ (ทอง สิริมงคล). ทางสายเอก. เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ดาราวรรณกรรม การพิมพ์, ๒๕๕๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓.

_____ . พุทธธรรม (ฉบับเดิม). กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔.

- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓.
- พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๙). **วิปัสสนาที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๙.
- คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ (ฉบับพิเศษ). **มหาสติปัฏฐานสูตร**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **นิพพานกถา**. แปลโดย พระคันธสาราภิงค์. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.
- _____ . **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**. แปลโดย พระคันธ สาราภิงค์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วน จำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.
- _____ . **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซี เอไอเซ็นเตอร์จำกัด, ๒๕๔๘.
- _____ . **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซี เอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘.
- _____ . **หลักการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน การพิมพ์, ๒๕๔๖.
- _____ . **วิปัสสนาขุณี**. แปลโดย จำรวญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูร สาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓.
- พระธรรมธีรราชฆาตมุนี (โชดก ญาณสิทธิ). **วิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๑ ภาค ๑**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘.
- _____ . **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๕.
- _____ . **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒**, กรุงเทพมหานคร: บจก. อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒.
- _____ . **โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- พระสาสนโสภณ. (พิจิตร ฐิตญาโณ). **วิปัสสนาภาวนา**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ครั้งที่ ๖, โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- พระอัครวงษ์สเถระ. **สัททนต์ิธาตุมาลา**. กรุงเทพมหานคร: ตรวจชำระแปลโดย พระมหานิमित ฐมมหาโส, ๒๕๔๖.
- ฝ่ายวิชาการอธิธรรมโชติกะวิทยาลัย. (หลักสูตรชั้นมัธยมศึกษาภูมิกระโท). **วิปัสสนากัมมัฏฐาน**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๒๘.
- พระคันธสาราภิงค์. **ส่องสภาวะธรรม**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๑.
- _____ . **โพธิปักขิยธรรม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๐.
- พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี). **วิปัสสนาภูมิ**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๘.
- พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อภิวานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ บริษัท ประยูรวงษ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมจริย. **วิปัสสนากรรมฐาน**. หลักสูตรชั้นอภิธรรมิกโท. กรุงเทพมหานคร:
มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ จัดพิมพ์, ๒๕๒๘.

พระภavanaพิศาลเมธี. **วิปัสสนาภาวนา ที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: ประยูร
สาส์นการพิมพ์, ๒๕๕๘.

พระมหาโพธิวงศาจารย์. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษา ชุด ศัพท์วิเคราะห์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓,
กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๘.

(๒) วิทยานิพนธ์:

พระมหาสมชาย สุระเตโช (สิงหา). “ศึกษาการบรรลุลุทธิธรรมของพระเจ้าปณณิกเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๖.

พระหิรัญชัย ปรกโม (บ่อทอง). “ศึกษาการบรรลุลุทธิธรรมของพระสีวลีเถระ”. **วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระศิริชัย ภูริญาโณ (ช่นิม). “ศึกษาการบรรลุลุทธิธรรมของพระปุณณมันตานีบุตรเถระ”. **วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๖.

นายประจวบ สะพู. “ศึกษาสาเหตุบุคคลกบการบรรลุลุทธิธรรม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**.
บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

แม่ชีวันเพ็ญ อนุสนธ์. “ศึกษาการบรรลุลุทธิธรรมของพระกุนทลเกสีเถรี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ภาคผนวก

พระพักเกล้า หรือ พากุลเถระที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาร (ภาษาไทย) เล่มที่ ๑๔ สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั หน้า ๒๔๒, และ เล่มที่ ๓๒ สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑ หน้า ๖๓๕ และพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาร (ภาษาไทย) เล่มที่ ๓๒ สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑ หน้า ๓๘๙ ท่านมีชื่อว่า พระพากุลเถระ ท่านมีชื่อ ๒ ชื่อ และมีประวัติความเป็นมาเหมือนกันแต่มีรายละเอียดต่างกันไปบ้างดังมีในตารางนี้

ก. ตารางคัมภีร์พระไตรปิฎกอรรถกถาฉบับมหาจุฬาร (ฉบับเก่า) ที่ชื่อว่า พระพักเกล้าเถระ

คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก	เล่มที่	เล่ม	ภาค	ตอน	หน้า	พูดถึงเรื่อง
ทีฆนิกาย มหาวรรค	๑๓	๒	๑	-	๗๗	อายุ ๑๖๐ ปี จึงปรินิพพาน
ทีฆนิกาย มหาวรรค	๑๔	๒	๒	-	๒๐๑	ไม่เคยเหยียดหลัง ๘๐ ปี
มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั	๒๓	๓	๒	-	๗๒	พักเกล้าเถระจรรย์พฤตสูตร
อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต	๓๒	๑	๑	-	๔๗๑	ได้รับตำแหน่งเอตทัคคัตถะ
ขุททกนิกาย เถรคาถา	๕๑	๒	๓	๒	๒๔๑	พระเถระกล่าวประวัติตัวเอง
ขุททกนิกาย เถรคาถา	๕๓	๒	๓	๔	๕๖๑	เป็นอสีติมหาสาวกองค์ที่ ๖๑
ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค	๖๙	๗	๒	-	๗๔๑	การบรรลุธรรมของพระเถระ
ขุททกนิกาย อปทาน	๗๑	๘	๒	-	๙๓๕	การปรินิพพานของพระเถระ
ขุททกนิกาย พุทธวงศ์	๗๓	๙	๒	-	๙๑	มีญาณวิปการาอิทธิ เป็นผู้ที่เกิดมาเพื่อบรรลุธรรมในชาตินั้นถึงแม่ปลา กินไปแล้วก็ไม่ตาย

ข. ตารางคัมภีร์พระไตรปิฎกอรรถกถาฉบับมหาจุฬาร (ฉบับใหม่) ที่ชื่อว่า พระพักเกล้าเถระ

พระไตรปิฎก	ฉบับ	เล่มที่	เล่ม	ภาค	ข้อ	หน้า	พูดถึงเรื่อง
ทีฆนิกาย. มหา.	มจร.	๑๓	๒	๑		๗๒	อายุ ๑๖๐ ปี จึงปรินิพพาน
มัชฌิม. อุปริ.	มจร.	๑๔	-	-	๒๐๙	๒๔๒	การสนทนากับอเจลกัสปะจนเกิดศรัทธาออกบวช
มัชฌิม. อุปริ.	มจร.	๒๓	๓	๒	๓๘๐	๗๐	พักเกล้าเถระจรรย์พฤตสูตร
มัชฌิม. อุปริ.	มจร.	๒๓	๓	๒	๓๘๐	๗๒	การบรรลุธรรมของพระพักเกล้า
ขุ. อปทาน.	มจร.	๓๒	-	-	๓๘๖	๖๓๕	ประวัติของพระพักเกล้าเถระ
ขุ. อปทาน.	มจร.	๓๒	-	-	๔๑๗	๖๓๙	สำเร็จวิชา ๓ ปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖
ขุ. เถรคาถา	มจร.	๕๓	๔	-	-	๕๓๒	ลำดับพระอสีติมหาสาวก ๘๐ รูป
ขุ.อปทาน.	มจร.	๗๑	๘	๒	๓๙๘	๘๕๑ ๘๕๔	ได้สำเร็จคุณพิเศษคือปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖
ขุ. พุทธวงศ์	มจร.	๗๓	๙	๒		๙๑	ปัจฉิมภวีกบุคคล คือผู้ที่เกิดมาในชาติสุดท้ายจะได้บรรลุธรรมแน่นอน

ค. ตารางคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏฯ (ฉบับเก่าและฉบับใหม่) ที่ชื่อว่า พระพากลเถระ

คัมภีร์พระสูตรต้นปิฎก	เล่มที่	เล่ม	ภาค	ข้อ	หน้า	พูดถึงเรื่อง
ที่ขนิทาย มหาวรรค	๑๓	๒	๑	๕๖	๗๒	จำนวนพระอริยบุคคลที่มีอายุมาก
ที่ขนิทาย มหาวรรค	๑๔	๒	๒	๒๗๒	๑๙๕	ไม่เคยเหยียดหลังนอนบนเตียง ๘๐ ปี
อังคตตรนิกาย เอกนิบาต	๓๒	๑	๑		๓๘๙	ว่าด้วยพากลเถระ
อังคตตรนิกาย เอกนิบาต	๓๒	๑	๑	๑๔๙	๓๙๔	ได้รับตำแหน่ง เป็นผู้มื่ออาพธน้อย
อังคตตรนิกาย เอก-ทุก.	๓๓	๒	๑	๑๕๐	๔๑	ชน ๔ ท่านคือ พระอัครสาวกทั้ง ๒ พระพากลเถระ พระนางภัททากัจจนา เถรีระลึกชาติได้ ๑ อสงไขย ๑ แสนกัป
ขุททกนิกาย เถรคาถา	๕๑	๒	-	๓๐๙	๒๓๗	พระพากลเถรคาถา
ขุ.เถรคาถา.	๕๓	๔	-	๔๐๑	๕๓๒	ในจำนวนพระอสีติมหาสาวก ๘๐ รูป นั้น พระพากลเถระ เป็นรูปที่ ๖๑
ขุททกนิกาย เถรีคาถา	๕๔	-	-	๔๐๓	๑๔	ท่านพระพากลเถระกล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุ เราเป็นผู้ยังมีกิเลสต้องรณรงค์ฉันทกัณข้าวของชาวแคว้นแคว้นเพียง ๗ วัน เท่านั้น...”
ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทา	๖๙	๗	๒	๖๙๔	๗๒๒	ท่านพระพากลเถระ ท่านพระสังกัจจะ และพระกุตपालะมีฤทธิ์แผ่ไปด้วยญาณ
ขุททกนิกาย อปาทาน	๗๑	๒	๑	๓๙๘	๘๕๗	พระเถระมีอายุ ๑๖๐ ปี จึงปรินิพพาน
ขุททกนิกาย พุทธวงศ์	๗๓	๒	๒		๖๕	ท่านพระพากลเถระ และท่านพระสังกัจจะ ก็มีญาณวิปหาราอิทธิ
ขุททกนิกาย เถร. มจร.	๒๖	-	-	๒๒๕	๓๗๔	พระพากลเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหันต์จึงได้กล่าว ๓ คาถา
ขุ.ปฏิสัมภทา. มจร.	๓๑	-	-	๑๕	๕๖๙	พระพากลเถระ ได้สำเร็จด้วยอนุปัสสนา ๗ มือนิจจานุปัสสนา-ปฏินิสสัคคานุปัสสนาจึงเป็นฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ มีฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ นี้ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้หาข้อมูลมานำเสนอโดยพิสดาร และมีความตั้งใจว่า คัมภีร์ไหนก็ตาม หรือตำราไหนก็ตาม ที่มีผู้เชี่ยวชาญได้เขียนเรื่องพระพากลเถระ หรือพระพากลเถระ ถ้าค้นพบก็ต้องนำข้อมูลนั้นมาอ้างอิงในส่วนที่มีความแตกต่างกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจได้มากขึ้น และสามารถค้นหาข้อมูลนี้ได้ตามคัมภีร์ต่าง ๆ ที่ได้ยกมาอ้างตรงตามเล่ม ข้อ หน้าอย่างถูกต้อง ฉะนั้น ผู้วิจัยหวังว่า หนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจการศึกษาและนำไปปฏิบัติได้เป็นอย่างดี ถ้าหากว่าการนำเสนอครั้งนี้มีความผิดพลาดประการใด ผู้วิจัยยินดีรับคำชี้แนะจากผู้เชี่ยวชาญทั้งหลายที่เมตตาช่วยชี้แนะ เพื่อจะได้นำไปปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป ขอแสดงความเคารพและนับถือมา ณ โอกาสนี้ด้วย

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-ฉายา/นามสกุล : **Ven. Wattana Thanacaro (Chhan)**

วัน/เดือน/ปี เกิด : วันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๖

ภูมิลำเนา : ๑๔ หมู่ที่ ๓ ตำบลคลองปราสาท อำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดบึงเตียนเมียนไจย
การศึกษาทางโลก

พ.ศ. ๒๕๕๓ : การศึกษาทางโลกปริญญาตรี (พช.บ.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
การศึกษาทางธรรม

พ.ศ. ๒๕๔๑ : นักธรรมชั้นเอก วัดตาลล้อม ตำบลเมือง อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี

พ.ศ. ๒๕๔๕ : อภิธรรมชั้นมหาโท, ประโยค ๑-๒, และจบภิกขุปาฏิโมกข์

: วัดสุนีย์ศรัทธาธรรม ต.พิมพา อ.บางปะกง จ.ฉะเชิงเทรา

ประสบการณ์การทำงาน

พ.ศ. ๒๕๔๑ – ๔๗: อาจารย์สอนพระอภิธรรม วัดสุนีย์ศรัทธาธรรม จ.ฉะเชิงเทรา

พ.ศ. ๒๕๔๘ – ๕๒: อาจารย์สอนธรรมศึกษา ม.เทคโนโลยีสยาม, โรงเรียนวัดดีดวด กทม.

พ.ศ. ๒๕๕๕ – ๕๖: พระวิปัสสนาจารย์ มจร. อ.วังน้อย และที่แค้มป์สน จ.เพชรบูรณ์

พ.ศ. ๒๕๕๗ – ๕๘: เข้ากรรมฐาน ๔ เดือน ธุดงค์ ๑ เดือน เข้ากรรมฐานที่พม่า ๒ เดือน

บรรพชา : ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๔ ณ วัดเวฬุวนาราม, พระครูภิวาทิน ปิยสีโล
เป็นพระอุปัชฌาย์ (ประเทศกัมพูชา)

อุปสมบท : ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๗ ณ วัดเวฬุวนาราม, พระครูศิริมงคล รตนโชโต
เป็นพระอุปัชฌาย์ (ประเทศกัมพูชา)

สังกัดวัด : วัดบุคคโล แขวงบุคคโล เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐

ตำแหน่งหน้าที่ : นักศึกษา มจร.

ปีที่เข้าศึกษา : ๒๕๕๕

๒๕๕๘ กำลังศึกษาระดับปริญญาโท และ ศึกษาแผนกบาลี ป.ธ. ๓

ปีที่สำเร็จการศึกษา : ๒๕๕๙

ที่อยู่ปัจจุบัน : พักที่ วัดชัยนิมพลี แขวงบางแกว เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร

โทรศัพท์ : ๐๘๔-๖๖๑-๕๖๘๖

E-mail : Thesis.๕๕๑๑๔๐๕๗๗๓@gmail.com